

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav etnologie**

Diplomová práce

Lucie Trlifajová

Proměny současné ukrajinské imigrace

Role a formy identity v kontextu vývoje ukrajinské migrace do Česka

Transformations of Contemporary Ukrainian Immigration

Identity Role and Forms in the Context of Ukrainian Migration to Czechia

Praha 2009

vedoucí práce: prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc.

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce, Doc prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc., za cenné rady a připomínky.

Dále bych ráda poděkovala rodičům, rodině a přátelům za podporu během studia i psaní diplomové práce a za pomoc s jejími korekturami.

Lucie Trlifajová

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 27. 8. 2009

Anotace

Ukrajinci představují nejpočetnější skupinu cizinců přicházejících do České republiky, ukrajinská migrace bývá obvykle popisována jako cirkulační a dočasná. Hlavní cílem předkládané diplomové práce je zachytit některé aspekty její proměny, ke které dochází v posledních letech, a její dopad na podobu identity nově vznikající ukrajinské komunity v České republice.

Z tohoto důvodu je v úvodu věnována pozornost otázce etnické identity a teorii transnacionalismu, ze které vychází závěrečná analýza. Další část je věnována historickému a společenskému kontextu: práce sleduje vývoj ukrajinského národa ve 20. století a vývoj přístupu k menšinám a cizincům v českých zemích ve stejném období. Dále se zaměřuje na vývoj migrace v Česku a na Ukrajině po pádu komunistického režimu a otázku přístupu k novým migračním komunitám. Pozornost je věnována dvěma vlnám ukrajinsko-české migrace – meziválečné, převážně politické imigraci a nové ekonomické migraci a jejich současnému postavení v ČR.

Práce poukazuje na růst podílu trvale usazených osob mezi novou ukrajinskou migrací a rostoucí zapojení této skupiny do místní společnosti i aktivit tradiční ukrajinské komunity. Pro ilustraci proměny ukrajinské migrace byla vybrána ukrajinská škola v Praze, do které chodí děti současných migrantů. Analýza vychází z kvalitativního výzkumu zaměřeného na Ukrajince podílející se na chodu školy.

Podle názoru autorky představuje teorie transnacionalismu relevantní přístup k výzkumu proměn ukrajinské migrace. Autorka dále usuzuje, že zkoumaná skupina utváří místní alternativu ukrajinské identity, která jednak umožňuje jedinci udržet si svou původní identitu, dále využít pozitivní potenciál příslušnosti k širší ukrajinské komunitě a zároveň se zapojit do české společnosti.

Annotation

Ukrainians represent the most numerous foreign group coming to the Czech Republic. Ukrainian migration is usually described as circular and temporary. The aim of this diploma thesis is to scrutinize some of the recent changes in the Ukrainian immigration to Czech Republic, and their impact on the identity of newly establishing local Ukrainian community.

Therefore the first part is focused on the questions of ethnical identity and on the transnational theory, which I based my final analysis on. The second part examines historical and social context: the development of Ukrainian nation in the twentieth century and different approaches towards minorities and foreigners in Czechia during the same period. It is also focused on transformations of migration in the Czech Republic and Ukraine after the fall of the communist regime as well as on approach towards new migration communities. Especially two Ukrainian-Czech waves of migration are being concentrated on, namely interwar political migration and a new economic migration, and their status in the Czech Republic.

The thesis shows the increase in proportion of permanently settled inhabitants among the new Ukrainian migration and higher integration of this group into the local society as well as traditional Ukrainian community. The Ukrainian school in Prague, which the children of “new” migrants are attending, was chosen to illustrate the transformations of the Ukrainian migration. The analysis is based on qualitative research oriented on the Ukrainians involved in running the school.

The author considers the transnational theory a relevant approach to the Ukrainian migration research. She also presumes that the researched group forms a local alternative to Ukrainian identity, which enables an individual to maintain his original identity, use the positive aspects of belonging to wider Ukrainian diasporas and to integrate into Czech society.

Motto

„A tak jsem si sedla: Kde se budu cítit líp?

Když doma je doma, víš, mezi svými lidmi, cítíš se víc jako člověk, jako občan a máš taková a taková práva...

...a tak si tady musím udělat všechny papíry a dokázat, že jsem taky člověk.“

(respondentka)

Obsah

ÚVOD	9
Metodologie.....	10
TEORIE a KONCEPTY.....	12
1 Etnická identita	12
1.1 Problematika etnických identit v antropologii	12
1.2 Pojetí a vymezení pojmu	13
1.2.1 Etnicita – konstrukt nebo realita?	13
1.2.2 Definice hranice	15
1.2.3 Multiplicita identity	15
1.2.4 Proměnlivost v čase a prostoru.....	16
1.2.5 Etnická indiference, politické využití etnicity	16
1.2.6 Etnicita a migrace.....	17
2 Transnacionalismus	18
2.1 Vznik a vymezení.....	18
2.2 Transnacionální vazby a národní stát.....	20
2.3 Utváření identity.....	22
2.4 Diaspory	23
HISTORIE a SOUČASNOST	26
3 Národ na Ukrajině a v Česku.....	26
3.1 Národ a přístup k menšinám v Česku.....	27
3.1.1 Meziválečné období	27
3.1.2 Poválečný vývoj	30
3.2 Národ na Ukrajině.....	32
3.2.1 Dlouhé 20. století	33
3.2.2 Nezávislá Ukrajina	36
4 Migrace a národní stát.....	38
4.1 Cesta k multikulturalismu	39
4.2 Návrat k individuální integraci.....	40

5	Migrace Česko, Ukrajina.....	43
5.1	Problematika migrace a integrace v ČR.....	43
5.1.1	První desetiletí.....	44
5.1.2	Utváření migrační politiky a vývoj v posledních letech.....	47
5.2	Migrace na Ukrajině.....	53
5.2.1	Vývoj v posledních desetiletích	54
5.2.2	Ukrajina jako transitní a imigrační země	56
5.2.3	Emigrace z Ukrajiny.....	57
5.2.4	Migrační politiky.....	62
	PROMĚNY SOUČASNÉ UKRAJINSKÉ MIGRACE DO ČR.....	64
6	Ukrajinsko-česká migrace	64
6.1	Ukrajinci v českých zemích před rokem 1989	64
6.1.1	Od války k válce.....	64
6.1.2	Ukrajinci v českých zemích po druhé světové válce.....	67
6.2	Ukrajinsko-česká migrace po roce 1989	68
7	Tradiční a nová ukrajinská komunita v ČR po roce 1989	74
7.1	Ukrajinské spolky.....	74
7.1.1	Vývoj.....	74
7.1.2	Současné spolky a organizace	75
7.1.3	Idealismus nebo pragmatismus?.....	79
7.2	Církev.....	81
8	Ukrajinská škola v Praze.....	83
8.1	Mezinárodní ukrajinská škola	83
8.2	Ukrajinská škola v Praze	85
8.2.1	Od Kolehia ke Svobodě.....	86
8.2.2	Charakter a význam školy	90
9	Proměna identity ukrajinské migrace	94
9.1	Charakteristika dotazovaných osob.....	94
9.2	Ukrajina.....	96
9.2.1	Pozitivní vazby na Ukrajinu	96
9.2.2	Negativní hodnocení Ukrajiny	97
9.3	Česká republika.....	97
9.3.1	Pozitivní vazby na Českou republiku	97
9.3.2	Negativní hodnocení České republiky	98
9.4	Ukrajinská imigrace v ČR.....	99
9.4.1	Pozitivní vazby na Ukrajince v ČR	99
9.4.2	Negativní hodnocení Ukrajinců v ČR	100
9.5	Vazby na více zemí	101

ZÁVĚR.....	103
Literatura.....	106
PŘÍLOHY	118
Příloha I – Teorie migrace.....	118
Neoclassical economy: macro theory	119
Neoclassical economy: micro theory	119
The new economics of migration	119
Dual labor market theory.....	120
World systems theory.....	121
Network theory.....	121
Institutional theory	121
Cumulative causation.....	122
Migration systems theory	122
Příloha II – Národ a nacionalismu.....	123
Vývoj pojetí národa a nacionalismu	123
Dekonstrukce konstrukce národa?.....	126

ÚVOD

V současnosti představují imigranti s ukrajinským občanstvím nepočetnější skupinu cizinců žijících v České republice. Díky tomu se postupem času dostaly do středu zájmu nejen vědeckých výzkumů.

Ukrajinská migrace je obvykle popisována jako dočasná, hlavním cílem většiny migrantů je vydělat peníze a vrátit se zpět. Práce je v Česku, nicméně život se žije doma, na Ukrajině, kde je rodina, přátelé. Z tohoto pohledu nemají Ukrajinci zájem o lepší orientaci v českém prostředí a ani o hlubší integraci. Jde o svět sám pro sebe, který je vázán ne na místní českou společnost, ale naopak je od ní oddělen oboustranným nezájmem.

Při pohledu na současnou ukrajinskou migraci jako dočasný jev je někdy odkazováno na existenci meziválečné ukrajinské komunity v Československu. Obvykle je na ní pohlíženo jako na „zlatou éru Ukrajinců v českých zemích“, nicméně ukrajinské menšinové spolky, která na toto období navazují, bývají považovány za oddělenou komunitu, která s novou vlnou ukrajinské migrace nemá mnoho společného.

Jak vyplývá ze statistických údajů a jak se promítá i v některých novějších výzkumech, podoba části ukrajinské migrace se mění. I když i nadále největší část migrantů přichází do České republiky pouze s cílem získat finance pro další život na Ukrajině, motivace některých se mění, uvažují o tom se v zemi usadit, berou do Česka celou rodinu. Tato skupina udržuje důležité vazby na Ukrajinu a i v české společnosti si alespoň část z nich udržuje specifickou identitu. V tomto kontextu dochází také k užší spolupráci s tradiční ukrajinskou menšinou.

Předkládaná práce se zaměřuje právě na tuto část ukrajinské migrace, tedy na osoby stojící na pomezí mezi trvalým životem v Česku a trvalým životem na Ukrajině.

Cílem práce je nastínit současnou podobu identity této skupiny ukrajinských migrantů žijících v České republice, vazby, které je spojují s Ukrajinou, s Českem i s místní ukrajinskou komunitou. V tomto kontextu je důležité zkoumat nejen ekonomické faktory, ale i další aspekty, které ovlivňují vztahy migrantů. Považuji za důležité hlouběji porozumět vývoji vzájemných vztahů, sebepojetí i pojetí druhých – a to jak na straně většinové, tak imigrační skupiny, tedy Česka stejně jako Ukrajiny. Ukrajínští migranti jsou v této práci nahlíženi jako osoby s vlastními, specifickými požadavky a identitou, která se postupně utvářela v čase – stejně jako se v čase utvářely přístupy české společnosti k nim.

Práce se nejdříve zaměří na teoretický základ, problematiku etnických identit a vývoj pojetí a přístupu k menšinám a migrantům. Zvláštní prostor je věnován teorii transnacionalismu, kterou považuji za významnou pro porozumění proměně ukrajinské migrace v posledních letech.

Dále je věnován prostor historickému vývoji v Česku a na Ukrajině, faktorům, na základě kterých se utvářel postoj státu i společnosti k vlastnímu pojetí identity a přístup k cizím menšinám v Česku, respektive k diaspoře a migraci na Ukrajině. Práce také sleduje vývoj migrace ve zmiňovaných dvou zemích po pádu komunistického režimu a rozpadu Sovětského svazu.

V tomto kontextu je následně věnována pozornost samotné ukrajinské migraci do českých zemí, postupně jsou zachyceny dvě hlavní vlny ukrajinské migrace – starší, do značné míry politická migrace, jejíž těžiště leží v meziválečném období, a porevoluční ekonomická migrace.

Pro ilustraci popisované proměny ukrajinské migrace byla vybrána ukrajinská škola v Praze, do které chodí děti současných migrantů. Pozornost je věnována jednak samotné historii a významu školy, dále pak faktorům, které ovlivňují identitu migrantů.

Metodologie

Základem prvních dvou částí (**Teorie a koncepty**, **Historie a Současnost**) této práce je tedy především studium literatury.

V úvodních kapitolách diplomové práce bude představena základní relevantní antropologicky a historicky zaměřená literatura. První kapitola, nazvaná **Teorie a koncepty**, se primárně věnuje antropologickým teoriím (identita, transnacionalismus, částečně i problematika státu a migrace). Ve vztahu k vývoji migrační politik byla významným zdrojem kniha Andrey a Pavla Baršových „Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku“. Některé otázky, kterými se zabývám v následující části **Historie a současnost**, nebyly v češtině dosud zpracovány (stát na Ukrajině, vývoj ukrajinské migrace), často se jedná o aktuální problémy (poslední vývoj migrace v ČR i na Ukrajině), a proto sloužily jako významný pramen zprávy a dokumenty mezinárodních, vládních a nevládních organizací etc.

V části **Proměny současné Ukrajinské migrace** vycházím jednak z analýzy současné literatury zabývající se ukrajinskou migrací do českých zemí, jádro kapitoly však vychází z vlastního kvalitativního výzkumu, který byl proveden formou rozhovorů s jednotlivými příslušníky ukrajinské komunity v ČR. Vzhledem k zaměření výzkumu na ukrajinskou školu Kolehium/Svoboda, byly rozhovory vedeny s osobami, které s ní jsou úzce spojeny. Základním kontaktem byl respondentka H. (žena, 64 let), učitelka školy, která mi zprostředkovala první kontakt na ředitelku popisované školy. Další kontakty jsem pak získávala přímým oslovením potenciálních respondentů (zejména ve škole) nebo metodou sněhové koule, tedy přes dřívější respondenty.

Celkem bylo provedeno 14 rozhovorů (ředitelka školy, její zástupkyně, další 4 učitelé, 2 rodiče, 2 studenti, ředitelka mezinárodní ukrajinské školy, předseda organizace Svoboda, sekretářka Drahomanovy školy, její ředitelka, telefonický rozhovor s knězem, který má v řeckokatolickém

kostele na starosti ukrajinské záležitosti). Většina rozhovorů probíhala v místě zaměstnání respondentů, v kavárně nebo přímo ve škole. Kromě jednoho rozhovoru vedeného v ukrajinštině (rozhovor s ředitelkou mezinárodní ukrajinské školy) byla jazykem komunikace čeština.

Šlo o individuální polostrukturované otevřené rozhovory, rozdělené na dvě části – shrnutí životního příběhu migranta (se zaměřením na otázku identity, vztahu k ČR a Ukrajině) a dále pak jeho informace o existenci školy a vlastní hodnocení jejího významu. Odlišně probíhal (telefonický) rozhovor s knězem, který se k tématu a priori odmítal vyjadřovat, a také se zástupci Drahomonovy školy a Mezinárodní ukrajinské školy – tyto rozhovory byly zaměřeny na existenci zmiňovaných škol a nezaměřovaly se na životní příběh respondentů.

Kromě rozhovorů bylo důležitým zdrojem informací zúčastněné pozorování, tedy účast na několika aktivitách školy – její návštěva během běžného vyučovacího dne a na předávání vysvědčení, dále několika vystoupení ukrajinské komunity v ČR, účast na nedělní bohoslužbě ve sv. Klimentu etc.

Dalším zdrojem byly webové stránky ukrajinských spolků a organizací, školy, stránky řeckokatolického exarchátu, dále pak stránky Mezinárodní ukrajinské školy. Doplnujícím zdrojem byl ukrajinský tisk vycházející v ČR (Parohy, Ukrajinský žurnál), který je také dostupný na internetu. Významným pramenem pro prokázání proměny ukrajinské migrace byla také data ze stránek ČSÚ.

V minulém roce jsem spolupracovala na výzkumu zabývajícím se religionitou Ukrajinců v ČR (Centrum pro Studium migrace, Praha) a měsíc strávila na stáži ve WURC ve Lvově. Informace, které jsem z těchto aktivit získala, nejsou převážně v práci přímo použity, nicméně tyto zkušenosti mi umožnily lépe porozumět celkovému fenoménu.

TEORIE a KONCEPTY

Jestliže mluvíme o migracích, a zejména pak díváme-li se na ně z pohledu antropologie, nelze přehlédnout významnou roli, které v tomto kontextu hrají identity, jejich proměna a utváření.

Roli identity v migraci věnuje značnou pozornost antropologická teorie transnacionalismu, které se věnuje poslední kapitola této části práce, a kterou považuji za základní pro pochopení současného vývoje ukrajinské komunity v Praze. K vzniku této teorie nedochází v prázdném prostoru, utváří se v kontextu antropologického výzkumu identit, dále s ním pracuje a rozvíjí ho. Z tohoto důvodu považuji za důležité se nejdříve zastavit u teorií etnicity.

1 Etnická identita

1.1 Problematika etnických identit v antropologii

Otázka identit, jejich utváření nebo významu představuje široké pole, ve kterém se střetává množství názoru a pohledů.

Problematika etnických identit (etnicit) se dostala do centra pozornosti antropologie až v 60. letech 20. století. Do té doby měl pojem etnicita, respektive přívlastek etnický, v antropologii i jiných disciplínách marginální pozici a používal se v poměrně úzkém smyslu slova (Cohen 1979: 381).

S přívlastkem etnický pracovala ve 20. letech tzv. chicagská škola v souvislosti s výzkumem migrace (E. Park, W. Thomas, A. Small a další). Zásadní význam měl tzv. etnický cyklus, jehož přesné pojetí a průběh se sice u jednotlivých autorů poněkud odlišoval, základní uchopení však bylo stejné: etnická skupina hrála významnou roli po příchodu imigranta do USA. Důraz na příslušnost k etnické skupině byl pojmán jen jako mezistupeň v procesu asimilace migranta do majoritní společnosti, v kontextu kontrastu mezi primitivní a moderní společností, mezi městem a vesnicí. (Dubovický 1996, 53–71)

V Evropě termín etnicita používal ve stejné době Max Weber. V jeho pojetí šlo jen o přívlastek a nepřikládal mu nijak zásadní roli. „(Etnické skupiny) jsou ty lidské skupiny, které

využívají subjektivní víru ve společného předka v důsledku vzájemné podobnosti, ať už fyzické nebo zvyklostí nebo obojího nebo v důsledku vzpomínky na kolonizaci nebo migraci“ (Weber 1922, In: Guibernau, Rex 1999: 2)

Proměna pojetí etnicity souvisí s celkovou proměnou přístupu a sebepojetí antropologie v druhé polovině 20. století. Dosud používané antropologické kategorie se ukázaly jako nedostačující, prázdné nálepky zvenčí. Nedostačující ve smyslu, že stavěly dělicí čáru mezi evropské vyspělé a (zkoumané) neevropské kmenové společnosti a považovaly subjektivní pohled antropologa za jedinou správnou a objektivní klasifikaci, stabilní v čase, ignorující tak podstatně pestřejší a dynamičtější realitu. Stejně tak se ukázalo jako dále neudržitelné rozdělení světa na „vyspělý euro-americký: a „primitivní, kolonializovaný“, který zkoumá antropologie. (Cohen 1979, Bazin 1985, Szalo 2007 a další). Objektivní skupinové kategorie, prosazované antropologií, se ukázaly jako neodpovídající subjektivní identifikaci (Barša 2009)

Jako přelomový bod bývá často uváděna publikace dnes již slavný úvod ke sborníku *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) od norského antropologa F. Bartha. Následujících několik desetiletí byla v antropologii otázkám etnicity věnována značná pozornost a dodnes jsou mnohé její aspekty – a to počínaje samotnou její definicí – předmětem diskuze.

1.2 Pojetí a vymezení pojmu

Vzhledem k tomu, že kritické zhodnocení konceptů etnicity v antropologii není hlavním tématem této práce, nebudu se snažit přesně definovat její tolikrát diskutovaný význam a obsah. Omezím se jen na shrnutí několika zásadních aspektů, které považuji za důležité pro tuto práci.

1.2.1 Etnicita – konstrukt nebo realita?

Je mnoho různých identit, na základě kterých je možné identifikovat sebe i ostatní. Jedna z nich je etnická. Etnicita, etnická identita, etnická skupina – termíny, které mohou nabývat mnoha významů. Těžko definovatelné, těžko uchopitelné – a přece mají jedinečný potenciál a mohou mít zásadní dopad na chování, přijetí i vztahy jedince nebo skupiny.

Příkladem může být definice etnické skupiny od A. D. Smitha. Podle něj se etnická skupina definována na základě následujících rysů: společné jméno, víra v existenci společných předků, společná paměť, sdílená kultura, pocit vazby k určitému území, vědomí sebe sama jako specifické

skupiny (Smith In Brown 1999: 80) Podobných definic, které se snaží zachytit klíčové rysy je celá řada, Smithova ovšem patří k nejznámějším¹.

Společným většiny autorů, kteří se problematice etnických identit věnují, je důraz na relativitu používaných (etnických) kategorií a otázku (míry) konstrukce jednotlivých rysů, které je definují. Ostatně to se odráží i v lehce bizarních názvech některých studií – Mají národy pupek?² Může Kušita změnit kůži?³ Každému jeho Bambaru!⁴. Zdánlivě jde o hru se slovy a kategoriemi, která má ovšem zásadní dopad na postavení jedinců i skupin.

Šalamounsky k problému definice etnické identity přistupuje T. Hirth, který navrhuje, aby se „namísto (marného) hledání definice výrazu etnikum, který je zjevně používán nahodile a intuitivně a v různých kontextech představuje různé významy, prostě v souvislosti s ním přestal používat (označení) *pojem*, které nezbytnost definice zbytečně evokuje (...) pojem bez definice není *pojem*, ale slovo neboli *lidový model*. Slovo etnikum se však často v akademickém (ale i lidovém či politickém) kontextu objevuje v masce pojmu. Za legitimní cíl vědecké práce však nepovažujeme napomáhání maskovanému slovu při hledání jeho definice, či trapné zatajování faktu, že se o pojem vlastně nejedná, ale naopak jeho demaskování! Jinými slovy: kategorii „etnikum“, jak jsme již uvedli, nechápeme jako nástroj analýzy, ale jako její předmět, a to včetně způsobů používání tohoto *lidového modelu* v diskursu vědy.“ (T. Hirth 2007)

Vedle převažujícího pohledu na etnicitu jako dynamický jev stojí i protichůdný pohled zdůrazňující její danost a neměnnost (primordialismus). Střetu primordialismu s konstruktivismem (instrumentalismem, situacionalismem) je věnována větší pozornost v Příloze II – Národ a nacionalismus. Jen zde stojí za zmínku zajímavý postřeh J. Rexe, podle kterého primordialismus hraje důležitou roli pro pochopení významu etnické identity pro její nositele – až téměř posvátnou sílu vazby mezi jedince a „jeho“ etnickou skupině (Rex 1999:270). Mobilizační potenciál této citové vazby je jedním z významných rysů etnicity, díky kterému hraje etnická identita tak významnou roli.

¹ Téměř totožně definuje etnickou skupinu V. Vaďura, podle kterého se vyznačuje následujícími atributy (Vaďura 2007: 17):

- společné jméno, označení, k němuž se jeho členové hlásí
- mýtus společných předků, představa společného původu v čase/prostoru, pocit (fiktivní) příbuznosti
- sdílená historická paměť (události, významné osobnosti,...)
- prvky společné kultury (náboženství, jazyk, zvyky,...)
- vazba na „rodnou zemi“ (což nemusí znamenat, že zde daná skupina sídlí)
- pocit solidarity přinejmenším s částí populace daného etnika

² Gellner, Ernest: Mají národy pupek? In: Gellner, Ernest. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDS. s. 111-124.

³ Sadler, Rodney Steven, 2005: JR., *Can a Cushite Change His Skin? An Examination of Race, Ethnicity, and Othering in the Hebrew Bible*, London/New York: Clark.

⁴ Bazin, Jean. 1985. A chacun son bambara. In Amselle, Jean-Loup, M'Bokolo, Elikia, (ed). *Au coeur de l'ethnie: Ethnies, tribalisme et état en Afrique*, Paris: Editions de la Découverte. s. 87–127.

1.2.2 Definice hranice

Jak již bylo zmíněno, zásadní vliv na zkoumání problematiky měl text F. Bartha *Ethnic Groups and Boundaries*. Vymezuje se proti tehdy převládajícímu pojetí etnické skupiny jako samostatného, nezávislého a vnitřně definovaného celku. Naopak vidí etnicitu jako produkt procesu identifikace se skupinou, který vzniká až v důsledku vzájemné interakce dvou skupin. Tedy skupiny definují vzájemné odlišnosti v momentě setkání, kdy stanoví společné symbolické hranice – známá dichotomie mezi námi a nimi (We/They dichotomy), uznání určitých rysů skupin jako symbolických nositelů vzájemné odlišnosti. (Cohen 1979: 397, Lozoviuk 2005 :163, Barša 2009, Vaďura 2007: 17–18 a další)

Barthův přístup později rozpracovali jeho žáci, přičemž základním přínosem a společným jmenovatelem je důraz na „formy utváření konkrétních etnických kategorií v relevanci k dalším etnickým kategoriím, s nimiž sdílí interakční pole“ (Hirth 2007).

Otázka hranic se stala důležitým tématem výzkumu etnicity. „Etnicita je v první řadě aspekt vztahu (mezi skupinami), ne majetkem skupiny“ (Eriksen 1999: 39). Podle Lozoviuka pak v malých komunitách, kde jsou jedinci v úzkém kontaktu (face-to-face community) není otázka nastolování společné identity aktuální, protože ta je zde žitou samozřejmostí. Stává se jí až v momentě konfrontace, kdy skupina potřebuje definovat sama sebe (Lozoviuk 2005:175).

Další autoři upozorňují na dvě podoby etnicity – viděnou zvenčí a zevnitř (Guibernau, Rex 1999: 20). Podle dalších je nutné rozlišit mezi pozitivní identifikací uvnitř skupiny (ingroup) a negativnímu vymezení navenek (outgroup). Podle Barši existují **tři vektory skupinové identifikace: identifikace sám sebou, identifikace druhými a náš vlastní způsob identifikování druhých**. (Barša 2009). Poslední zmiňovaná přístup v sobě zahrnuje většinu aspektů popisovaných v předcházejících odstavcích.

1.2.3 Multiplicita identity

Další významným rysem etnických identit je, že identita jedince může mít více podob. Díky tomu si jedinec v závislosti na momentální situaci, kontextu, ve kterém se pohybuje, může zvolit (nebo mít připsanou) jednu z nich. Jak ilustruje například R. Cohen ve svém článku „Etnicity, problem and focus in anthropology“ (Cohen 1979) může se příslušnost jedince k (u Cohena etnické) skupině definovat na základě charakteru setkávajících se osob podle vyznání, jazyka, místní příslušnosti, etc.

S tím souvisí i fakt, že v danou chvíli nemusí hrát etnická identita ani tak významnou roli jako například politická příslušnost nebo sociální status (tj. identita založená na ne-etnickém základě). Je pak ovšem otázkou, kde je hranice etnické identity – je například vyznání, rodová nebo regionální příslušnost jedním z jejích aspektů nebo jde o samostatné (náboženské, příbuzenské, územní) identity?

1.2.4 Proměnlivost v čase a prostoru

Podle dalších autorů je další důležitým rysem identity její proměnlivost – jedno označení může získávat různé obsahy a významy v závislosti nejen na dané situaci, ale i na čase a prostoru, osobě, která toto označení používá. J. Bazin v textu „A chacun son Bambara“ ukazuje tuto mnohovýznamnost na příkladě věčného zmatku okolo označení „Bambara“, které odráží neschopnost evropských badatelů nejen najít jedno správné označení a rysy na základě kterých tuto charakteristiku přiřadit, ale i jen zjistit kdo vlastně je příslušníkem skupiny Bambara. (Bazin 1984: 87 – 95) Cílem pak podle něj není najít „jednu správnou“ definici, ale pochopit významy jakých může toto označení nabývat.

1.2.5 Etnická indiference, politické využití etnicity

Termín etnická indiference se utváří v reakci na představu, že každá skupina má svou určitou etnickou (respektive národní) identitu – pohled, který bývá kritizován jako eurocentrický.

Jak P. Lozoviuk ukazuje na základě výzkumu mezi Kašuby, osoby bez vyhrané etnické identity je možné potkat stejně tak v Evropě jako kdekoli jinde. Podle Lozoviuka je „eticita jen jedna z forem kolektivní identity“ a de facto každá současná etnická skupina prošla fází etnické indiference. Zejména ze strany státních institucí pak nevyhraněným osobám bývá etnická příslušnost připisována mnohdy z politickými cíly⁵ (hraniční oblasti). Paradoxně v důsledku tlaku na přijetí jedné z oficiálních identit se může formovat odlišná (regionální) identita. (Lozoviuk 2005: 162–192)

Paralelně s rostoucím zájmem o otázky etnicity na poli vědy se etnická identita stala významnou i na politické úrovni. Šedesátá léta, a to jak v USA, tak v západní Evropě se nesla mimo jiné ve znamení etnické a jazykové revitalizace – ať už šlo o boj o práva afroameričanů a „native Americans“ nebo etnických menšin v Evropě. Ještě výrazněji se pak otázka etnických menšin zpolitizovala od 90. let, v kontextu rozpadu sovětského bloku nebo války v bývalé Jugoslávii na jedné straně a paralelní artikulaci problémů poválečné pracovní a postkoloniální migrace v západní Evropě.

Hirth mluví o dvou aspektech současného procesu získání etnické identity u etnicky nevyhraněných jedinců nebo skupin. Jednak o takzvané etnizaci, kdy je skupině identita připsána zvenčí, na základě domnělé představy, že každá skupina má určitou (nebo přímo danou, určenou podle vnějších rysů) etnickou identitu a s ní spojené představitele. Druhou možností je posilování identity na základě snah elit samotné skupiny, kdy dochází k „mobilizaci etnicity z psychologické, sociální či kulturní úrovně na úroveň politického nástroje za účelem změny či posílení strukturálních nerovností

⁵ S tím souvisí mnohokrát opakovaný argument o zapomenuté, nuceně potlačené identitě u příslušníků národa v hraničních oblastech nebo oblastech, které dlouhou dobu patřily jinému státu. Jde například o Poláky v Prusku, na Těšínsku, etc. (Vykoukal, Jiří. Etnické a národnostní problémy střední a východní Evropy. (přednáška) Praha: IMS FSV UK, 25. 11. 2008)

systému mezi etnickými kategoriemi.“ (Hirth 2007). Podobně mluví Hobsbawm o využití „národního kroje jako funkčního obalu pro (prosazení) množství jiných požadavků“. (Hobsbawm 1999:76).

1.2.6 Etnicita a migrace

Etnicita hraje v procesu migrace důležitou roli.

Na jednu stranu etnické vazby díky sounáležitosti skupiny, vzájemné pomoci a podpoře usnadňují zejména počáteční fáze migrace, první kroky v nové zemi. Migranti díky etnickým sítím mnohdy snáze získávají práci, ubytování. Podpora a kontakt s příslušníky vlastní etnické komunity výrazně ulehčuje i psychické dopady migrace (viz. Příloha I – Teorie migrace).

Na druhou stranu je otázkou, nakolik a v které fázi etnicita usnadňuje nebo naopak komplikuje integraci jedince. Zde se výrazně odráží i státní politika přijímacích států vůči etnickým skupinám (viz. kapitola Migrace a národní stát), stejně jako postoj země původu.

Roli etnické identity a proměnám, ke kterým dochází v důsledku migrace, se bude podrobněji věnovat následující kapitola.

2 Transnacionalismus

Transnacionalismus vznikl jako antropologická teorie migrace. Lze jej tedy vidět jako další z řady migrační teorií, přináší ovšem poměrně zásadní změnu pohledu.

Současné známé teorie migrace – jejich přehled je uveden v příloze (Příloha I) – skutečně mnohé aspekty migrace postihují. Často jsou ovšem zaměřeny především na ekonomickou stránku migrace a související mechanismy, migranty přijímají jako pasivní hráče, stojící mezi push faktory země původu a pull faktory cílové země. Jejich snaha zachytit migraci do rovnic a schémat umožňuje projasnit a uchopit řadu její rysů, některé významné dopady a proměny v (zejména neekonomických) oblastech zůstávají nepovšimnuty. Teorie transnacionalismu nabízí ohled na migraci, který zachycuje některé doposud přehlížené aspekty fenoménu.

2.1 Vznik a vymezení

V roce 1990 proběhl v New Yorku workshop, jehož cílem bylo konceptuálně uchopit a analyzovat fenomén transnacionalismu. K všeobecnému konsensu, jak už je ostatně pro podobné pojmy typické, nedošlo, nicméně transnacionalismus se stal všeobecně uznávaným předmětem výzkumu (Mahler 2002: 74)

Jestliže donedávna převládající pohled na migraci stavěl proti sobě na jedné straně asimilaci a na druhé resistenci, tedy neintegrovatost do společnosti, nabízí transnacionální pohled na migrace k tomuto přístupu alternativu.

Teorie transnacionalismu odráží významný posun od dočasné, cirkulační migrace k transnacionálnímu migračnímu systému, kdy se migranti sice dlouhodobě usazují v cílové zemi, ale stále si udržují silné vazby k zemi původu. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 233). Teorie se zároveň vymezuje proti představě, že člověk „patří jen k jedné zemi“ a je nutné, aby si postupem času vybral mezi svou zemí původu a novým bydlíštěm. (Glick Schiller 2005: 441–442)

Transnacionalismus klade důraz na odkrývání „paralelních procesů začleňování se do místní společnosti a souběžné udržování příhraničních vazeb, jejichž prostřednictvím transmigranti budují a udržují souběžně dva domovy“ (Szalo 2007: 8). Zásadně se mění úhel pohledu – oproti předcházející perspektivě národního státu je cílem porozumět situaci napříč hranicemi, v cílových zemích stejně jako v zemi původu.

Základním předpokladem existence transnacionálních vazeb, komunit, polí a především migrantů je technologický vývoj posledních desetiletí, díky kterému výrazně stoupá propojenost světa – zrychlení a zlevnění (a tedy všeobecné zpřístupnění) dopravy, rozšíření komunikačních technologií, internetu, všeobecná dostupnost informací, kontaktů na dálku etc. S koncem studené války padla i nejvýraznější politická bariéra rozdělující svět.

Na ekonomické a společenské úrovni bylo přitom rozšíření transnacionálních vazeb podmíněno ještě jedním významným posunem. Zatímco ve většině zemí byla v minulosti nezbytnou podmínkou ekonomického úspěchu i získání společenské pozice rychlá asimilace do většinové společnosti cílové země, naopak v současnosti mohou mezinárodní vazby a kontakty podobnému vzestupu pomoci. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 229)

Existence transnacionálních vazeb se tedy stala rozšířeným jevem. Na druhou stranu při hlubším pohledu do minulosti je zřejmé, že je možné se s určitými jeho podobami – tedy osobami a skupinami zapojenými paralelně do více společností – setkat v už dříve v průběhu dějin (benátští, janovští nebo severští kupci, koloniální a obchodní diaspory, etc). Teprve v současnosti je však možné mluvit o masovém rozšíření fenoménu, o výrazně vyšší četnosti pohybů, kontaktů a počtu zapojených osob. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 225)

Transnacionalismus lze vidět jako fenomén, který není iniciován vládou ani státní politikou – naopak utváří se v reakci na státní politiky, na globální kapitalismus. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 220) Ovšem s masovým rozšířením a pokračujícím vývojem zpětně působí na své okolí a mění jeho tvář. Zároveň s rostoucí reflexí fenoménu s ním začíná být počítáno i v rámci oficiálních politik.

Neformální aktivity migrantů ovšem stále zůstávají ve středu pozornosti vědeckých výzkumů. Významné místo při jejich zkoumání má etnografický výzkum zaměřený na jedince jako základní jednotku analýzy, sloužící k pochopení transnacionálních sítí a vazeb. Následující tabulka ukazuje jednu z možných typologií transnacionalismu. (In Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 222)

		Sector		
Level of institutionalization		Economic	Political	Socio-cultural
	Low	<ul style="list-style-type: none"> – Informal cross-country traders – Small businesses created by returned immigrants in home country – Long-distance circular labour migration 	<ul style="list-style-type: none"> – Home town civic committees created by immigrants – Alliances of immigrant committee with home country political associations – Fund raisers for home country electoral candidates 	<ul style="list-style-type: none"> – Amateur cross-country sport matches – Folk music groups making presentations in immigrant centres – Priests from home town visit and organize their parishioners abroad
	High	<ul style="list-style-type: none"> – Multinational investments in Third World countries – Development for tourist market of locations abroad – Agencies of home country banks in immigrant centres 	<ul style="list-style-type: none"> – Consular officials and representatives of national political parties abroad – Dual nationality granted by home country governments – Immigrants elected to home country legislatures 	<ul style="list-style-type: none"> – International expositions of national arts – Home country major artists perform abroad – Regular cultural events organized by foreign embassies

Zmiňovaný newyorský workshop může být považován za přelomový bod, počátky transnacionalistického přístupu jsou ovšem spojeny už s výzkumy v 80. letech. V britské antropologii se mluvilo o migrantech, kteří jsou „lapani mezi dvěma kulturami“. Jejich situace přitom nebyla viděna jako důsledek vnějších vlivů, ale jako „konstelace kulturních dispozic přinášených z původního prostředí na jedné straně-a lokálních skupinových interakcí na straně druhé“. (Szalo 2007: 24 – 26, 56). Pro konec 80. let je pak typický rostoucí důraz na nutnost analytického zhodnocení transnacionálních vlivů na místní a národní kultury (A. Appadurai a další). Zároveň přestávala být globalizace viděna jako jev, který postupem času vede ke kulturní homogenizaci lokálních společností, naopak stále jasněji vystupovaly přeshraniční vazby, které migranti udržují. (Szalo 2007: 25, 56).

Transnacionalismus byl představen v New Yorku v roce 1990 jako nový teoretický koncept popisující nový jev ve společnosti. Časem se nicméně ukázalo, že transnacionální jevy je možné sledovat hlouběji do minulosti a že není jen moderním fenoménem.

Výrazným přínosem ovšem zůstalo, že této problematice a jejímu zkoumání je věnován podstatně větší prostor a význam a je pojmána sama o sobě jako specifický problém, nejen jako jeden z vedlejších aspektů určitého jevu.

2.2 Transnacionální vazby a národní stát

Jak bylo zmíněno, v transnacionalismu je značná pozornost věnována sociálním, politickým a kulturním vztahům, které jsou udržované napříč státními hranicemi. Prostor, ve kterém se migranti pohybují, označovaný jako „transnacionální sociální pole“, není omezený hranicemi národních států. V důsledku toho dochází k relativizaci dosavadního pojetí hranic a deteritorializaci identit (viz. níže). Oproti dosavadním exklusivnímu pojetí státní identity stojí přijetí „**souběžného začlenění**“ **migrantů** ve více společnostech jako normálního jevu, který migraci provází. (Basch, Szanton-Blanc a Glick-Schiller In: Szalo 2007: 54).

Jedním z důležitých aspektů transnacionalismu se v tomto kontextu stal kritický postoj k tzv. metodologickému nacionalismu. Ten vychází z pojetí společnosti jako uzavřeného národního systému s jasnými hranicemi. Šlo ovšem o pohled, který vycházel z předpokladu místní společnosti jako místa stagnace oproti dynamice (mezinárodního) kapitalismu. Takovéto pojetí se promítá například do paradoxu zakotveného v migračních politikách jednotlivých států, podle kterých je pracovní síla migrantů sice žádaná, ale samotní lidé se svými identitami a kulturními praktikami už vítání nejsou⁶.

⁶ Tento přístup navazuje na starší koncept, podle kterého se „každodenní údržba pracovní síly odehrává na místě, kde dochází k výkonu práce, avšak její obnova probíhá na jiném území s odlišnými sociálními a ekonomickými podmínkami“ v důsledku čehož dochází k užší propojenosti mezi pracovními migranty a jejich příbuznými v původním domově. (Burawoy 1976 In: Szalo 2007: 47–49).

(Kearney 1991 In: Szalo 2007: 44–45). Reálně ovšem není moderní liberální stát schopen mezinárodní pohyb zastavit a v podstatě ani kontrolovat.

Aplikace metodologického nacionalismu, sledující migrace z pohledu určitého národního státu, vedla k tomu, že se procesy probíhající napříč státními hranicemi staly de facto neviditelnými. (viz Szalo 2007: 149–150, Glick Schiller 2005: 449–450)

V protikladu k metodologickému nacionalismu klade transnacionalismus důraz na vznik nových sítí, respektive sociálních prostorů, které se utváří v důsledku neustálé přeshraniční cirkulace osob, zboží, informací a peněz.

Tím jsou narušeny dva významné předpoklady výzkumu sociálních věd. Na jednu stranu je porušena představa, že vazby mezi lidmi žijícími na určitém území budou vždy silnější než vazby k lidem odjinud. Dále je **zpochybněn obraz nadvlády centra nad periferií**, podle kterého probíhá většina zásadních změn v centru.

Naopak v transnacionalismu moc, vliv a kontrola nejsou považovány za atribut centra, ale naopak vychází z různých míst a společenských úrovní, (neformálních) institucí, které jsou organizované na základě rodinných, místních, regionálních, státních, národních nebo nadnárodních vazeb. K proměně sociálního prostoru dochází nezávisle na tom, jestli je v periferii nebo v centru. (Mahler 2002: 64, Rouse 1990, 1992 In: Szalo 2007: 33–40)

V opozici k vidění migrantů jako pasivních, bezmocných figurek proudících globálním světem je kladen důraz na jejich aktivní roli a podíl na ekonomických, politických a kulturních změnách. Na druhou stranu na místní individuální úrovni platí, že migranti jsou zakotveni ve struktuře omezení a příležitosti daných místní společností (Szalo 2007: 53, 66)

Oproti globálním procesům se transnacionální procesy stále odehrávají nejen nad, ale především v rámci národních států. Na provázanost migrantů s určitým místem a na odraz transnacionálních vazeb v každodenním životě klade důraz přístup označovaný jako **„transnacionalismus zdola“**.

Oproti představě migrantů stojících na pomezí, mimo národní státy, klade důraz na lokální provázanost migrantů, na neformální instituce, a na organizace migrantů, které jsou zakotveny v daném místě. Zároveň – a díky tomu získávají atribut transnacionalismu – jsou ovšem vzájemně propojeny napříč národními státy. Takovéto kontakty a vazby tvoří často přehlíženou alternativu jak ke státnímu systému, tak k nadnárodním korporacím. Nejde přitom o marginální jev. A. Taurisu například odhaduje, že na začátku 90. let byly do takového neviditelného obchodního řetězce mezi Francií, Španělskem a Maghrebem zapojeny až dva miliony osob.

Na druhou stranu nelze ani tento fenomén idealizovat jako demokratizující, a anti-globalizační. Stejně jako u jiných struktur zde dochází ke střetu a nerovnému rozdělení moci, vlivu a financí. (Guarnizo, Smith 1998 In: Szalo 2007: 64–65, Mahler 2002: 66–69, Taurius 2002)

Jak bylo zmíněno výše s postupným rozšířením a přijetím fenoménu transnacionální migrace se odráží i v určité změně **pojetí národního státu**. Roste počet zemí, které povolují dvojí občanství (Baršová, Barša 2005: 264), řada tradičně emigračních států, která tyto otázky dlouho přehlížela, si začíná uvědomovat význam svých státních příslušníků žijících za hranicemi – a to jednak jako volební síly a zároveň jako významného aktéra ve státní ekonomice (remitance).

V téměř extrémní podobě se například přijetí transnacionalismu projevilo na Haiti. Zde se prezident Jean Bertrand Aristide po svém zvolení v roce 1990 zaměřil na předefinování národního státu jako celku, který přesahuje své fyzické hranice. V rámci této politiky byl ustanoven tzv. Desátý department, zahrnující i zámořské komunity, jako příslušníky státu s rovnými právy. (Glick-Schiller. Fouron 2002: 135–136)

V tomto kontextu pak někteří autoři zpochybňují udržitelnost rozdělení světa do systému národních států.

2.3 Utváření identity

Problematika utváření identity stojí podle C. Szala v centru pozornosti transnacionalismu. (Szalo 2007: 59)

Popisovaný úhel pohledu na migraci vychází z předpokladu, že transnacionální migranti jsou paralelně začleněni „jak do transnacionálních procesů kapitalismu a transnacionálních sociálních sítí, tak do procesu nacionalizace jejich původního i nového domova.“ Odstupuje se od předpokladu, že s určitým územím je spojena jedna kultura. Naopak – jedna **kultura může být spojena i s více vzájemně vzdálenými územími**. Zkušenosti z dlouhodobého života ve více státech přitom výrazně ovlivňují identitu jedince i jeho pojetí okolí (a zpětně pak také i sebe-pojetí jeho okolí). (Szalo 2001: 109).

Základní otázkou zůstává způsob utváření místních identit. Pojem „**místní identity**“ je přitom definován jako souhrn identit, které jsou v daný moment součástí života určitého místa. Tedy zahrnuje i takové skupiny, které nejsou místního původu nebo nejsou omezeny na dané místo. Cílem je zachytit místní i transnacionální vlivy, které ovlivňují jejich podobu. (Vertovec In: Szalo 2007: 105, 107–108)

Místní identity transnacionálních migrantů se formují na jednu stranu na základě historické zkušenosti dané skupiny, sdílených kulturních předpokladů a kontaktů udržovaných s původním domovem. Zároveň je utváří sociální podmínky, institucionální struktury a ideologie místní majoritní společnosti. I přes množství faktorů, které podobu identity ovlivňují, mají migranti stále poměrně širokou možnost výběru, což je umožněno díky tomu, že jejich sociální pozice není definována jen v cílové zemi, ale i v zemi původu.

Pocit sounáležitosti s komunitou je podmíněn překonáním prvotní zkušenosti izolace, praktickou znalostí a porozuměním místním kulturním praktikám, vybudováním sítě přátelských a rodinných vazeb. (Chavez 1991 In: Szalo 2007: 111)

V popisovaném kontextu mají identity vznikající lokálně zpětně vliv nejen na místní společnost, ale i v zemi původu. Vzhledem k vzájemné propojenosti, dostupnosti informací a kontaktů neplatí vztah, podle které má jednání na místní úrovni dopad pouze na místní společnost. (Mahler 2002: 68–69, Szalo 2007: 122-125, 135)

Zároveň, ač to působí paradoxně, nemusí být transnacionální identity nutně **kosmopolitní**. Naopak, příslušnost migrantů se často utváří **lokálně** a jako loajální k určitému národnímu státu nebo komunitě, vyznání, etnické skupině nebo místu původu – tedy často v rámci popisované tradiční nacionalistické rétoriky (viz kapitola Nacionalismus). „Transnacionálnost“ takovýchto identit vychází z jejich deterritorializace, fyzické vzdálenosti od centra, se kterým je ovšem daná komunita nadále (mezi-národně) propojena. Díky tomu se tyto komunity stávají součástí transnacionálních sociálních polí. (Szalo 2007: 114–116)

V souvislosti s tím je nutné mít na paměti, že podoba jednotlivých komunit se vždy utváří v určitém specifickém kontextu, díky čemuž získává odlišný charakter. Stejně tak mají transnacionální vazby, které ji propojují, různou míru, intenzitou, formu i směr. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 225)

Jak je vidět z předcházejících odstavců, transnacionální pohled na utváření identit a proces migrace s sebou nese výrazný posun v pojetí této problematiky. Je ovšem otázkou, jak se tento fenomén bude vyvíjet dále.

Nakolik mají transnacionální identity dlouhodobý charakter a jak se budou projevovat ve druhé generaci? Podle Portese existuje v tuto chvíli několik možných scénářů budoucího vývoje: návrat a usazení se migrantů v zemi původu, jejich asimilace ve většinové společnosti nebo udržení transnacionální identity, s tím že ji předají svým dětem – nebo naopak s tím, že se děti v cílové zemi asimilují. (Portes, Guarnizo, Landolt 1999: 229) Na odpověď je v tuto chvíli ještě příliš brzy.

2.4 Diaspory

Specifickým tématem, které úzce souvisí s významem transnacionalismu, je problematika diaspor. V následujících odstavcích vycházím z knihy R. Cohena „Global Diasporas, an introduction“, která vystihuje řadu základních rysů historického vývoje diaspor i jejich významu v současném světě.

V tradičním evropském pojetí je diaspora spojena především s židovskou komunitou. Za její charakteristické rysy je přitom považována exkluze z většinové společnosti, často spojená historickou křivdou, katastrofou, která skupinu postihla – diaspora evokuje kolektivní trauma, vyhoštění, exil.

Cohen se snaží zachytit pojem diasporu jako podstatně komplexnější jev. Mezi diasporu zahrnuje nejen ty skupiny, které byly nuceny ze své země odejít, ale i takové, které vznikly na základě dobrovolných (často ekonomicky podmíněných) pohybů nebo v rámci imperiální expanze. Na základě toho podle něj krystalizovalo několik typů diaspor: „klasická diaspora“ (Židé), „diaspora obětí“ (Arméni, Afričané), „pracovní a imperiální diaspora“ (Indové, Britové), „obchodní diaspora“ (Číňané, Libanonci), „kulturní diaspora“ (Karibik).

Hranice mezi jednotlivými skupinami se ovšem protínají, v následujících bodech jsou shrnuty časté charakteristiky, které jsou společné většině diaspor:

- Rozšíření z původního centra do více zemí. Společný původ přitom nemusí být reálný nebo přímo prokazatelný. (Židé, Afričané). K další expanzi dochází pomocí zaměstnání, obchodu, v rámci rozšiřování své nebo jinoetnické říše. (Číňané, Indové, Britové, Libanonci, Arméni, Židé, etc).
- Kolektivní paměť a mýty. Ta je často spojená s traumatickou událostí, která měla značný vliv na formování diasporu a její význam je opět zdůrazňován. (Sikhové, Židé, Arméni, Afričané, etc.)
- Pocit nepřijetí, společná zkušenost nejistoty, exkluze z většinové společnosti. Ta ovšem může být vyvolána i neochotou samotné diasporu zapojit se do místní společnosti (Britové).
- Mýtus o zemi původu.⁷ Idealizace země původu a oddanost její existenci (případně obnově), udržování kontaktů. To se někdy může promítnout až do vytvoření „imaginární země původu“, mýtu o zlatém věku a souvisejícímu vzniku návratového hnutí, nacionalismus, který vzniká mimo národní teritorium. (Sikhové, Židé, etc)
- Společné vědomí a solidarita, rozpoznání pozitivní hodnoty příslušnosti ke komunitě. Kolektivní identita, která spojuje příslušníky komunity nejen v místě bydliště, ale i v jiných zemích, pocit výlučnosti, někdy až fatality společného osudu.
- Základní podmínkou rozvoje diaspor je možnost vlastního tvůrčího života v (alespoň částečně) tolerantní přijímací společnosti.

Jestliže historicky představovaly diasporu spíše marginální skupiny, jejich význam v současnosti roste. Podobně jako je tomu v případě transnacionalismu, má na jejich podobu značný vliv současná proměna světa a to, vedle výše zmiňovaných rysů, zejména: světová ekonomika (rychlejší a četnější transakce, komunikace, dělba práce, fungování trhu, nadnárodních korporací), globální výměna kapitálu, idejí, informací, osob, rozvoj globálních měst (která jsou více globální než národní – Tokio, New York, Londýn,...), násobnost a vzájemné překrývání identit a zejména pak

⁷ Toto téma úzce souvisí s jedním z významných výzkumů transnacionalismu: „Život žitý v mýtu návratu“ popisovaný na příkladu Bengálské komunity v Británii (Gardener 1993 In Szalo 2007: 28- 30) Mnohdy dlouhodobý a nakonec trvalý život v cílové zemi je přijímán jako dočasný a migrant se vztahuje ke své zemi původu jako (v řadě aspektů idealizovanému) místu, kam se jednou vrátí. Napětí mezi realitou a snem pak zjemňuje příslušnost k bengálskému společenství ve Velké Británii.

jejich deteritorializace, vznik kosmopolitních a lokálních kultur, které se utvářejí v kontextu globalizace.

V kontextu deteritorializace identit, postupnému odklonu od pojetí států jako homogenních celků s jedním občanstvím, přestává být příslušnost k diaspoře příznakem exkluze z majoritní společnosti. Podle R. Cohena diasporické vědomí koresponduje se současnými „dočasnými“ pohyby, migraci opírající se o rodinné a klanové vazby, která stojí v opozici k trvalému usídlení (a asimilaci) v cílové zemi. Díky kombinaci kosmopolitismu a etnické kultury získávají diaspory významné místo v globalizovaném světě.

Diasporická identita svým příslušníkům přináší pocit příslušnosti a osobní identifikace, kterou globální a často ani občanská identita nenabízí. Tento pocit intimní vazby vychází ze zakotvenosti v určité komunitě, a zejména pak získává sílu díky vymezení se na základě jazyka, vyznání, kultury a společné historické paměti. Zároveň má příslušnost k diaspoře řadu praktických výhod, pro její příslušníky je snazší pohybovat se napříč státními hranicemi, získat orientaci v novém prostředí, ostatně kombinace kosmopolitismu a etnických sítí je výhodná i pro obchod.

Za diasporu ovšem nelze považovat jakoukoliv emigrační komunitu, ta je podmíněna dlouhodobým udržováním vazeb a vnitřní soudržností komunity, pocit spoludopovědnosti. Důležitým rysem diaspor zůstává určitý stupeň vymezení se vůči ostatním skupinám, jejich loajalita je vázaná na místní společnost stejně jako, a někdy a priori, na danou skupinu (viz výše popisované rysy).

Existenci diaspor tedy nelze idealizovat. Popisovaný vývoj nevede (a ostatně ani nemůže vést) ke smazání kulturních rozdílů ani nepředchází potenciálním konfliktům nebo hrozbě patologických jevů jako je extremismus nebo separatismus. Otázka kulturního střetu, míry tolerance a kompatibility kulturních a náboženských praktik zůstává stále otevřená. Diaspory nelze také považovat za čistě kulturní a společenské organizace. Jen pro příklad – je všeobecně známá řada diaspor, která se prostřednictvím některých svých institucí a zejména pak různých lobby stává významným politickým hráčem.

HISTORIE a SOUČASNOST

Identita skupiny se utváří ve vztahu k jejímu okolí, v závislosti na pojetí sebe sama, na to, jak vnímá své okolí a jak je jím vnímána. Důležitou roli přitom na obou stranách nehraje jen momentální situace, ale také jejich zpětné hodnocení minulosti, kontext, ve kterém se identita utvářela – tedy společná (kolektivní) historická paměť.

Pozornost následujících kapitol je věnována postupnému vývoji utváření národa, jeho přístupu k menšinám od meziválečného období do současnosti – jedná se tedy o období, které je částečně ještě živé v osobní zkušenosti, rodinné historii jednotlivých respondentů. V důsledku toho je v určité, mnohdy zkreslené podobě, živé i ve společné paměti společnosti a promítá se do jejího současného pojetí sebe i druhých.

Dalším cílem je pak zachytit současný vývoj vztahu migračních komunit a národního státu na příkladu západoevropských zemí, které mají s fenoménem pracovní imigrace nejdelší zkušenost.

Pátá kapitola se zaměřuje na současnou situaci v Česku a na Ukrajině, rozsah a podobu migrace v těchto zemích a jejich k této problematice.

3 Národ na Ukrajině a v Česku

I když bývá pojetí světa jako souboru jednotlivých státních celků kritizováno jako překonané a neodpovídající současnému „globalizovanému světu“ (viz kapitola Transnacionalismus), role státu ve 20. století a koneckonců i v současnosti je zřejmá.

Státy se svým pojetím příslušnosti k národu do určité míry definují prostor, ve kterém se migranti žijí. Jak zmiňuje P. Barša: „Odlišné způsoby vzniku a odlišná sebepojetí jednotlivých národů je předurčují k upřednostňování jednoho či druhého přístupu k migrantům.“ (Baršová, Barša 2005: 31). Migranti se pohybují mezi národními státy nebo v rámci nich a jejich příslušnost je alespoň navenek definována na základě jejich občanství, od něj se také odvíjí míra podpory a množství práv, které migranti v dané zemi mají. I samotná očekávání migrantů nebo přístup většinové společnosti do jisté míry vychází z toho, jak je pojmán národní stát. Krátký přehled vývoje pojetí národa je popsán v Příloze II.

Cílem následující kapitoly je sledovat postupný vývoj utváření národa, jeho přístupu k menšinám, migrační zkušenosti od meziválečného období do současnosti – jedná se tedy o období, které je částečně ještě živé v osobní zkušenosti, rodinné historii jednotlivých respondentů, a které je v určité, mnohdy zkreslené podobě živé i ve společné paměti společnosti (a promítá se do jejího současného pojetí sebe i druhých).

3.1 Národ a přístup k menšinám v Česku

Jak popisuje M. Hroch, český národ se dotvořil do úplné skladby už na přelomu 19. a 20. století. Podobně jako německý národ (a částečně podle jeho vzoru) se formoval výrazně na etnickém a jazykovém základě, do značné míry také v opozici vůči německému obyvatelstvu, centrální vídeňské správě, etc.

Tento vývoj je všeobecně známý a není nutné ho zde blíže popisovat. Pro potřeby této práce považuji za důležitější vztah českého státu k menšinám a vývoji jejich postavení ve 20. století. Použili dělení M. Hrocha, dosáhl český národ úplného sloučení (masové podpory národního hnutí) už v druhé polovině 19. století. (Hroch 1999: 194) V meziválečném období tedy už nebyla otázka definice češství klíčovým problémem. Zásadnější se však stala problematika postoje k národnostním menšinám.

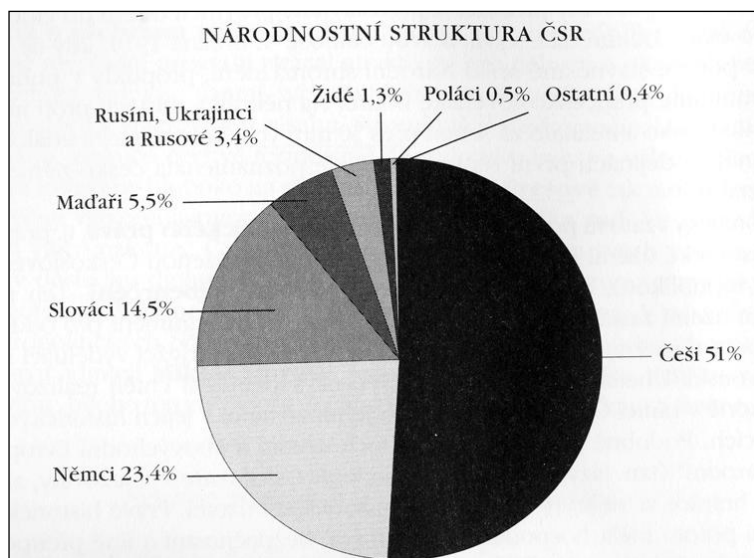
3.1.1 Meziválečné období

V české literatuře chybí komplexnější analýza meziválečného vývoje, většina výzkumů postavení menšina se zaměřuje jen na některé skupiny, nejčastěji Němce nebo Židy, eventuálně Maďary.⁸

Po první světové válce vzniklo Československo podle ústavy z roku 1920 jako národní stát československý⁹. Menšiny přitom měly významný podíl na celkovém složení obyvatel, jak je vidět z grafu na následující stránce.

⁸ Viz například současný návrh grantu pro rok 2012. (Zdroj: *Ministerstvo zahraničních věcí*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.mzv.cz/public/56/67/f6/387575_206223_Tema_c9_2010.pdf>.

⁹ K vytvoření jednotného československého národního vědomí ovšem nikdy nedošlo – a to ani na české ani na slovenské straně. (Rychlík 2005: 118)

Národnostní složení Československa podle sčítání lidu z roku 1921.
(In: Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 16)

Kulturní a jazyková práva menšin byla zakotvena v saint-germainské mírové dohodě, což se do značné míry promítalo do podoby české ústavy z roku 1920 a souvisejícího jazykového (č. 122/1920) a školského zákona (č. 121/1920). Menšiny měly v oblastech s alespoň 20% podílem právo na vlastní školství a na používání svého jazyka v místní samosprávě a pro komunikaci s úřady. (Mikule 1999: 53) Na rozdíl od menšinových škol v Předlitavsku ovšem byla v podobných institucích v ČSR zároveň povinná výuka češtiny, respektive slovenštiny¹⁰. Při určování národnostního složení se vycházelo z údajů získaných během sčítání lidu, při kterém byl obvykle hlavním měřítkem jazyk. (Mikule 1999: 54).

Problematika měřitelnosti národní identity se projevila už v dobové diskuzi. V ní se střetlo pojetí demografa Boháčka, který považoval národnost za „sociální znak objektivně zjistitelný i bez účasti sčítancova“, s pohledem E. Rádl, který kladl důraz na subjektivní svobodnou volbu. V tomto období se stal určující první přístup, kladoucí (vyjma případu Židů) důraz na jazyk a přisuzující všem občanům jednu národní identitu. (Lozoviuk 2005: 184–185)

Význam tohoto rozhodnutí výstižně popisuje současný komentář ČSÚ ke sčítání lidu za první republiky¹¹: „Za politicky nejdůležitější se považovalo zjištění národnosti obyvatelstva, které mělo potvrdit oprávnění vzniku samostatné Československé republiky. Na rozdíl od předválečného zjišťování národnosti na základě ‚obcovací řeči‘ v rakouské části bývalé monarchie byla přijata

¹⁰ Státním jazykem byl jazyk československý, přičemž na území bývalého Předlitavska „se hovoří zpravidla“ česky, v bývalém Zalitavsku „se hovoří zpravidla“ slovensky. Otázka Podkarpatské Rusi zůstala nedořešena (Rychlík, Jan. Národnostní problémy v Československu a rozpad ČSFR. (přednáška), Praha: historie FF UK, 2. 3. 2009)

¹¹ Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
<http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/zakladni_informace_scitani_v_1_republice>.

definice národnosti, podle níž „národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk“. Tím se měla odstranit pro české a slovenské etnikum znevýhodňující definice národnosti určované podle „obcovací řeči“, která nahrávala německému jazyku. Odkaz přiznání národnosti podle „kmenové příslušnosti“ navíc umožnil, aby se ke své národnosti přihlásili i Židé nebo Cikáni, i když nemluvili hebrejsky nebo cikánsky.“ Předpoklad existence jedné uznávané národní identity, která pak legitimizovala nároky státu na dané území, ostatně hrál významnou roli i ve sporných příhraničních oblastech (viz např. Lozoviuk 2005: 17–179).

Novému státnímu uspořádání se nejvýrazněji bránili Němci a Maďaři, což vycházelo z jejich početnosti a původně privilegovaného postavení, konfliktní byl i vztah s polskou menšinou. Vznik státu provázela snaha německých příhraničních oblastí o odtržení, na jihu Slovenska byla vyhlášena maďarská republika rad, na Těšínsku se československá armáda střetla s polskou. Bezproblémové nebyly ani vztahy mezi českými zeměmi a Slovenskem, na Zakarpatské Ukrajině byla národnostní otázka ještě komplikovanější (viz kapitola Ukrajinsko-česká migrace). Vedle toho žila v českých zemích řada dalších tradičních menšin (Chorvati, Bulhaři, do značné míry asimilovaní Židé, etc.), nový stát se díky poměrně otevřenému přístupu k menšinám stal centrem některých skupin politické emigrace (Rusové, Ukrajinci).

Vznik republiky provázela výrazná čechizace institucí a vydání další pravidel, které privilegovaly české a slovenské obyvatelstvo, zejména na jazykovém základě¹². Až v druhé polovině 20. let došlo k určitému smíření se se situací, zástupci menšin vstoupili do vlády (Kural 1999: 46), vedle 5 německých a 2 maďarských stran byli v parlamentu dále 4 ruští, 2 rusínští, 3 polští a 2 židovští poslanci (Mikule 1999: 55). Celková situace nebyla ideální, nicméně menšiny měli právo na demokratický, kulturní a společenský rozvoj, školství, spolky, tisk, což v mnoha okolních státech možné nebylo. Na přelomu 20. a 30. let tak stále převládal „optimismus, víra, že se podaří postupně získat u všech národních společenství loajální a snad i pozitivní přístup ke státu“ (Harna 2004: 96).

I přes řadu problémů by tedy byl prvorepublikový menšinový systém zřejmě udržitelný – nebýt akcelerační mezinárodního vývoje, světové ekonomické krize, postupnému rozpadu versailleského systému a všeobecného vzestupu nacionalismu a totalitarismu (Harna 2005: 94). V Československu měla krize na začátku 30. let zvlášť silný dopad právě na ekonomiku oblastí osídlených menšinami, na maďarské zemědělství a německý spotřební průmysl (textil, sklo). Následující státní protikrizová opatření byla často vnímána jako diskriminační. Paralelně docházelo k radikalizaci sousedních států, spojené s nacionalistickou propagandou. Otázka menšin se stala prostředkem k naplnění mocenských ambic. (Kural 1999: 46, Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 66–67, 77–89)

¹² Jen pro příklad – veškeré zápisy z jednání místních zastupitelstev měly být psány i česky. Stejně tak jako například vývěsní štíty nebo názvy míst – měly být psány i česky.

Problém vztahu s německou menšinou byl samozřejmě nejzásadnější (a na konci 30. let již v podstatě neřešitelný), nicméně nebyl jediný. Po Mnichovské dohodě přišlo Československo nejen o území Sudet, ale vzápětí Polsko okupovalo sporné území Těšínska (a s první vídeňskou arbitráží i Oravu a Spiš) s významnou polskou menšinou, Maďarsko obsadilo jih Slovenska a část Podkarpatské Rusi. Zbývající část Podkarpatské Rusi, stejně jako Slovensko, vyhlásila autonomii, po okupaci zbytku Čech a Moravy dokonce samostatnost.

3.1.2 Poválečný vývoj

Druhá světová válka naprosto zásadně změnila etnické složení českých zemí. Holocaust, odsun Němců, ztráta Podkarpatské Rusi, odchod řady politických imigrantů dále na západ a naopak podpora reemigrace českých menšin v zahraničí – všechny tyto faktory vedly k prudkému poklesu podílu menšin na celkovém počtu obyvatel¹³.

V kontextu předchozího vývoje se s menšinami v politice nadále nepočítalo a jejich hodnota ve veřejném životě byla téměř nulová (Vykoukal 2005: 133). K ochraně práv menšin nebyl stát ostatně tlačěn ani na mezinárodní úrovni. Politické strany napříč celým spektrem nadále viděly Československo jako etnicky homogenní stát Čechů a Slováků. Necháme-li stranou nechvalně známé odsuny, tak vyjma návratu Volyňských Čechů a jejich usídlení v pohraničí se naprostá většina migrační pohybu a přesunu obyvatel v poválečném Československu (1945–50) odehrála pod taktovkou komunistické strany. Ta v mnohém navazovala na sovětskou národní politiku, přičemž hlavním cílem bylo narušení původní tradice, asimilace a maximální podřízení vlivu KSČ. (Nosková 2008: 214–220)

Nová komunistická ústava z roku 1948 kolektivní práva menšin vůbec neupravovala (ostatně v lidově demokratickém státě ani neměl existovat důvod pro ochranu jejich práv). Na přelomu 40. a 50. let existoval silný tlak na rozmístění menšin do různých částí republik, jehož cílem bylo narušení vazeb, vnitřní soudržnosti a kontinuity místní komunity (Chorvati z jižní Moravy, Rusíni, Ukrajinci, neúspěšná snaha o přesídlení části maďarské menšiny do Sudet, etc). Během procesů 50. let pak byli obviněni z buržoazního nacionalismu nejen slovenští komunisté (známý proces s Husákem a Clementisem), ale i někteří představitelé ukrajinské menšiny. (Mikule 1999: 56, Nosková 2008: 76–82)

Jazyková práva menšin byla zrušena až roku 1952. Během následujících dvou let byla povolena dvojjazyčnost v národnostně smíšených oblastech, v Česku pro polskou, na Slovensku pro ukrajinskou a maďarskou menšinu. (Mikule 1999: 56). Ukrajinská, polská, maďarská a částečně i německá menšina se mohly ve značně omezené míře organizovat v kulturně-společenských sdruženích (obvykle omezených na jednu centrální organizaci), omezeně vycházel i menšinový tisk. Celkové

¹³ Na druhou stranu je pravda, že v tomto období přišlo do Sudet několik tisíc Bulharů (1946–47) a přibližně stejný počet politických emigrantů z Řecka (Drbohlav 2004: 10–11)

směřování státní politiky mělo ovšem výrazně asimilační tendence. Teprve ústava z roku 1960 garantuje ukrajinské, maďarské a polské menšině právo na vzdělání a kulturní rozvoj a související finanční podporu. (Nosková 2005: 80 – 84)

V kontextu uvolnění na konci 60. let rostly i požadavky národnostních menšin na participaci nejen na kulturním, ale i politickém životě. Díky tomu byla v ústavě z roku 1969 vedle federálního uspořádání zaručena i práva maďarské, německé, polské a ukrajinské (rusínské) menšiny, tedy právo na spolky, školy, tisk, etc. (zákon č. 144). Ústava se ovšem omezovala jen na tyto čtyři menšiny – a v kontextu nastupující normalizace nebyla nikdy uvedena do praxe, prováděcí zákony nikdy nebyly vydané. (Mikule 1999: 56 – 58, Nosková 2005: 85).

Pro celé období komunistického režimu byla typická stále rychleji postupující asimilace.

Jednotlivé kulturně-osvětové organizace neměly žádný politický význam. Národnostní politiku měly na starosti příslušné národnostní rady, komise a výbory spadající pod centrální politiku KSČ. Tyto orgány rozhodovaly o praktických záležitostech (školství, rozpočet pro kulturní aktivity, etc). Zároveň měly sledovat vývoj a situaci menšin, přičemž byl značný důraz kladen na ideologickou stránku – posilování internacionalismu a zastrašování před (údajným) nacionalismem. (Nosková 2005: 85 – 86)

V důsledku toho zde žilo v roce 1991 jen 5,2 % obyvatel cizích národností, a to i přesto, že v tomto roce bylo poprvé možné hlásit se k romské národnosti (109 000 osob). (Šatava 1994: 59) V případě řady menšin si vědomí příslušnosti uchovali především příslušníci starší generace. O dva roky později s rozpadem Československa zároveň z české politiky zmizela i problematika poslední větší – maďarské – menšiny.

Vzhledem k tomu, že imigrace do České Republiky do roku 1989 téměř neexistovala, respektive byla přísně regulována¹⁴, žilo ještě v roce 1991 v Česku jen 35 tisíc cizinců¹⁵. Problematika vzniku nových cizineckých komunit v souvislosti s migrací začíná být aktuální de facto až od posledního desetiletí a dostanu se k ní v části věnované současné migraci do ČR.

Postavení národnostních menšin bylo definováno v roce 1991 v rámci přijetí Listiny základních práv a svobod, ve které bylo (mimo jiné) menšinám zaručena právo na samostatný rozvoj, sdružování a předávání informací ve vlastním jazyce (Mikule 1999: 61).

Podle zákona z roku 2001 „O právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů“ žijí na území České republiky tyto menšiny: bulharská, chorvatská, maďarská, německá, polská, rakouská, romská, rusínská, ruská, řecká, slovenská, ukrajinská, které mají i zastoupení v radě vlády. Za národnostní menšinu je považována taková skupina obyvatel, která se odlišuje od většiny

¹⁴ Stranou je ponechána otázka migrace slovenských Romů do českých zemí, která představuje samostatný a zcela odlišný problém. Pracovní migrace 70. a 80. let bude krátce zmíněna v následující kapitole.

¹⁵ Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
<[http://czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B9003347F1/\\$File/c01r01.pdf](http://czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B9003347F1/$File/c01r01.pdf) >.

(na základě jazyka, kultury, původu nebo tradice), sama sebe za menšinu považuje a má historicky utvořený vztah s ČR.¹⁶ (Tomášková 2001: 31 -38).

Zmíněné menšiny mají právo na státní podporu v oblasti vzdělání, kulturních aktivit a rozšiřování a přijímání informací ve svém jazyku.¹⁷ Tato podpora je přidělována na základě výběrových dotačních řízení. Vedle toho je součástí rámci MŠMT Pedagogické centrum pro polské národnostní školství, které zajišťuje potřeby škol s polským vyučovacím jazykem v ČR a vzdělání pedagogů pro tyto školy.¹⁸ V roce 2001 byla také zřízena Rada pro národnosti¹⁹, jejíž existence byla obsažena již v ústavě z roku 1969. Vedle zastupitelů státu se v ní schází i zástupci zmiňovaných menšin.

3.2 Národ na Ukrajině

Historie Ukrajiny, jak je přednášena ukrajinským dějepisem, sahá až do raného středověku – Ukrajinci se, stejně jako Rusové nebo Bělorusové, považují za následníky Kyjevské Rusi. (Janmaat 2002: 172)

Historie dnešní Ukrajiny je krátká, v současné teritoriální podobě existuje až od roku 1954 (připojení Krymu). Necháme-li stranou krátké a chaotické období nezávislosti na sklonku první světové války, kdy se ovšem nepodařilo sjednotit celé území, byla Ukrajina až do roku 1991 sice

¹⁶ Přesná definice příslušníků menšin je následující:

„Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svěbytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti.“

(Zdroj: *Rada vlády pro národnostní menšiny*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/default.htm>>.

¹⁷ Zdroj: *Rada vlády pro národnostní menšiny*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dotace/mensiny_dotace_uhrny_1.pdf>.

¹⁸ Zdroj: *MŠMT*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz/socialni-programy/narodnostni-mensiny-a-skolstvi-multikulturalita>>.

¹⁹ Rada pro národnosti má následující složení: zástupci ministerstev na úrovni náměstka ministra (Ministerstvo financí, Ministerstvo kultury, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo spravedlnosti a Ministerstvo zahraničních věcí), zástupce Kanceláře prezidenta republiky, zástupce kanceláře. Veřejného ochránce práv a zmocněnec vlády pro lidská práva; zástupci dvanácti národnostních menšin: bulharské, chorvatské, maďarské, německé, polské, romské, rusínské, ruské, řecké, slovenské, srbské a ukrajinské (jednotlivé menšiny mají v Radě jednoho až tři zástupce). Zdroj: *Rada vlády pro národnostní menšiny*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/historie-a-soucasnost-rady-15074/>>.

privilegovanou, ale přesto jen jednou ze sovětských republik. Vývoj jednotlivých jejích částí byl poměrně dramatický a především značně různorodý.

3.2.1 Dlouhé 20. století

Západní částí země původně patřily k habsburské monarchii, posléze mezi válkami státům střední Evropy (Polsko, Rumunsko, Československo), prošly tedy odlišným historickým vývojem než ostatní části státu, které byly podstatně déle součástí ruského impéria²⁰, později SSSR.

Východ Ukrajiny je tradičně průmyslovým centrem, což bylo ovšem spojeno s přílivem etnických Rusů. S tím souvisí i takzvaný „haličský paradox“. I když byl východ technologicky nejvyspělejší a tedy modernější, centrem národního života byl vždy spíše západ, který byl ovšem zároveň podstatně méně modernizovaný, patřil k nejzaostalejším částem habsburského impéria. Halič, „Ukrajinský Piemont,“ hrála významnou roli díky podstatně příznivějším podmínkám pro rozvoj národních hnutí v Předlitavsku (jiné situace byla na Zakarpatí, které spadalo pod uherskou správu). Zejména na průmyslovém západu a jihu carské Ukrajiny docházelo ke stále výraznější rusifikaci, značný rozdíl přitom panoval mezi městy a venkovem, který sice byl spojen s ukrajinštinou, nicméně se stal symbolem zaostalosti.

Po první světové válce se největší část západní Ukrajiny stala součástí obnoveného polského státu. Následující desetiletí se zde v ostrém²¹ konfliktu k nacionalizujícím snahám polského státu formovala vyhraněná západoukrajinská identita (Brudnyj 2009: 10).

Ukrajinská diaspora vznikla už během 19. století, poválečná politická emigrace ovšem výrazně ovlivnila její podobu a rozsah. Podle Ukrajinského světového kongresu²² ustanoveného v roce 1973, žije mimo Ukrajinu 20 milionů příslušníků ukrajinské diaspory. Reálné číslo je zřejmě podstatně nižší (Duvell 2007: 4), přesto je zřejmé, že řada jejích příslušníků si uchovala a předává dál silné vědomí ukrajinské identity.

V sovětské Ukrajině probíhala dvacátá léta ve znamení politiky „korenizace“ – na jejich konci vyučovala naprostá většina škol v ukrajinštině, nevzdělanost klesla z téměř padesáti na méně než deset procent, zastoupení Ukrajinců v ústředí KS stouplo na šedesát procent. (Yekelchuk 2006: 536).

²⁰ Většina Ukrajiny – kromě kozáckého jihu a jihovýchodu – byla součástí k polsko-litevské unie. Tzv. levobřežní Ukrajina se stala součástí ruské říše v polovině 17. století po kozáckém povstání Bohdana Chmelnického (autonomie do 1709), pravobřežní byla k Rusku připojena během dělení Polska (konec 18. stol.). Záporižskou Sič na jihu připojila na konci 18. století Kateřina Veliká.

²¹ V meziválečném období zde vzniká poloteroristická UPA, vrcholem střetu byl atentát na polského ministra vnitra Piarackého (Zylinskij 1995: 35).

²² Zdroj: *Světový kongres ukrajinců*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrainianworldcongress.org/>>.

Situace se prudce změnila na přelomu desetiletí, počáteční odsouzení nacionalistického komunismu a proces s fiktivní Unií pro osvobození Ukrajiny (1930) předznamenalo následující období nejtvrdší kolektivizace, násilného přechodu k industrializaci a deportací²³. V letech 1932–33 zemi zasáhl známý hladomor, v důsledku kterého několik milionů obyvatel zemřelo a který je dnes řadou ukrajinských nacionalistů označován za genocidu Ukrajinců vyvolanou Rusy. Sebevražda jednoho z předních ukrajinských představitelů předcházejícího desetiletí Mykoly Skrypnyka (1933) definitivně ukončila období rozvoje ukrajinského národního vědomí. Podpora ruského jazyka a kultury se stala součástí oficiální doktríny na konci 30. let. (Yekelchuk 2006: 535 – 536)

Halič, stejně jako Podkarpatská Rus a část Bukoviny, byly připojeny k sovětské Ukrajině až po druhé světové válce. Následující tvrdá bolševizace a kolektivizace, spolu s dalšími faktory, jako sloučením řeckokatolické církve, která tradičně hrála významnou roli pro ukrajinskou identitu, s ruskou pravoslavnou v roce 1946 (Yekelchuk 2006: 541), vedla k ostrému vyhranění západoukrajinského vlastenectví vůči sovětské moci, respektive Rusku. V následujících letech se západoukrajinské vlastenectví stalo dominantním i mezi kyjevskými společenskými a intelektuálními elitami (Brodnyj 2009: 5,6).

Tato identita, založená na jazyku, etnické příslušnosti, společné paměti a kultuře, s poměrně silnou vazbou na řecko-katolickou církev ovšem nikdy nebyla přijata mimo území západní Ukrajiny a Kyjeva. Zde převažovalo rusofonní obyvatelstvo, spojované s tzv. východoukrajinskou identitou (Brodnyj 5,6, Shulman), jejíž existence a význam je ovšem poněkud diskutabilní.

V sovětské Ukrajině byla ukrajinština sice zachována, rodiče měli obvykle právo volby mezi ukrajinským a ruským školstvím, nicméně ukrajinština měla oproti ruštině značně podřadný statut. Znalost ruštiny byla také nezbytnou podmínkou společenského postupu. Spolu se stálým přílivem Rusů zejména do východních, průmyslových center země tyto faktory usnadňovaly rusifikaci. Ta se vyjma 60. let, období vedení Petra Šelesta, stala průvodním rysem celé sovětské éry. Na konci sovětské éry vyučovalo v ukrajinštině 40% škol, převážně na západě a mimo města. Podíl rusky mluvících během tohoto období výrazně stoupal, jak ukazuje tabulka na následující straně.

²³ Během 30. let bylo deportováno 200 tisíc domácností „kulaků“, během II. světové války pokračovali deportace 450 tisíc Němců, 200 tisíc Krymských Tatarů dále Poláků, Bulharů, Arménů a dalších minorit, další 200 tisíc osob bylo deportováno jako politicky nevěrohodných z nově obsazené západní Ukrajiny. (Malynovska 2007)

Rok sčítání	Celkový počet obyvatel Ukrajiny	Rusové	%
1922	29,018,187	2,677,166	9.2%
1939	30,946,218	4,175,299	13.4%
1959	41,869,046	7,090,813	16.9%
1970	47,126,517	9,126,331	19.3%
1979	49,609,333	10,471,602	21.1%
1989	51,452,034	11,355,582	22.1%
2001	48,457,000	8,334,100	17.2%

Vývoj podílu ruského obyvatelstva na celkovém počtu obyvatel sovětské Ukrajiny.²⁴

Odpor proti sovětskému režimu byl spojen převážně s proukrajinským pohledem. Jak popisuje Taras Kuzio (In Shulman 2002: 125) v posledních letech existence sovětského svazu oblasti se slabou etnickou identitou tradičně spíše podporovali pro-sovětské strany, naopak národnostně vyhraněnější oblasti SSSR (jako je západní Ukrajina, ale i třeba Pobaltí) výrazně prosazovaly konec komunistického režimu. Stejně tak byly centrem protisovětského odporu na Ukrajině spíše západní a centrální části země.

Ukrajina vznikla jako nezávislý stát v roce 1991 – a od té doby se stále potýká s otázkou legitimacy a vnitřní soudržnosti. Nejvýraznější dělicí čára jde zřejmě po jazykové a národní linii – přibližně polovina obyvatel, tedy i značná část etnických Ukrajinců, je rusofonní. Skoro čtvrtinu obyvatel tvořili na začátku 90. let Rusové, skupina s historicky nadřazeným postavením a silnými zahraničními vazbami.

Ke vzniku samostatné Ukrajiny se ovšem většina jejích obyvatel stavěla pozitivně. Jak popisují stránky ukrajinského velvyslanectví v Praze, „Dne 1. prosince 1991 proběhlo referendum týkající se přijetí návrhu zákona O vyhlášení nezávislosti Ukrajiny. Kladně hlasovalo 90.3% obyvatelstva Ukrajiny, které se zúčastnilo referenda. Také byly provedeny volby prvního prezidenta Ukrajiny, kterým se stal L. Kravčuk. O týden později Prezident RSFSR B. Jelcin, L. Kravčuk a Hlava Nejvyššího sovětu Běloruska S. Šuškevič při setkání v Minsku vyhlásili, že SSSR jako subjekt mezinárodního práva a mezinárodní jednotka více neexistuje. Ukrajina se stala nezávislým suverénním státem.“²⁵

²⁴ Zdroj: *Wikipedia*, podle ukrajinského statistického úřadu.[cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Ukraine>.

²⁵ Zdroj: *Ukrajinské velvyslanectví v ČR*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.mfa.gov.ua/czechia/czech/publication/content/366.htm>>.

Motivace jednotlivých hlasujících se ovšem lišily. Zatímco na Západě převládala představa Ukrajiny jako nezávislého státu ukrajinského národa, ve zbývajících, větší a ekonomicky významnější části země byly převládající motivací ekonomické důvody, především ukončení využívání ukrajinského průmyslu a zemědělství ve prospěch méně vyspělých částí SSSR (Brodnyj 2009: 13, 14).

3.2.2 Nezávislá Ukrajina

Od samého počátku tak stál nový stát při volbě národní identity před poměrně zásadním dilematem. Stojí zde proti sobě dvě nesourodé etnické identity, ke kterým neexistuje alternativa občanská – ta totiž, už jen vzhledem ke všeobecné nedůvěře ve vládu a státní instituce, nemůže mít potřebnou sílu ke sjednocení země (Shulman 2002: 129).

Snahy v 90. letech o prosazení etnické ukrajinské identity jako celostátní se ukázalo jako nereálné. Podle Riabchuka zůstala Ukrajina kreolským státem, zemí, ve které stále částečně přetrvává rozdělení na kolonizující a kolonizované, civilizované a zaostalé, ruské a ukrajinské (Riabchuk 2002: 48–49). Proevropsky orientovaná etnická ukrajinská identita je omezená na menší část země, jde zároveň o část, která se více identifikuje s ukrajinským státem.

Další variantou bylo přijetí širší slovanské identity a orientace ukrajinské zahraniční politiky na Rusko a SNS, (Shulman 2002: 130), což je ovšem pro mnohé opět nepřijatelné. Jednotlivé strany se neshodnou na řešení poměrně zásadních problémů – a to ať už ve vztahu ke společné minulosti, jejímu hodnocení a hledání hrdinů nebo zrádců, nebo k společné budoucnosti, pohledu na zahraniční politiku a další směřování země. (Shulman 2002: 103–130, Kuzio 2007b: 1–4)

Vzhledem k etnickému složení i událostem posledních desetiletí se řada pozorovatelů obávala, že po vyhlášení nezávislosti se země dostane do etnického konfliktu. Tento scénář se nenaplnil, naopak ukrajinský zákon o občanství představuje jeden z nejliberálnějších v postsovětském prostoru (Weller 2002: 73). Nicméně otázka státní identity, která by mohla zajistit podklad pro náročné reformy (potřebné zejména v jihovýchodních, proruský orientovaných částech země) a zajistit její stabilitu, zůstává stále nedořešena. Situace je ještě komplikovanější tím, že od rozpadu Sovětského svazu paralelně na Ukrajině probíhal proces demokratizace, utvářel se volný trh a státní instituce (Kuzio 2009: 2).

Etnická identita je přitom významná zejména na západě země, v dalších částech nepředstavuje hlavní formu identifikace. Důležitou roli při utváření postojů obyvatel hraje část Ukrajiny, ve které žijí (přičemž nelze zemi dělit na východ a západ podle zjednodušující linie Dněpru, ale je třeba brát v potaz specifčnost jednotlivých regionů a související odstředivé tendence), ekonomické postavení, případně další faktory jako je historická zkušenost, kontakty nebo blízkost hranic – převážně podél těchto linií se táhnou největší rozpory, způsobující dnešní roztříštěnost země. (Popson 2002: 203–207)

Ve vládní diskuzi o národním vědomí a udržení samostatnosti země jsou však tradičně zdůrazňované a obávané spíše jazykové a národnostní rozdíly (otázka statutu ruského jazyka²⁶) než ekonomické problémy a regionální odlišnosti, které mají zejména na východě podstatně větší význam (Barrington 2002: 144–146).

Ukrajina balancuje na tenké hraně – utváří evropský národ v době, kdy v Evropě utváření národa už dávno není módní a dříve používané prostředky národního buditelství jsou odsuzovány a zesměšňovány pro svou zaujatost. Zároveň je zřejmé, že *laisser-faire*, současná rozpolcenost a nesourodost státu, často doprovázená lhostejností vůči národní identitě, která se objevuje jak u běžných obyvatel, tak i u příslušníků elit, zemi příliš neprospívá.

K určitému růstu zájmu o politické a národnostní otázky sice došlo během Oranžové revoluce (2004), mluvilo se o vzniku občanské společnosti na Ukrajině, nicméně vzhledem k dalším vývoji, který její existenci příliš nepodporoval (Laverty 2008, 12–14), a opětovnému ekonomickému propadu důvěra ve změnu a ochota aktivně se podílet na chodu země opět klesá.

²⁶ Oficiální státním jazykem je ukrajinština, otázka ustanovení ruštiny jako druhého státního jazyka byla párkrát (1994, 2004) otevřena v rámci volební kampaně, v praxi je ovšem její používání běžné a nepředstavuje podle průzkumů zásadní problém. Ukrajinština je používána nejčastěji ve státní televizi, ruština nicméně převládá v tištěných médiích a na internetu. (Kuzio 2007a)

4 Migrace a národní stát

V centru pozornosti této kapitoly stojí směřováním státních imigračních a integračních politik v Evropě. Zatímco v zemích sovětského svazu a východního bloku byla migrace značně omezená nebo regulovaná státem, zejména země západní Evropy mají podstatně delší zkušenost s ekonomickou imigrací, vznikem nových komunit a souvisejícími problémy, které je nutné řešit prostředky odpovídajícími hodnotám moderního demokratického státu.

Vývoj v těchto zemích odráží řadu zásadních problémů migrace a integrace a jejich zkušenost v mnohém ovlivnila směřování politiky dalších zemí, které mají poměrně krátkou migrační zkušenost, mimo jiné i České republiky.

Jestliže zásadní otázkou do první poloviny 20. století byla existence, vnitřní konsolidace a vzájemné vymezení národních států a jejich menšin, po druhé světové válce se evropské státy musely potýkat s novým jevem, který je postavil před otázku vymezení vlastní identity – problémem rozsáhlé imigrace a přistěhovalectví.

Tento fenomén, necháme-li stranou otázku poválečných přesunů, která představuje samostatný a poměrně obšírný problém, se týkal pouze států stojících mimo oblast sovětského vlivu, zejména pak západní Evropy. Jak je dnes všeobecně známo, byla do této části Evropy v rámci poválečné obnovy a ekonomického boomu zvána levná pracovní síla, která později získala označení „gastarbeiteri“ – nejprve zejména z jižní a jihovýchodních částí kontinentu, posléze i z dalších zemí jako je Turecko a z bývalých kolonií.

Z původně individuální cirkulační migrace se poměrně rychle vyvinula rodinná a migranti se bez větší pozornosti místních vlád začali v zemi usazovat. Zlomovým bodem se stala ropná krize v roce 1973 a následující ekonomická stagnace. Nábor pracujících byl zastaven a očekávalo se, že většina se dobrovolně vrátí do své země původu, k čemuž ovšem nedošlo. Do té doby spíše přehlížený problém neintegrovatosti těchto migrantů do většinové společnosti se stal až příliš viditelným.

V tomto kontextu byla v řadě (západo)evropských zemí otevřena otázka (re)interpretace národní identity. V centru diskuze stojí snaha nalézt společné pojetí národní identity, definovat její základ a možnou míru otevřenosti vůči cizincům.

4.1 Cesta k multikulturalismu

Migrace je samozřejmě dlouhodobým jevem, který, jak s oblibou zmiňuje snad každý, kdo o tomto tématu píše, „provází lidstvo od jeho počátků“. Zatímco v předcházejících stoletích byla Evropa spíše emigračním kontinentem, imigrace a sní související první (restriktivní) migrační politiky se objevují až na přelomu 19. a 20. století, respektive v meziválečném období (Baršová, Barša 2005: 82). Až po druhého světové válce nabrala imigrace masových rozměrů a s ní související problém integrace nově příchozích nebylo možné déle přehlížet.

Zatímco předchozí období byla charakteristické výrazně asimilacionistickým přístupem k migrantům (Baršová, Barša 2005: 37, 38), podle Baršové a Barši lze v období od konce 60. do 80. let rozlišit tři základní přístupy. Je zřejmé, že tyto přístupy mimo jiné odráží pojetí národa jednotlivých států.

První, **etnicko-exkluzivistický**, je spojen se západním Německem. Pokládá přítomnost migrantů za dočasnou, a tedy nepovažuje za nutné usilovat o zlepšení jejich postavení, mluví se o integraci ekonomické, ale už ne sociální, politické nebo kulturní – v protikladu pak stojí rychlý a snadný přístup k občanství pro osoby německého původu. Podle druhého, **asimilačního** přístupu, by měl mít migrant možnost stát se rovnoprávným členem společnosti, pokud opustí svou původní identitu a přijme většinovou (Francie). Prototypem posledního, **pluralistického** přístupu je velká Británie, která považovala migraci za trvalou a oproti Francii, která požadovala individuální integraci, pracovala s imigrantskými skupinami jako s jednotlivými komunitami (Baršová, Barša 2005: 36).

Otázka přístupu k imigrantům se v mnohém podobá chůzi po hraně nože – na jedné straně stojí asimilacionistický přístup, který očekává, že migranti přijmou kulturu nové země a zcela opustí svou původní, což ovšem často vede k marginalizaci a následnému konfliktu. Na druhé straně pak stojí široká tolerance, která ovšem také není schůdnou cestou, jak se ukázalo na snaze implikovat politiku multikulturalismu, u které se zastavím v následujících několika odstavcích.

Množství životních stylů a subkultur, které se staly viditelnými během 60. let, otrásl „samotnou ideou homogenního obyvatelstva v západních státech... neexistuje-li jedna národní kultura, pak ani není možné chtít po přistěhovalcích, aby se do ní integrovali... proti ideji asimilace jednotlivce pak také směřují maximalisticky pochopené standarty lidských práv“ (Jopkka, Morawska 2003 In Baršová, Barša 2005: 38 – 39). Dříve než se multikulturalismus stal oficiálním program, začal se používat v praxi jako nezamýšlený důsledek zajišťování nediskriminace a rovných příležitostí. (Baršová, Barša 2005: 39)

Tento přístup, kdy „skupinová identita hraje roli prostředku nebo podmínky realizace rovné důstojnosti či autonomie jednotlivce“ lze nazvat liberálním multikulturalismem. Proti němu ovšem začal zásadní roli od přelomu 60. a 70. let hrát tzv. komunitaristický multikulturalismus, kdy „pluralita skupinových kultur a identit začíná být považována za cílové veřejné dobro. Od respektu ke skupinové příslušnosti jedince se přechází k oslavě plurality skupin.“ (Baršová, Barša 2005: 40). Podobně se podle Hirtha multikulturalismus „obrací proti nacionalismu s požadavkem uznání svébytnosti

etnických skupin vyjádřené v oficiální institucionální (politické) autonomii dotyčné skupiny“ (Hirth 2005:19).

4.2 Návrat k individuální integraci

Politiku multikulturalismu, kladoucí důraz na jednotlivé etnické skupiny a jejich práva na vlastní tradici a z ní vycházející integrační přístupy a způsob jejich financování, přijalo několik evropských států (Velká Británie 1966, Švédsko 1975, Nizozemí 1983), další ji aplikovali nepřímě.

Tento přístup se ovšem v Evropě ukázala jako kontraproduktivní. Jak popisuje A. Baršová „V Evropě se rozvíjí multikulturní politika především v návaznosti na rostoucí imigraci a následnou změnu ve složení obyvatel. Multikulturní politika zde přichází spolu s multikulturní realitou. Multikulturalismus jako strategie pluralistické integrace přistěhovalců existuje uvnitř samozřejmého rámce staletími utvářené národní existence, její ústavy, kultury a institucí. Předpoklad, že tento rámec zůstane zachován, byl považován za samozřejmý. Státy, hlásící se k multikulturní politice, ani nepovažovaly za nutné jej deklarovat. Vývoj od konce 90. let 20. století ale tímto předpokladem otřásl.“ (Baršová 2005: 2)

Hlavní argumenty kritiků multikulturalismu odráží některé důležité problematické aspekty vztahu mezi státem, migrací a pojetím etnicity.

Z pohledu migrantů není multikulturalismus přijímán pozitivně. Podle řady kritiků multikulturalismus jen zvyšuje již existující etnickou stratifikaci společnosti a zdůrazňuje její fragmentaci, aniž by přitom snižoval sociální nerovnost. Zároveň předpokládá, že migranti automaticky přijmou kulturu svých předků, přičemž pojetí takovéto kultury vychází z představy její spojitosti s národním státem v zemi původu. (Abbas In Wong 2008: 26). Zároveň jsou migranti bráni jako pasivní příjemci, klienti. V německém kontextu, kde se migranti nemají politická práva, to pak vedlo k tomu, že se pro ně členství v etno-kulturních organizacích stalo jedinou možností sebe-prezentace. Podobné organizace tedy nebyly utvářeny kvůli zájmu o vlastní identitu (nebo díky její předcházející existenci) ale jako prostředky k prosazení se (Radtke 1999: 254–256). Tedy multikulturalismus vychází z falešné představy primordialistické představy universality etnicity, a z představy existence jasně ohraničených etnických skupin (Li In Wong 2008: 28)

Z pohledu většinové společnosti vedlo zmiňované pojetí multikulturalismu k pocitu ohrožení vlastní identity a hodnot daného národního státu. Zároveň se socio-ekonomické a občansko-politická segregace imigrantských skupin se stala stále viditelnějším problémem. Veřejné mínění výrazně ovlivnilo nechvalně proslavené události 11. září, teroristické útoky v Madridu a londýnském metru, francouzské nepokoje na předměstích, vražda Theo Van Gogha v Nizozemí, mediálně zvýrazněná nábožensky motivovaná vražda německé muslimky etc. Jeden z nejvýznamnějších kritiků multikulturalismu G. Sartori v tomto kontextu mluví o opominutí kritéria vzájemnosti, v důsledku

čehož přestává být rozmanitost obohacující. Politika uznání podle něj utváří a prohlubuje vzájemné odlišnosti skupin a staví menšinové síly do pozice většiny. (Sartori In: Kusz 2005)

V tomto kontextu se mluví o potřebě důrazu na společné, sdílené rysy, které by udržovaly koherentnost občanské společnosti daného státu. Vertovec v této souvislosti přišel s termínem „post-multikulturalismus“ jako alternativním termínem k multikulturalismu. Cílem post-multikulturalismu je pak hledat přístup, který by posiloval sociální soudržnost, kladl důraz na asimilaci a společnou identitu. (Vertovec In: Wong 2008: 23)

Další autoři sice multikulturalismus neodsuzují, nicméně jeho existenci podmiňují existencí přesných pravidel. Podle Rexe je jeho základní rysem moderní společnosti, na kterém staví multikulturalismus, oddělení veřejné a soukromé sféry. S tím, že společnost by měla být jednotná ve sféře veřejné, nicméně podporovat diversitu ve sféře soukromé. Kritickým bodem jsou pak instituce, kde se obě sféry setkávají (jako např. škola). Nezbytnou podmínkou ochota obou stran k diskuzi a aktuální redefinici hranic (Rex 1999, 206–219).

Podobně se o politice multikulturalismu mluví A. Baršová „Multikulturalismus jako doktrína a politika nejenom tvrdí, že společnost je různorodá, ale také, že úkolem státu je tuto rozmanitost udržet a rozvíjet. Multikulturalismus (zemí Nového světa) ale není bezbřehý, neboť v takové podobě by nemohl plnit roli oficiální ideje státu. Naopak, je explicitně vsazen do širšího ústavního rámce, jenž je definován loajalitou občana ke státu, respektem k principům demokratické společnosti jako jsou ústavnost, parlamentní demokracie a svoboda slova, zákonnost, rovnost. Vedle těchto politických principů tvoří společný rámec i vymezení role národního jazyka, resp. jazyk“ (Baršová 2005: 2).

Podobně se vyjadřuje P. Barša „Multikulturní integrace má za cíl integrovat příslušníky menšin občansky, ekonomicky a politicky a zároveň jim umožnit, aby si na jiné, nepolitické rovině udrželi jisté své zvláštní rysy... nejde jenom o etnické skupiny, ale také o další menšiny nebo životní způsoby, které byly v minulosti marginalizovány nebo vylučovány kulturní většinou“ (Barša 2005: 2, 5). Vychází z pojetí multikulturalismu W. Kymlicky²⁷, podle kterého je skupinová identita a její udržení či rekonstrukce jen nástrojem pro zajištění rovných práv jednotlivců. Individuální sebehodnocení jednotlivce je spojeno s tím, k jaké skupině patří – či s jakou skupinou je ostatními identifikován v širším sociálním prostoru a jak je taková skupina hodnocena. (Barša 2005: 6-8)

Podle Baršové a Barši je zároveň důležitým aspektem pro hodnocení multikulturalismu fakt, že fanatismus a protizápadní sektářství nejsou živeny především etnickou kulturou (naopak se vůči tradiční kultuře často vymezují), ale náboženskou ideologií, která má úrodnou půdu v situacích sociálního vyloučení a kulturního a politického odcizení. (Baršová, Barša 2005: 165). Nejde tedy o kulturně-etnický jako spíše o ideologicko-politický konflikt. Jak se ukazuje například na případě muslimů, nejsou problémem muslimští přistěhovalci obecně, ale fakt, že část muslimských

²⁷ Podle Kymlicky byla představa úzké vazby mezi osobním rozvojem jedince a jeho příslušností k menšině součástí liberálního myšlení už od 19. století. Právo jedince je spojené s příslušností k jeho národní skupině, a tedy je nezbytné zajistit srovnatelné postavení národnostních menšin. Specifická práva skupin pak mohou zvýšit rovnost mezi menšinou a většinou. (Kymlicka 1999, 229–30, 246–7)

přistěhovalců či jejich špatně integrovaných potomků inklinuje k militantním formám islámu. (Baršová 2005: 6) „S černými, jihoamerickými a asijskými přistěhovalci nejsou téměř žádné problémy. Chodí do škol, uzavírají sňatky s Nizozemci a pracují. Potíže přinášejí islámští imigranti, především z Maroka, ale také z Turecka“ (Bakas In: Baršová 2005: 6)

Začátek nového století se zároveň nesl ve znamení toho, že evropské země oficiálně uznaly sebe sama jako imigrační země. Zároveň se začala rozvíjet částečná spolupráce v otázkách imigrace na celoevropské úrovni.

Ve státních politikách se odklon od multikulturalismu projevil posunem důrazu na individuální občanskou integraci jedince. Tento trend je možný sledovat ve všech evropských zemích – postupně se prosazují zkoušky z místního jazyka a základní orientace v místní společnosti, v některých případech dochází přímo k uzavření smlouvy mezi migrantem jako jednotlivcem a přijímací společností, jejímž obsahem nemá být „nikoliv kulturní nýbrž politická asimilace“ (Baršová, Barša 2005: 162, 163). Zatím je ovšem ještě příliš brzy pro hlubší zhodnocení této politiky.

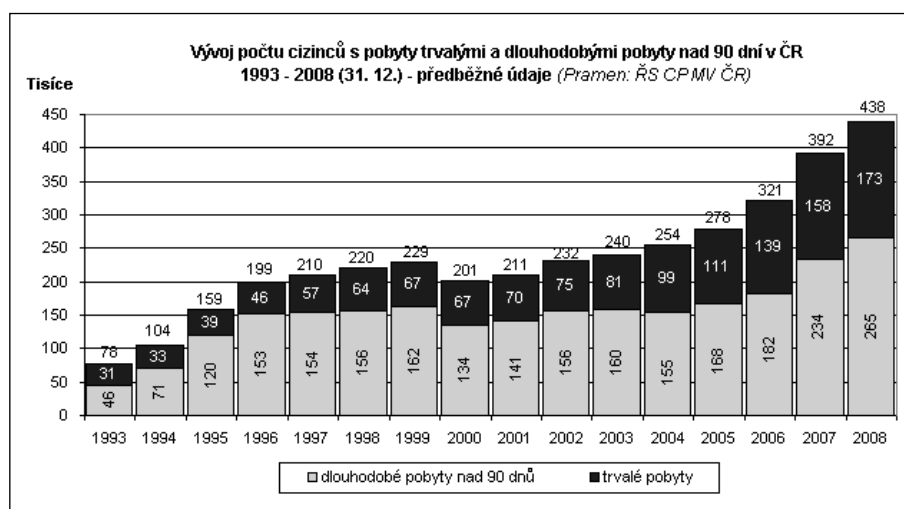
5 Migrace Česko, Ukrajina

5.1 Problematika migrace a integrace v ČR

Jak je zmíněno výše, byla mezinárodní migrace v socialistickém Československu minimální. Specifickou kategorií samozřejmě představovala politická emigrace, která ovšem představuje samostatný a s touto prací ne zcela související problém.

Větší skupiny imigrantů přicházely až od 70. let. „V této době se jednalo o ‚dovoz pracovních sil‘ z důvodů nedostatku pracovních sil v našem hospodářství. Systém zaměstnávání byl zajišťován formou mezivládních dohod a fungoval v podstatě až do roku 1989.“ (Boušková 2005: 1) Šlo jednak o krátkodobější pracovní smlouvy (v menší míře z Maďarska, řádově v počtu několika tisíc osob z Polska zejména do českého pohraničí – jejich počet rostl v době sezonních prací), dále o přijímání studentů na české střední školy a učiliště, zaměstnání v českém průmyslu a přijímání stážistů s cílem zvýšení jejich kvalifikace (Angola, Korea, Kuba, Mongolsko, Vietnam). Tyto smlouvy byly ukončeny v roce 1990 (usnesení č. 274/1990) a naprostá většina těchto migrantů se vrátila do své země původu. (Boušková 2005: 2–3). V roce 1990 tak v zemi žilo jen 0,3% cizinců²⁸.

Situace se prudce změnila s otevřením hranic po roce 1989 – od té doby počet cizinců výrazně stoupá, jak ukazuje následující graf.

Vývoj počtu cizinců v ČR mezi lety 1993 a 2008. (Zroj: ČSÚ).

²⁸ Euroskop.[cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/38/4965/clanek/nejvice-cizincu-v-eu-zije-v-lucembursku/>>.

5.1.1 První desetiletí

V prvních letech po pádu komunistického režimu do země přicházeli první noví migranti. HA. Česká republika se v důsledku své geografické pozice stala důležitou transitní zemí pro další cesty na západ, zejména pak pro ilegální migraci. Podle odhadu Spojených Národů se na začátku 90. let pohybovalo v České republice mezi 100 a 140 tisíci transitních migrantů (Drbohlav 2005). Cesty byly usnadněny absencí vízové politiky vůči východním zemím, značnou propustností hranici a liberální migrační politikou státu. V tomto kontextu byly na začátku 90. let uzavřeny readmisní dohody ohledně návratu nelegálních migrantů a neúspěšných žadatelů o azyl.

Toto období je také spojeno s nejvyšší emigrací Čechů za prací do zahraničí, která ovšem ani v první polovině 90. let nabyla příliš významná, řádově se jednalo o desítky tisíc osob (Drbohlav 2004: 15, 2003: 6). Z velké části šlo o krátkodobou migraci, její počet od té doby klesá – na druhou stranu, vzhledem k tomu, že v České republice není povinná registrace při výjezdu ze země, se výše emigrace odhaduje poměrně obtížně.

V kontextu ekonomického růstu se Česká republika stávala stále přitažlivějším cílem jako imigrační země. Pro roky 1993 – 1997 je charakteristický prudký vzestup ekonomické migrace. Cizinec mohl přijet do země jako turista, a teprve posléze si najít práci a pobyt legalizovat. Na druhou stranu bylo obtížné, ne-li téměř nemožné, se v zemi naturalizovat.

V oblasti integrace byla prioritní pozornost věnována žadatelům o azyl a vracejícím se krajanům. Byly spuštěny reemigrační programy pro české krajany z Rumunska a východní Evropy, Balkánu a Asie, vedle toho se vraceli první političtí emigranti. (Drbohlav 2003: 213, Hofírek, Nekorjak 2008: 2, Uherek a kol. 2009: 87, Baršová, Barša 2005: 222–233)

Pro druhou polovinu 90. let je příznačné celkové přitvrzení migračních politik. K tomu vedlo několik důvodů. V tomto období v důsledku ekonomické nerovnováhy v zemi roste nezaměstnanost. Paralelně začínají být stále viditelnější negativní dopady nelegální migrace (korupce, nárůst organizovaného zločinu, zneužívání azylového systému etc). Od tohoto období je naprostá většina migrace do České republiky motivována ekonomickými důvody.

Cílem České republiky byl rychlý vstup EU, s čímž souvisela i harmonizace zákonů v oblasti migrační politiky. Vedlejším dopadem prioritního zaměření na EU pak byla absence vlastní české migrační politiky. Toto období rostoucí restrikce vyvrcholilo přijetím nového cizineckého a azylového zákona v roce 2000 a zavedení vízové povinnosti vůči postsovětským zemím. (Hofírek, Nekorjak 2008: 2, Baršová, Barša 2005: 222)

Ekonomický pokles a restriktivnější politika se projeví i snížením počtu (legálních) imigrantů na přelomu tisíciletí. Výrazný propad byl ovšem částečně způsoben změnou způsobu registrace. Od roku 2001 opět počet migrantů stoupá. (Drbohlav 2003: 11, Hofírek, Nekorjak 2008: 2)

Během 90. let došlo k ustanovení hlavních imigračních toků do ČR.

V českém prostředí je možné rozlišit dvě základní skupiny imigrantů – „západní“ a „východní“, z nichž každá má specifické postavení na českém pracovním trhu (Drbohlav 2004: 6). První skupina

má obvykle vyšší vzdělání, v Česku zaujímá kvalifikovanější pozice (manažeři, učitelé jazyků, podnikatelé, poradci, etc). Její složení je více heterogenní, tedy jsou v ní rovněji zastoupena obě pohlaví, děti i starší lidé. Oproti tomu ve druhé skupině převládají spíše muži (i když počet žen v poslední době stoupá), kteří – mnohdy navzdory poměrně vysokému vzdělání – jsou obvykle zaměstnáváni na nekvalifikovaných, převážně špatně placených pozicích. (Drbohlav 2003: 205). Samozřejmě realita je podstatně komplikovanější, jak je vidět na příkladu Vietnamců.

V porovnání s ostatní postkomunistickými zeměmi v regionu je příliv imigrantů do ČR poměrně vysoký. Pokud se díváme na země původu, míří do ČR v zásadě tři skupiny migrantů – ze západní Evropy a severní Ameriky, dále z východní a střední Evropy (Ukrajina, Slovensko, Polsko, Rusko), poslední pak z Dálného východu (Vietnamci, Číňané a v posledních letech i Mongolové). (Drbohlav 2003: 19, Drbohlav 2008: 43). Paralelně dochází k tomu, že jednotlivé skupiny jsou spojeny s určitou částí trhu, jak značně zjednodušeně ukazuje následující dvě tabulky.

Ethnic group, region of origin	Form of stay, type of work	Social and demographic structure, social relations	Range, regional pattern
Ukrainians	Work permits – individual, trade licences, illegally; manual work, auxiliary work; mainly construction but also industry (e.g. food-processing, textiles), agriculture	Poor; workers, young, males; frequent trips to mother country	Throughout the whole country, especially Prague, Central Bohemia, large cities
Vietnamese	Trade licences, illegally; small-scale market entrepreneurs/sellers; buying and selling clothes and electronics	Quasi-middle class	Throughout the whole country, especially western border zone – near Germany and Austria, large cities
Chinese	Illegally, via trade or entrepreneurial companies; representatives of firms in China and small businessmen; import, distribution (wholesale) and retail of clothes, shoes and light industrial goods	Strong kinship ties and regional social networks, relatively frequent trips to mother country	Prague

Převládající charakteristika, specializace a geografické rozmístění některých imigračních skupin na konci 90. let (In Drbohlav 2008: 44). Část I.

Slovaks	Permanent employment, seasonal work, daily circular migration within the border region; heavy industry (mining and metals), agriculture and forestry, construction, light industry and services – in intraland; manual and qualified labour force	Workers, variety of types and strategies	Ostrava, Karviná and the regions along the Slovak borders, Prague and middle Bohemia, but also other regions
Poles	Work permits – contracts; construction, heavy industry (metals, mining), textiles, agriculture and forestry	Workers	All the regions along the Polish border and middle Bohemia
North Americans	1) work permits, short-term stays; top managers, advisers, employees of transnational and international corporations; 2) "illegal", business licences, university teachers, English language teachers, small entrepreneurs	1) Relatively affluent, highly educated and qualified, intellectual background 2) "variety of structures"	Prague
Western Europeans	Citizens of EU27 do not need work permits; top managers, advisers, employees of transnational and international corporations; 2) business licences, university teachers, teachers of "western" languages, small entrepreneurs	Relatively rich, highly educated and qualified, intellectual background 2) "variety of structures"	Prague, regions along German and Austrian borders

Převládající charakteristika, specializace a geografické rozmístění některých imigračních skupin na konci 90. let (In Drbohlav 2008: 44). Část II.

Specifický – i když v porovnání s ostatními zeměmi nijak unikátní – problém imigrace do ČR představuje nelegální (nebo korektněji neregulérní²⁹) práce a pobyt zahraničních migrantů. I když jde o všeobecně přítomný jev, částečně vychází i z místních podmínek, zejména restriktivní politiky, v důsledku které roste význam zprostředkovatelských agentur (Drbohlav 2003, Gabal a kol 2004). Jinými slovy: „Zvyšující se poptávka po levné pracovní síle a administrativní bariéry vízové politiky a politiky zaměstnávání cizinců vedou k nárůstu počtu nelegální migrantů, a především k nárůstu nelegálních aktivit cizinců na českém pracovním trhu.“ (Dzúrová, Čermák 2007: 6)

Nelegální postavení migranta může mít různé podoby a nemusí vždy vycházet z jeho vědomého rozhodnutí. Do ilegality se migrant může dostat v důsledku „neznalosti spleťtých zákonů a lhůt, které je třeba při vyřízení žádostí o nová povolení dodržet. V těchto případech se jedná o individuální selhání. Druhá možnost souvisí s vnucenou ilegality pobytu. Někteří ukrajinští zprostředkovatelé práce (tzv. „klienti“) imigrantům potřebné dokumenty záměrně včas nezajistí, protože si chtějí imigranty k sobě připoutat“ (Nekorkjak 2007: 11–12).

Motivací k neregulárnímu zaměstnání ze strany podnikatelů je několik – snížení nákladů podnikatelů na pracovní sílu (sociální a zdravotní pojištění), neexistence pracovní smlouvy, díky čemuž není zaměstnavatel nucen dodržovat předpisy vyplývající ze zákoníku práce. Rizikům spojených s odhalením se lze vyhnout pomocí najímání zaměstnanců přes firmy imigrantu, které za ně

²⁹ Viz. Nekorkjak 2007: 4–5.

přejímají odpovědnost. (Nekorjak 2007: 10–12) Tento systém pak také podporuje rozvoj šedé ekonomiky a korupce.

Nejčastějším typem pololegální aktivity je strategie označovaná jako „švarcsystém“, kdy osoby s platným povolením k pobytu pracují jako zaměstnanci na živnostenský list. „Pracovní povolení podléhá regulačním opatřením a kontrole úřadu práce, zatímco obstarání živnostenského listu je nepoměrně snazší. Důsledkem je vznik početné skupiny cizinců živnostníků, kteří jsou fakticky v pozici zaměstnanců“ (Hofírek, Nekorjak 2008: 10). Další možností je příjezd na tříměsíční turistická víza, která těm, kteří mají zájem o sezónní práce nebo hledají cestu, jak se vyhnout institutu pracovních povolení, postačí. (Nekorjak 2007: 12).

Fenomén nelegální migrace je trvale přítomný rysem imigrace do ČR. Podle rozsáhlého současného výzkumu jsou jeho hlavní příčiny následující: silná lobby zprostředkovatelů (klientů), silná poptávka po nelegální pracovní síle, rozšíření nelegálního zaměstnání i mezi občany ČR, komplikovanost a byrokratičnost legálního získání pracovního povolení v ČR, ekonomická zaostalost a politická nestabilita v zemi původu, absence vhodného pobytového režimu pro dočasnou pracovní migraci v ČR. (Drbohlav, Lachmanová 2008: 120)

5.1.2 Utváření migrační politiky a vývoj v posledních letech

Během 90. let prakticky neexistovala státní migrační politika, migrace byla vnímána jako dočasná záležitost, jednotlivá státní opatření jen reagovala na aktuální problémy. Teprve během posledního desetiletí českých stát věnuje otázkám migrace stále větší pozornost a snaží se o koncepčnější uchopení problému.

V roce 2003, přijala vláda České republiky první koncepční materiál v oblasti migrace- „Zásady politiky vlády v oblasti migrace cizinců“. Ty definují řídicí roli státu, význam mezinárodní spolupráce a závazků, kladou důraz na spolupráci s NNO, boj proti nelegální migraci a přijetí „pro stát dlouhodobě a perspektivně přínosných imigrantů“³⁰. Na druhou stranu jsou kritizovány jako „kusé a příliš obecné“ (Baršová, Barša 2005: 225, 239).

³⁰ Přesné znění „Zásady politiky vlády v oblasti migrace cizinců“ je následující:

- Česká republika s ohledem na mezinárodní závazky, které pro ni vyplynou z členství v Evropské unii, důsledně prosazuje řídicí roli státu v oblasti migrace.
- Migrační politika státu je založena na koordinovaném postupu všech státních orgánů, orgánů územní a zájmové samosprávy a na podpoře ze strany dalších subjektů zabývajících se migrací.
- Migrační politika státu je zaměřena na odstraňování všech forem nelegální migrace a jiných nelegálních aktivit a to jak opatřeními na poli mezinárodní spolupráce, tak i opatřeními národními.
- Migrační politika státu neklade překážky legální migraci, a podporuje imigraci, která je pro stát a společnost v dlouhodobé perspektivě přínosná.
- Realizace migrační politiky státu předpokládá široké zapojení nevládních a dalších organizací občanské společnosti.
- Česká republika se spolupodílí na úsilí světového a evropského společenství na řešení migračních důsledků humanitárních krizí a na odstraňování příčin těchto jevů.

(Zdroj: *MVČR*, [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.mvcr.cz/clanek/zasady-politiky-vlady-v-oblasti-migrace-cizincu.aspx>>.)

V roce 1999 byla zřízena komise Ministerstva vnitra pro integraci cizinců, ve stejném roce byly vydány „Zásady koncepce integrace cizinců“. V nich se ještě částečně promítá multikulturalismus, mluví se o integraci imigrantských komunit, nicméně i ty už jsou pojímány jako dynamická, vyvíjející se společenství.

Na Zásady navazuje podstatně rozsáhlejší „Koncepce integrace cizinců“ z roku 2000. Ta zahrnuje závěry z Evropské Rady v Tampere z roku 1999, v nich má klíčový význam přibližování legálně a dlouhodobě postavených cizinců právnímu postavení občanů. V koncepci je kladen jasný důraz na individuální integraci cizinců a jejich začlenění do společnosti. (Baršová 2005: 9–11, Baršová, Barša 2005: 233–237)

Od roku 2004 se problematika integrace stala součástí agendy ministerstva práce a sociálních věcí. To také v roce 2005 vydalo aktualizovanou Koncepci integrace cizinců (schválenou usnesením vlády č. 126 ze dne 8. února 2006). Podle Koncepce jsou „imigrační komunity pokládány za integrační a obohacující součást společnosti... integrace migrantů přirozeným důsledkem migrace... hlavním principem politiky vlády v oblasti integrace legálně a dlouhodobě usazených cizinců je pozitivní přístup a převzetí odpovědnosti státu za vytvoření podmínek, které umožňují spravedlivou participaci cizinců na životě společnosti... podílet se na hospodářském, společenské a veřejném životě národa a svobodně udržovat vlastní náboženskou a kulturní identitu... je instrumentem k uznání osobního úsilí, podílu i vlastní odpovědnosti migrantů a jejich skupin v procesu integrace a rozvoje dobrých vztahů mezi komunitami...“ Dále klade Koncepce důraz na spolupráci s mezinárodními organizacemi, vládními i nevládními organizacemi, vědeckými pracovišti, krajanskými spolky a místní samosprávou. Stát se zavazuje k finanční podpoře její realizace.³¹ Ke Koncepci integrace ministerstvo každoročně vydává aktualizovanou zprávu o její realizaci, na úrovni konkrétních opatření už ovšem reálné praxe poněkud zaostává. (Baršová, Barša 2005: 237, Jelínková 2007).

V polovině roku 2008 byla problematika koncepce integrace přenesena opět pod Ministerstvo vnitra, které také od roku 2009 převzalo od Cizinecké policie vydávání povolení k trvalému pobytu³².

I když v kontextu vývoje v okolních státech může být česká migrační a integrační politika hodnocena jako poměrně vyspělá (Drbohlav 2007: 1), je řada jejích aspektů poměrně problematických. V roce 2004 byla pro Ministerstvo práce a sociálních věcí zpracována „Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků“ (Gabal 2004), ve které je shrnuta řada základních problémů migrace a integrace v ČR.

Jde především o přístup k migraci spojený se spojením migrační agendy s Cizineckou policií, která má a priori restriktivní přístup, o celkovou komplikovanost administrativní procedury legalizace pobytu (zejména pak fungování Cizinecké policie a českých konzulátů), která podporuje nelegální

³¹Zdroj: *Cizinci v ČR*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/77/Zasady_vlady_integrace.pdf>.

³² Zdroj: *Cizinci v ČR*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=526>>.

nebo pololegální chování cizinců a zprostředkovatelských agentur. Dále pak kriticky hodnotí zaměření české politiky na krátkodobou migraci, nízkou pozornost věnovanou integraci a motivaci cizinců k zapojení do české společnosti, celkově malou flexibilitu systému etc.³³ V důsledku toho „si mnoho cizinců zvyklo vnímat dosavadní stav, plný administrativních překážek, drobné diskriminace a dlouhé doby pro získání trvalého pobytu a občanství jako nezájem ČR o dlouhodobé usazování cizinců. To přitom jasně odporuje zájmům ČR i současným evropským trendům, kde je preferována úspěšná integrace cizinců a jejich rodin, završená naturalizací, namísto krátkodobé sezónní migrace jednotlivců“. (Gabal 2004: 14)

V posledních letech došlo k některým změnám, přičemž významnější z nich zmíním v následujících odstavcích, řada problémů ovšem přetrvává.

V roce 2004 vstoupila Česká republika do EU. Problematika ochrany hranic a značná část otázek ilegální migrace a návratů se tak přenesla především na nové příhraniční státy Evropské unie (pro východní hranici jde zejména o členské státy výše zmiňovaného Söderköpingského procesu).

Se vstupem ČR do Schengenského prostoru (konec roku 2007) přijala země i schengenský vízový systém, tedy společná „schengenská“ víza pro krátkodobý pobyt, zatímco povolení k dlouhodobému a trvalému pobytu zůstává v kompetenci jednotlivých států.

³³ Hlavní problémy v dnešním postavení cizinců v ČR jsou podle zmíněné zprávy následující:

- Nevyhovující správa cizinecké agendy – funguje na bázi restrikce a nedisponuje efektivním řízením migrace a integrace cizinců do české společnosti.
- Systém je komplikovaný, klade překážky pro cizince dbající zákonnosti, naopak přitahuje ty, kteří se umí pohybovat na hranici zákona či za ní – vytváří prostředí pro korupci a šedou ekonomiku.
- Legální participaci na pracovním trhu nejsou vytvořeny patřičné podmínky.
- Cizinci se ocitají v závislosti na zprostředkovatelských strukturách.
- Zákon nepreferuje usazování rodin namísto krátkodobé sezónní migrace pracovníků.
- Začínají vznikat segregované komunity, což dlouhodobě vede spíše ke vzájemnému podezírání než k synergické koexistenci těchto komunit s českou společností.

Příčiny problémů:

- Cizinecký zákon má restriktivní charakter, staví cizince do právně nejisté pozice, výrazně inferiorní vůči cizinecké policii. Té naopak dává velký prostor pro volnou správní úvahu. Lhůty pro vyřizování žádostí jsou dlouhé, proti negativnímu rozhodnutí není možné odvolání. Chybí aktivní integrační prvky.
- Agenda je institucionálně zakotvena v represivní složce státní moci – cizinecké policii. Ta není řádně vybavená po jazykové stránce a (z definice represivního orgánu) připravená přistupovat k cizincům jako ke klientům s legitimními potřebami, policie neposkytuje vždy ani potřebné informace.
- Přístup k pracovnímu povolení je administrativně příliš náročný, naopak přístup k živnostenskému oprávnění (a pobytu na jeho základě) celkem jednoduchý. Od legální participace na pracovním trhu odrazuje cizince i vysoké sociální pojištění s minimálním sociálním prospěchem pro plátce z jeho placení.
- Integraci cizinců do společnosti oslabuje dlouhodobé udržování v nejistotě – desetileté každoroční obnovování dlouhodobého pobytu na cestě k trvalému pobytu. Není řešena diskriminace, mají obtížný přístup k bydlení, nulové volební právo. Nejsou motivováni k osvojení češtiny, do procesu integrace se nemohou efektivně zapojit ani obce.
- Usazování rodin zákon nevytváří patřičné podmínky – dlouhá doba na cestě k získání trvalého pobytu, nemožnost účasti dětí na veřejném zdravotním pojištění.
- Cesta k získání občanství je neúměrně dlouhá, v nesouladu se závazky ČR. Dlouhodobá právní nejistota cizinců nemizí ani při žádosti o udělení občanství. Navíc chybí reálná možnost českého občanství jako druhého občanství a zrychlené naturalizace přistěhovalců druhé a třetí generace.

(Gabal 2004: 3–4, podrobněji pak 13–18)

Aktivní migrační politika České republiky v posledních letech se projevila hned na několika úrovních.

V roce 2003 byl spuštěn Pilotní projekt výběru kvalifikovaných pracovníků, což byl v kontextu migračních politik postkomunistických zemí poměrně progresivní krok. Po vzoru podobných projektů v západní Evropě a severní Americe je jeho cílem přitáhnout do země kvalifikované pracovníky. Zájem o účast je ovšem poměrně nízká, celý projekt je kritizován jako neschopný konkurence programům jiných zemí. Je mu vytýkáno zaměření jen na určité země a zejména pak nevhodně nastavené podmínky – nedostatečná podpora při vyhledávání pracovní pozice, povinnost získat vízum na více než 90 dní před vstupem do programu, malý zájem českých zaměstnavatelů, nedostatečné podpora při shánění bydlení, etc. Slovy D. Drbohlava „dobrý nápad, který byt špatně realizován“ (Baršová, Barša 2005: 229–231, Hofírek, Nekorjak 2008: 12, Drbohlav Jánská 2009: 64–66).

V roce 2009 byl zaveden v reakci na kritizovaný nepružný a komplikovaný systém získávání pracovního povolení v ČR systém tzv. Zelených karet³⁴, které v sobě mají spojuvat pracovní povolení s povolením k pobytu, a měl tedy alespoň částečně zjednodušit proces získávání práce v ČR. Jejich vydávání bylo ovšem omezeno jen na některé země³⁵, přičemž nezahrnuje řadu významných zdrojových zemí pracovních migrantů, jako je Mongolsko nebo Vietnam.

Vedle toho není pro méně kvalifikované pracovníky možné kartu po dvou letech prodloužit, nepočítá se s tím, že by eventuálně zůstali v zemi. Karta je vázána na určité místo, že na něj bude cizinec po příjezdu přijat, už jisté není. Místo také zpočátku není možné změnit. Kritizováno je i špatné načasování, pro velké firmy je snazší najímat pracovní síly přes agentury etc. Všechny tyto problémy se opět odráží v minimálním zájmu cizinců, do června 2009 byla vydána jen jedna takováto karta a to i přesto, že zájem o pracovní povolení v době krize přetrvává. (viz např. Čížinský 2008, Hruška 2009, Petr 2009, Zelené 2008, etc)

Na poli integrace pak bylo v poslední době nejvýznamnějším krokem zavedení povinné zkoušky z českého jazyka pro získání povolení k trvalému pobytu od ledna 2009. Opět, tento krok lze, v kontextu výše popisované problematiky multikulturalismu a nezbytnosti integrace, hodnotit pozitivně. Jeho konkrétní naplnění už zcela bezproblémové není. Špatná celková příprava, malá dostupnost kurzů a materiálů k výuce češtiny, příliš nízká úroveň zkoušky etc. jsou nejčastěji zmiňované nedostatky (Günter 2008, Jelínková 2008, Prokofjeva 2008).

Otázkami integrace a migrace se v ČR dlouhodobě zabývají neziskové organizace. Ty se také obvykle nejčastěji kriticky vyjadřují ke státní migrační a integrační politice.

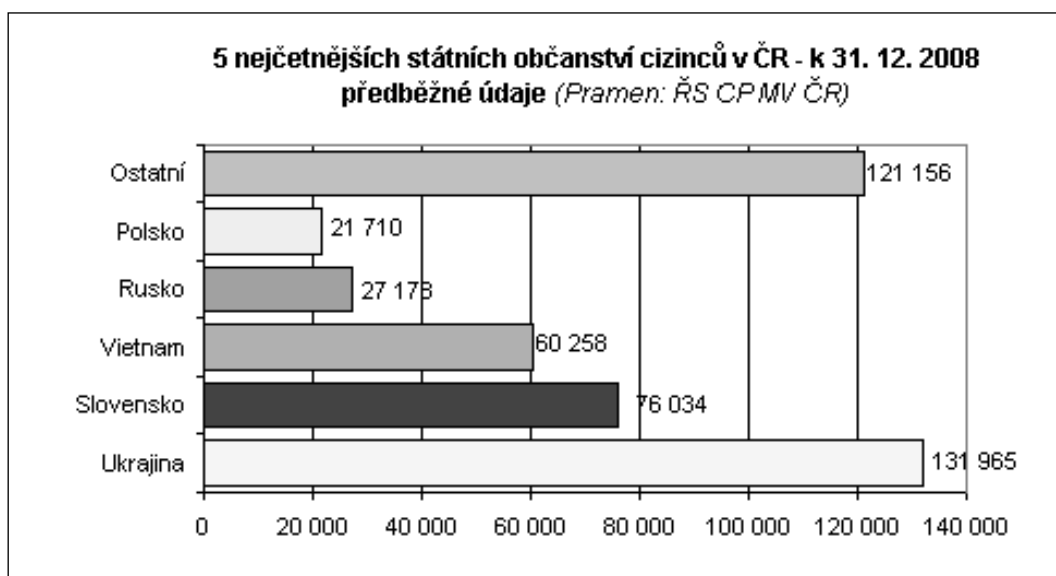
³⁴ Zdroj: MPSV. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://portal.mpsv.cz/sz/zahr_zam/zelka>.

³⁵ Austrálie, Černá Hora, Chorvatsko, Japonsko, Kanada, Jižní Korea, Nový Zéland, Bosna a Hercegovina, Makedonie, USA, Srbsko, Ukrajina

Tradiční negativně jsou přijímány jednotlivé restriktivní zákony (jako například novela zákona o sňatcích cizinců), věčným tématem je problematická situace na Cizinecké policii a vydávání víz (médií proběhla na konci roku 2008 aféra ohledně vydávání víz ve Vietnamu, problematické jsou například ale i ukrajinské konzuláty). Na poli integrace je pak kritizována celkově malá pozornost věnovaná této oblasti, nedostatečná koncepčnost, malé zapojení regionálních složek. Dalšími tématy je například otázka vzdělání imigrantů, integrace rodin, zdravotní péče, specifické postavení žen v migraci etc. Naopak pozitivně bylo například hodnoceno umožnění školní docházky i dětem cizinců nelegálně pobývajících v ČR. Od června 2009 je také spuštěn nový systém VISAPOINT pro získání dlouhodobého víza do ČR, který by měl zkrátit fronty přes konzuláty a omezit korupci, tradičně s vydáváním víz spojenou.

Na druhou stranu kritika nevládních organizací vůči státní politice je běžným rysem snad ve všech státech. Ostatně i díky ní je určitý pozitivní, byť pomalý vývoj zřejmý.

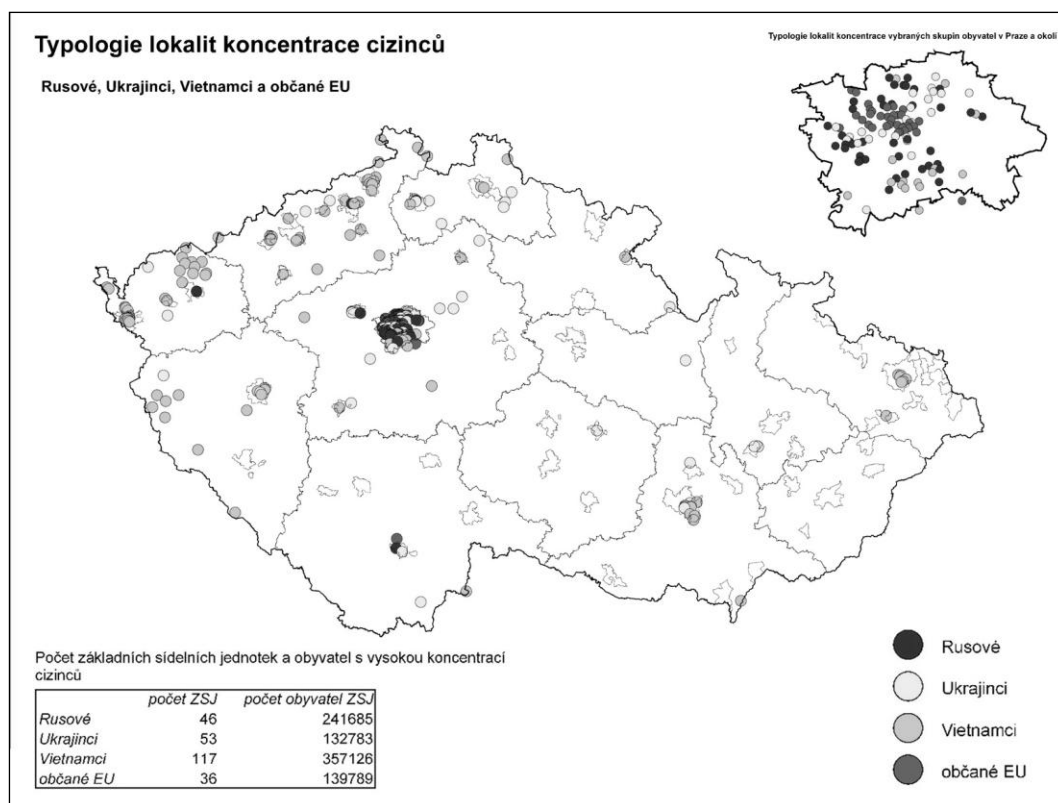
V současnosti (údaje z května 2009) žije v České republice 444 410 cizinců (zdroj: ČSÚ). Nejčastější občanství cizinců jsou zachycena v následující tabulce.

Pět hlavních zdrojových zemí migrantů mířících do ČR. (Zdroj: ČSÚ)

Nejčastějším cílovým regionem je Praha a střední Čechy, v roce 2006 sem mířila téměř polovina všech imigrantů (v samotné Praze šlo o téměř 35%). Ještě vyšší jsou počty cizinců s dlouhodobým pobytem, kdy jde o téměř 40% pro Prahu, a necelých 55% pro střední Čechy. (Čermák, Dzúrová 2007: 4). V Praze tak tvoří cizinci 7 – 8 % populace (Jelínková 2007).

Od přelomu tisíciletí roste podíl osob s trvalým pobytem (jen mezi lety 2001 a 2006 stoupl podíl trvalý pobytů z 33 na 43% (Drbohlav 2008: 59), stejně tak stoupá rodinná migrace (Drbohlav 2003: 203). Paralelně dochází k vzniku etnických enkláv (Gabal 2004: 14), nejvýznamnější z nich jsou zachyceny na mapě na následující straně (situace v roce 2007).

Teritoriální segregace v ČR (a Praze) v závislosti na státní příslušnosti, nejvýznamnější skupiny (Součást webových stránek projektu "Segregace v České republice: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava")³⁶

Jak zmiňoval Gabal v téměř pět let staré zprávě, Česká republika se „postupně mění v zemi cílovou. Je to výsledkem uskutečněné vnitřní změny poměrů i změny mezinárodní pozice ČR a jejího cílevědomého snažení o získání členství nejdříve v NATO a s ním spojené bezpečnosti, následně členství v EU a s ním spojený volný pohyb osob, kvalita životních podmínek a životní standard. Cizinci, ať již ze zemí EU nebo ze zemí mimo ni, k nám budou přicházet, usazovat se zde a zakládat rodiny.“ (Gabal 2004: 9)

Podobně jako ve většině evropských zemí, i v České republice dochází k demografickému poklesu obyvatelstva, zejména pak počtu ekonomicky aktivních osob. Jde o vývoj, který migrace sice nezastaví, nicméně může ho alespoň dočasně snížit a zpomalit. (Drbohlav, Jánská 2008: 37 – 38). Migrace je ovšem prostředek nejen ke kvantitativnímu (dostatek levné, převážně nekvalifikované pracovní síly), ale i kvalitnímu zvýšení (vzdělání, profesionální schopnosti, rozvoj) potenciálu obyvatel země. Na druhou stranu, jak je vidět na příkladu vývoje v posledních desetiletích v řadě západních zemí, špatně zvládnutá integrace a s ní spojené problémy sociální exkluze a následující radikalizace (zejména druhé generace), může mít poměrně zásadní dopady.

³⁶Zdroj: Přírodovědecká fakulta.[cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://web.natur.cuni.cz/segregace/images/stories/obrazky/segregace/narodnostiA4.jpg>>.

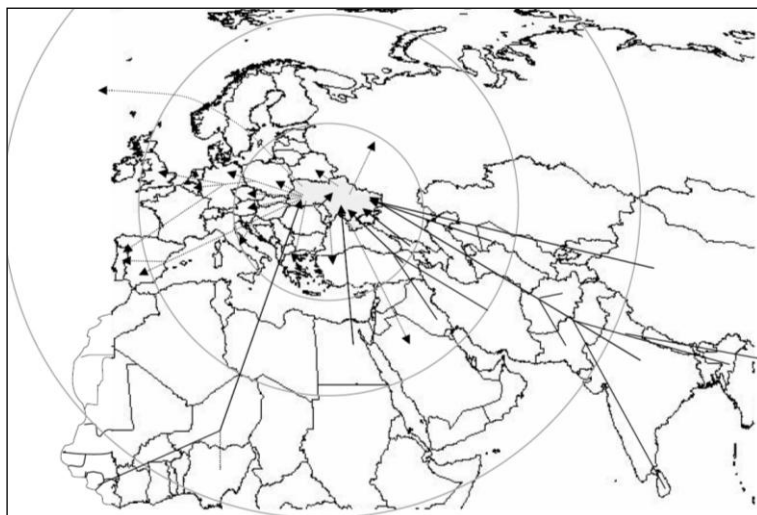
Na poslední vývoj na poli migrace má samozřejmě značný vliv současná ekonomická krize. V této souvislosti se do středu pozornosti (a také kritiky) dostala politika dobrovolných návratů. Podstatnější otázkou ovšem je, jaké budou dlouhodobé dopady ekonomického vývoje na migrace v České republice.

Významnou roli v dalším vývoji zřejmě bude také hrát politika EU. Otázky dlouhodobé migrace sice stále spadají do kompetence národních států, už v tuto chvíli ale hraje významnou roli i vzájemná spolupráce na poli dlouhodobější migrace a integrace. Odrazem této politiky jsou například tzv. „modré karty“ pro kvalifikované pracovníky, které „svým držitelům a jejich rodinám umožňují žít, pracovat a cestovat na území EU,³⁷ a to po dobu 3 let s možností prodloužení.

Je však zřejmé, že s rostoucím počtem migrantů, a zejména pak těch, kteří se v zemi usazují, by problém migrace a integrace měl představovat jeden z významných aspektů české politiky.

5.2 Migrace na Ukrajině

Podle zprávy Nejvyššího sekretariátu Spojených národů patří Ukrajina k jedné ze zemí s největším migračním tokem na světě, podle dat z roku 2005 dokonce drží 4. místo na světě v počtu mezinárodních migrantů (Sair 2008: 13). Je zcela na místě položit si otázku, nakolik je možné podobným datům důvěřovat. Pořád však zůstane zřejmé, že migrace představuje na Ukrajině významný fenomén. Jak ukazuje následující mapka, hraje Ukrajina důležitou roli jako vysílající, cílová i transitní země.

Centrální postavení Ukrajina pro migrační toky v euro-asijsko-africké oblasti (Duvell 2007: 3).

³⁷ Zdroj: VUPSV.[cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.vupsv.cz/sites/File/knihovna/modre_karty-EU.pdf>.

5.2.1 Vývoj v posledních desetiletích

Díváme-li se na vývoj ukrajinské migrace v posledních desetiletích, je zřejmé, že rozpad Sovětského svazu přinesl zásadní zlom. Příznačným rysem sovětské éry bylo uzavření vnějších hranic – mezinárodní migrace tedy, alespoň oficiálně, téměř neexistovala. Není však možné říci, že by v sovětské Ukrajině v té době migrace neprobíhala. Naopak, i pokud necháme stranou nucené deportace, jejichž nejmasovější část skončila v padesátých letech, docházelo v rámci SSSR ke značné výměně obyvatel.

Na konci 80. let 20. století dosahoval počet osob, které migrovaly mezi Ukrajinou a ostatními sovětskými republikami, jednoho a půl milionu. Z Ukrajiny odcházely do téměř všech sovětských republik – počínaje Pobaltím přes Kavkaz až po Střední Asii - především straničtí kádrové, odborníci a příslušníci armády. Vedle nich mířili mladí lidé na Dálný Východ a Sever jako dělníci.

Na Ukrajinu přicházelo množství imigrantů z ostatních sovětských republik. Na konci osmdesátých let žilo téměř sedm milionů etnických Ukrajinců v Sovětském svazu mimo území Ukrajiny, zejména v Rusku (4,4 milionu osob) a Kazachstánu (900 tisíc). Naopak téměř polovina z více než dvanácti milionů Rusů žijících na Ukrajině se narodila mimo tuto zemi. (Malynovska 2007, Malynovska 2004: 5, Duvell 2007:2)

První větší mezinárodní migrace byla povolena během sedmdesátých let, kdy měli Židé jako první obyvatelé Sovětského svazu možnost odejít do Izraele v rámci slučování rodin. Podobná možnost se v osmdesátých letech otevřela i Němcům, Řekům a Polákům. V rámci této etnické migrace zemi opustilo přes devadesát tisíc osob (Malynovska 2004: 14).

S uvolněním režimu v druhé polovině osmdesátých let se lehce uvolnil i pohyb občanů v rámci SSSR. Z Ukrajiny bylo stále snazší vyjet do Ruska za sezonní, polo-legální polo-soukromě organizovanou prací. Obvykle šlo o skupiny brigádníků, pod vedení jednoho člověka (šabašnika), který díky svým kontaktům a zkušenostem zajišťoval práci a ubytování. Tyto cesty se staly základem pro pozdější pohyb pracovních migrantů a jeho organizací³⁸. (Černík 2005:6)

Zásadní zlom pak přinesl rozpad Sovětského svazu a vznik samostatného ukrajinského státu v roce 1991. V následujících letech došlo k radikální změně v možnostech a intenzitě mezinárodní migrace, a v jejím důsledku i k celkové proměně složení obyvatelstva. Šlo o změny, které zasáhly nejen Ukrajinu, ale všechny země postsovětského prostoru. Rozsáhlé etnické a politické migrace se staly jednou z charakteristik první poloviny devadesátých let v této oblasti.

Z Ukrajiny odcházelo v první řadě množství Rusů a Bělorusů, ve výsledku více než milion osob. Zároveň do země přicházelo množství imigrantů. Právě etničtí Ukrajinci tvořily její nejvyšší část³⁹, podle statistik přišlo z ostatních postsovětských republik, zejména z Pobaltí, přes 980 tisíc

³⁸ Podle některých (J. Černík), lze právě zde najít základ klientského systému, typického například pro ukrajinsko-českou pracovní migraci.

³⁹ Odhady se pohybují mezi 45 a 60%.

Ukrajinců, dalších 80 tisíc pak ze střední Evropy. Vedle nich se do země vraceli zejména Krymští Tataři (okolo 7% imigrantů). (Malynovska 2004:7).

Značnou část příchozích (okolo 15%) pak tvořili političtí migranti z postsovětských republik, zejména z Kavkazu a Střední Asie. Většinou šlo o uprchlíky, kteří museli opustit svou zemi v důsledku etnických a politických nepokojů. V roce 1992 do země také přišlo 60 tisíc etnických Ukrajinců ze Podněstří. (Malynovska 2004: 7, 8)

Díky těmto rozsáhlým imigracím měla Ukrajina v roce 1992 rekordně nejvyšší počet obyvatel, přes padesát dva milionů. Na druhou stranu, ukrajinský stát nebyl po administrativní ani praktické stránce na tuto situaci připraven. Kromě legálního uznání nuceně deportovaných obyvatel země (Zákon o občanství z roku 1991) tak nebyl schopen zajistit nově příchozím materiální ani sociální pomoc a zabezpečení.

Určité uklidnění politické situace v postsovětských státech a ukončení hlavní části repatriací vedlo v polovině devadesátých let k celkovému snížení a stabilizaci migrace mezi státy SNS. Zároveň došlo k určité proměně jejího charakteru, nad doposud převážně etnickou a politickou imigrací převládla imigrace ekonomická. (Jaroszewicz, Szerepka 2007: 44)

I na Ukrajinu se v té době již vrátila největší část těch, kteří o to měli zájem. Vzhledem k ekonomické krizi, do které se země dostala, a její celkové politické a sociální nestabilitě došlo ke značnému snížení atraktivity Ukrajiny jako imigrantské země. I podle oficiálních statistik je typickým rysem druhé poloviny 90. let (respektive již od roku 1994) negativní migrační saldo. (Malynovska 2004: 8 -10)

Ukrajina začala hrát stále důležitější roli jako transitní země. Vzhledem k nedostatečné kontrole rusko-ukrajinské hranice se stala pro obyvatele Středního a Dálného východu, jihovýchodní Asie a zemí SNS vstupní bránou do Evropy. K částečné konsolidaci ochrany východních hranic došlo ke konci devadesátých let.

Vedle toho v tomto období došlo k prudkému vzestupu emigrace. V roce 1994 byl přijat Zákon o volném pohybu občanů – poprvé po mnoha desetiletích tak bylo možné opustit zemi bez povolení státu. Zároveň byl povolen vznik organizací zaměřených na zprostředkování práce v zahraničí. V kontextu stále se zhoršující ekonomické situace na Ukrajině tak byla otevřena cesta růstu krátkodobé pracovní migrace. V roce 2002 tvořilo sedmdesát procent imigrantů, kteří opouštěli zemi, Ukrajinci. (Malynovska 2006)

Během deseti let tak došlo k poměrně výrazné změně složení obyvatelstva Ukrajiny. Při srovnání statistik z roku 1989 a 2001 stoupl podíl etnických Ukrajinců z 72% na 78%, naopak podíl etnických Rusů klesl z 22% na 17%. Počet Židů klesl ze 485 tisíc na 104 tisíce, počet Krymských Tatarů naopak vzrostl ze 49 tisíc na 248 tisíc. V zemi je stále přes 5 milionů osob, které se narodily mimo území Ukrajiny – převážně v Rusku (3,6 milionu), dále pak v Uzbekistánu, Kazachstánu, Bělorusku (vždy okolo 250 tisíc) a dalších zemích. (Malynovska 2004)

Při zkoumání ukrajinské migrace je ovšem nutné mít na paměti, že oficiální statistiky zachycují jen část reality. Vzhledem k současné situaci správy země může jít o značné rozdíly. Zvláště patrné je to třeba v případech stále rostoucích skupin nových imigrantů, kteří v zemi přebývají převážně nelegálně, a tedy nejsou zachyceny v oficiálních statistikách. Ty také zcela neodrážejí dopady pracovní migrace. Se zrušením povinnosti hlásit místo pobytu (součást Zákona o volném pohybu osob z roku 1994) ztratil ukrajinský stát přehled o pohybu svých občanů.

5.2.2 Ukrajina jako transitní a imigrační země

Jak už bylo zmíněno, Ukrajina hraje důležitou roli jako transitní země pro cestu na „Západ“. Zejména po posledním rozšíření Evropské unie a Schengenského prostoru se Ukrajina stala východní vstupní branou do EU. Ovšem – zatímco její západní hranice jsou stále přísněji střeženy, východní zůstávají poměrně snadno překročitelné.

Ilegální migranti nejčastěji přicházejí do Moskvy, odkud jsou převáděni dál, s cílem dostat se do Evropy. Vzhledem k délce rusko-ukrajinských hranic (přes 1 500 kilometrů) a absenci vízové povinnosti mezi oběma zeměmi není problém je ilegálně překročit. Na druhou stranu, dostat se z Ukrajiny dále na západ je poměrně obtížné. Při pokusu o přechod západních hranic bylo podle oficiálních údajů jen mezi lety 2003 a 2006 zadrženo přes 60 tisíc osob, podle odborníků je reálné číslo alespoň dvakrát vyšší. Jde zejména o občany Vietnamu, Číny, Srí Lanky, Pákistánu, Indie, Bangladéše, Afghánistánu, dál pak o Uzbeky, Tádžiky, Kurdy, nebo Čečence.

V současnosti nejvyužívanější cesta do „Evropy“ vede přes slovenské Karpaty. Tato oblast má nejvyšší počet osob zadržených při pokusu o ilegální přechod hranic. O snaze dostat se na západ svědčí i počet žádostí o azyl, který je zde z celé Ukrajiny nejvyšší, právě v Zakarpatské oblasti je jich podávána více než polovina.

Je tedy zřejmé, že řada migrantů mířících původně na západ zůstává na Ukrajině. Je těžké udat přesnější počet těchto migrantů, odhady se pohybují mezi sta tisíci a milionem osob, nejčastěji se mluví o půl milionu⁴⁰. Převážně zůstávají „neviditelní“, teprve v posledních letech se pomalu utvářejí nové imigrantské komunity (Číňané, Turci a další). Většina těchto migrantů zůstává v zemi nelegálně, a tedy se automaticky stávají součástí šedé ekonomiky. (Chumak 2006:1–2, Pribytkova, Grumovs 2007:11–13, Zimmer 2008: 1–3, Jaroszewicz, Szerepka 2007: 8)

Přestože imigrace bývá považována za jedno z možných řešení demografických problémů, na Ukrajině stále převažující strach z imigrantů podporuje restriktivní politiku země. Přitom v zemi v posledních letech došlo k prudkému poklesu počtu obyvatel, zapříčiněnému vedle imigrace především nízkou porodností, vysokou úmrtností, stoupajícím počtem nemocných HIV, etc (Sair

⁴⁰ Ukrajinské ministerstvo vnitra odhaduje 20 – 30 tisíc, IOM 500 tisíc, O. Malynovska (2006) 500 tisíc, V. Chumak 1 milion, etc-

2008: 13). Podle posledních odhadů (2009) má Ukrajina 45, 7 milionů⁴¹ obyvatel oproti 52,2 v roce 1992.

Stát příliš nepodporuje ani repatriaci etnických Ukrajinců. V posledních letech sice došlo k určitému zjednodušení procedury získávání občanství pro tuto skupinu, přesto státní podpora zůstává spíše na legislativní úrovni, mimo jiné i v důsledku stále neujasněné definice ukrajinství. Přitom se odhaduje, že zejména v Rusku a Střední Asii žije 200 – 300 tisíc Ukrajinců (včetně 180 tisíc Krymských Tatarů), kteří by o repatriaci mohli mít zájem. (Malynovska 2006)

Řada potenciálních imigrantů tak míří do Ruska, které se potýká s podobnými demografickými problémy jako Ukrajina. I když ani jeho migrační politika a zejména její provedení není ideální, Rusko považuje migraci za jedno z možných řešení poklesu počtu obyvatel. Přitom demografické odhady pro Rusko i Ukrajinu jsou poměrně podobné, předpokládá se, že při současném vývoji klesne počet jejích obyvatel do poloviny 21. století až o více než 30% (Jaroszewicz, Szerpka 2007: 9).

Poměrně problematickou a často kritizovanou stránkou současné imigrace na Ukrajinu jsou otázky související s azylem a uprchlictvím. Z pohledu mezinárodních organizací (UNHCR, IOM) není Ukrajina považována za bezpečnou zemi. A to i přesto, že v porovnání se stavem v devadesátých letech došlo k řadě zlepšení, díky kterým mohla Ukrajina v roce 2002 přistoupit k Ženevské konvenci a stát se člen IOM. Zásadním problémem zůstává pašování lidí, úzce propojené s organizovaným zločinem. Vedle již zmíněných ilegálních přechodů hranic jde především o obchod s lidmi. Podle odhadů IOM, která se této problematice nejvíce věnuje, bylo jen během devadesátých let tímto způsobem zneužito přes sto tisíc žen (některé odhady mluví až o půl milionu osob)⁴², a ani podle posledních zpráv IOM se příliš nedaří počet obětí snížit.

5.2.3 Emigrace z Ukrajiny

Z pohledu České republiky je však Ukrajina především vysílající zemí. V polovině devadesátých let sloužila příhraniční migrace mezi Ukrajinou a sousedními státy jako jeden z prostředků zvýšení příjmů. Nejčastěji šlo o malé obchodníky, dovážející běžné spotřební zboží, nedostatkové na místním trhu. Jak podotýká O. Malynovská „Migrace za prací se projevila jako forma samostatně organizované společenské aktivity, která pro svůj vznik nevyžadovala státní podporu.“ (Malynovská 2008: 223)

Sítě a kontakty, zkušenosti z tohoto období pak sloužily jako základ pro masovou pracovní migraci konce devadesátých let – v současnosti se mluví o třech, podle některých odhadů dokonce až o osmi milionech Ukrajinců pracujících mimo svou zemi, přičemž vyšší čísla odpovídají až čtvrtině

⁴¹ Zdroj: CIA.[cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>>.

⁴² I na tomto případě jde ilustrovat relativitu statistik na Ukrajině – ukrajinský stát ročně identifikuje okolo dvou set obětí obchodu s lidmi (údaje z roku 2002 a 2004).

ukrajinské pracovní síly. (Duvell 2007: 2, Jaroszewicz, Szerepka 2007: 90, Siar 2008: 25). Podle ukrajinských sociologických výzkumů se počítá, že s pracovní migrací má zkušenost deset až patnáct procent rodin (Siar 2008: 22).

Část migrantů, zejména z východu, míří za prací do Ruska, nejčastější odhady se pohybují okolo jednoho milionu osob (Siar 2008: 2), podle O. Malynovské pracuje v postsovětských zemích 40% migrantů (Malynovská 2008: 217). Právě Ukrajinci spolu a Ázerbájdžánci mají největší podíl na pracovní imigraci do Ruska. (Jaroszewicz, Szerepka 2007: 69). Jde převážně o mužskou migraci navazující na již zmíněné brigády osmdesátých let. Z tohoto pohledu jde de facto o „tradiční“ migraci. Většinou jde o sezónní práce, odhaduje se, že v letních měsících je oproti zimě počet migrantů dvojnásobný (Duvell 2007: 2). Cesty jsou ještě usnadněny absencí víz mezi oběma zeměmi a jejich kulturní a jazykovou blízkostí. Ukrajínští pracovní migranti se tedy v Rusku lehce stávají téměř neviditelnými a neregistrovatelnými. Vzhledem k tomu, že většina těchto migrantů v zemi přebývá nelegálně, je jejich postavení zřejmě horší než v době Sovětského svazu. Zároveň se tak otvírá široké pole organizovanému zločinu. Migrace za prací do Ruska je považována za běžnou, konsolidovanou – tedy všichni o ní vědí, ale není jí věnováno příliš pozornosti⁴³. Fenomén pracovní migrace je považován především za problém západních částí Ukrajiny.

Ze západní Ukrajiny míří většina migrantů do Evropy. Jde o migraci, ve které jsou zastoupeni muži i ženy, někde dokonce převládají ženy (Itálie). Vzhledem ke značnému podílu nelegálních migrantů je i v tomto případě těžké přesně určit jejich počet. Za hlavní destinace je považováno Polsko (200 – 300 tisíc), Itálie (200 tisíc), Česká republika (200 – 250 tisíc), Řecko (350 tisíc), Portugalsko (150 – 200 tisíc), Španělsko (100 – 200 tisíc), Maďarsko, Slovensko, Německo, Turecko, etc. (Duvell 2007: 2, Jaroszewicz, Szerepka 2007: 90, Siar 2008: 25 a další).

Hlavním důvodem pro cestu za prací do zahraničí je ekonomická situace na Ukrajině – nedostatek pracovních příležitostí a nedostatečné platové podmínky, nekvalitní sociální, zdravotní a vzdělávací systém. Ukrajinská ekonomická migrace je obvykle popisována jako typický příklad cirkulační migrace. Cílem migrujících tedy obvykle není se v cílové zemi usadit, ale získat potřebné finance pro další život na Ukrajině.

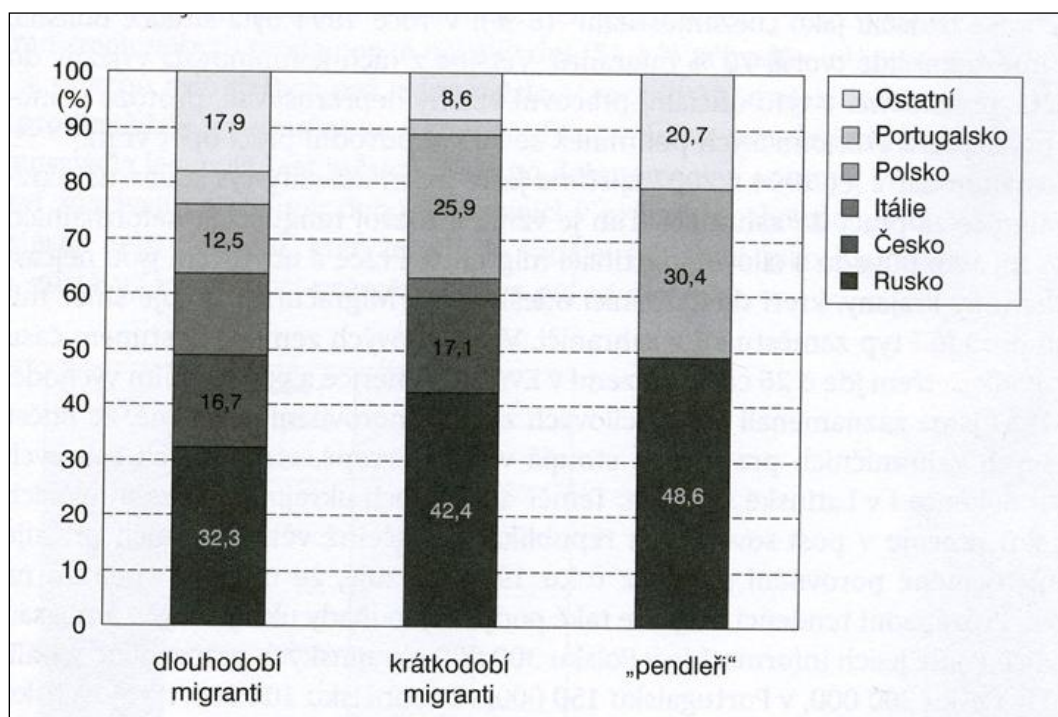
Z tohoto pohledu je hlavní měřítkem maximalizovat zisk a minimalizovat vedlejší náklady a starosti. Většina cirkulačních migrantů nemá obvykle zájem se více integrovat a zapojit do společnosti – naopak, snaží se zůstat neviditelní. S tím souvisí i obvyklý nezájem o většinou komplikovanou, časově i finančně náročnou legalizaci pobytu⁴⁴. Často raději využívají již fungující, mnohdy

⁴³ Že jde o všeobecně známý fenomén, se ukázalo například během voleb v roce 2004, kdy Rusko v rámci podpory Janukoviče navrhlo prodloužení možnosti pobytu Ukrajinců v Rusku bez registrace ze tří na devadesát dnů.

⁴⁴ Stranou jsou ponechány amnestie, prostřednictvím, kterých jednotlivé země jednorázově umožnily nelegálně přítomným migrantům (za určitých podmínek) legalizovat svůj pobyt, tzv. regularizace. Například v Portugalsku

pololegální ukrajinské sítě a kontakty, jsou ochotni se smířit s (dočasně) zhoršenými životními podmínkami. Ze stejného důvodu přijímají práce, které by pro ně byly na Ukrajině společensky nepřijatelné. Typickým rysem ukrajinské pracovní migrace je vysoký podíl ilegálních a pololegálních migrantů (viz např. Chumak 2008: 1). V důsledku toho představují tito ukrajinští pracovní migranti snadno zneužitelnou skupinu, se značně omezenými možnostmi obrany. Ostatně na legalizaci pobytu mnohdy jejich zaměstnavatelé nemají zájem.

Délka jednotlivých pobytů ovšem závisí na vzdálenosti a dostupnosti cílové země, jak je nejlépe vidět z následujícího grafu. Opět je přitom nutné mít na paměti relativitu data týkající se migrace a brát tento přehled spíše jako orientační.

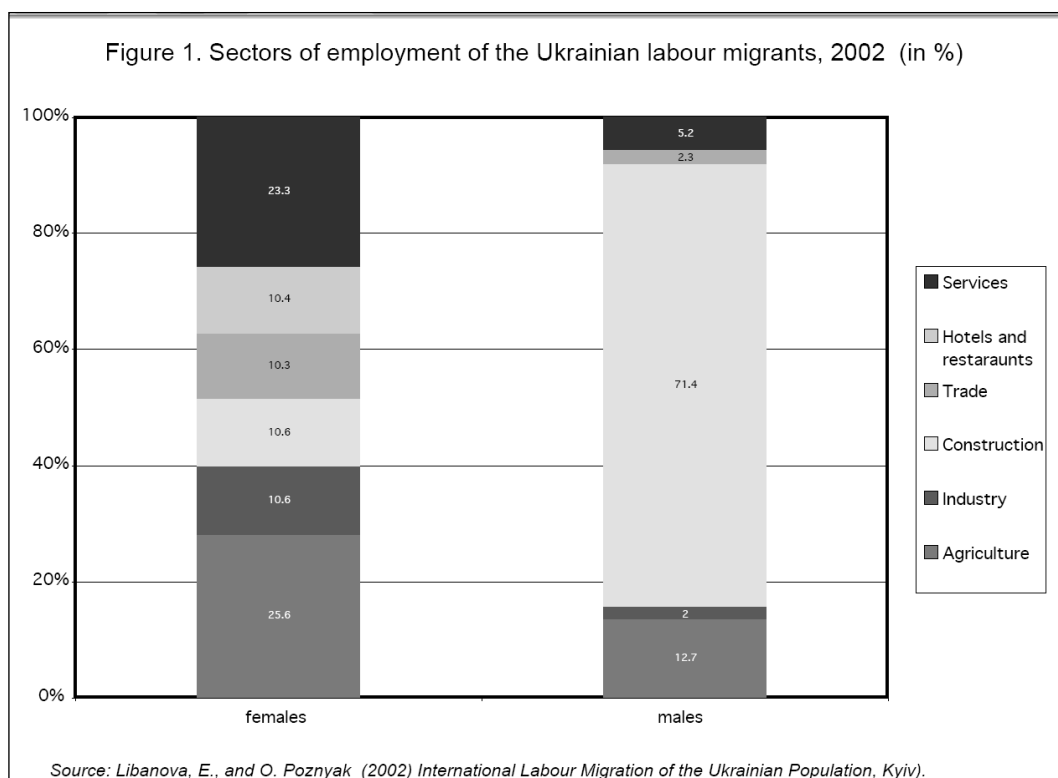

Cílové země pobytu jednotlivých typů ukrajinských migrantů.

Krátkodobý pobyt nepřesahuje jeden rok, dlouhodobý pobyt je naopak delší než rok. Pendlerství je označení pro krátké příhraniční obchodní cesty. (Libanova, Poznyak 2002 In Malynovska 2008: 218)

Muži jsou nejčastěji zaměstnáni na stavbách, ženy pak často vykonávají domácí, ošetrovatelské nebo jiné pomocné práce, pracují v restauračních zařízeních. Obě skupiny bývají zaměstnány v průmyslu, zemědělství (zejména v Polsku) nebo obchodě jak zachycuje graf na následující stránce.

na začátku tohoto století takováto amnestie vedla k prudkému nárůstu ukrajinských pracovních migrantů. (Marques, Góis 2007)

Nejčastější zaměstnání ukrajinských pracovních migrantů – typy zaměstnání jsou uvedeny v pravém sloupci v následujícím pořadí: Služby. Hotely a restaurace. Obchod. Stavba. Průmysl. Zemědělství. (Sair 2008 :24).

Poměrně diskutovanou otázkou jsou remittance, peníze posílané pracovní migranty zpět na Ukrajinu. Vzhledem k nedůvěryhodnosti ukrajinských bank většina Ukrajinců dlouho používala jiné cesty k odeslání peněz domů⁴⁵. Je tedy obtížné zjistit přesnější čísla. Předpokládá se, že migranti odesílají na Ukrajinu okolo šedesáti procentu výdělku, nejčastěji se odhaduje, že celkově se ročně tímto způsobem na Ukrajinu dostane 4–6 miliard dolarů. Pro srovnání – roční zahraniční investice v zemi v roce 2005 byly 7 miliard dolarů. (Siar 2008: 27, Duvell 2007: 2 a další). Na druhou stranu, na rozdíl od některých jiných zemí (jako například Moldavsko) není ukrajinská ekonomika závislá na remitancích. (Jaroszewicz, Szerepka 2007:8).

Vedle zajištění běžného chodu domácností jsou tyto peníze také používány na placení školného a k financování novostaveb. (Feyduk 2006: 5, IOM 2006: 28) Jak ukázalo několik výzkumů, je životní standart v rodinách, které dostávají remittance obvykle vyšší než u ostatních. Převládá dojem, že značná část výdělku pracovních migrantů se vrací na Ukrajinu, obvykle jsou rovnou využity a jen mála část bývá investována a přímo by tak podpořila místní rozvoj – ovšem stále chybí dostatek výzkumů zaměřených na tuto otázku, a zejména pak na vracení se migranty (Sair 2008: 14).

⁴⁵ Teprve v posledních letech stoupá počet bankovních převodů, zejména prostřednictvím Western Union, což je podle jejich uživatelů „sice drahé, ale rychlé a bezpečné“.

V roce 1994 bylo přitom, alespoň formálně, na Ukrajině zaměstnáno 70% migrantů. Oproti tomu po roce 2000 představuje pro značnou část migrantů práce v zahraničí hlavní zdroj příjmu a nejsou zaměstnáni na Ukrajině. Podle dat z let 1994 a 2002 výrazně stoupl význam migračních sítí – především podle nich si migranti vybírají svou cílovou destinaci i zaměstnání v cílové zemi. (Malynovska 2008: 217). Řada rodin se stává na příjmech ze zahraničí závislá a pro migrující se život v zahraničí (nebo spíše na hraně více států) stává normální, přičemž nemusí jít jen o zajištění základních potřeb, ale udržení určitého standartu, zajištění do budoucnosti (viz např. Leontyeva 2006: 36).

Určitou proměnu ukrajinské pracovní emigrace odráží i fakt, že v posledních letech výrazně stoupá podíl těch, kteří by chtěli v cílové zemi získat trvalý pobyt – podle ukrajinských výzkumů stoupl jejich podíl z 10% na začátku 90. let na 23% v roce 2003.

Migrace přitom značně ovlivňuje nejen ekonomické postavení rodin, ale má i řadu převážně negativních sociálních dopadů. V důsledku migrací dochází k nabourání tradičního pojetí rodiny, mění se společenské rozdělení rolí mezi muži a ženami. Podle výzkumů ukrajinské migrace v Itálii nechává více než 80% žen doma děti. V řadě případů zůstávají děti doma jen v péči otce nebo prarodičů, kteří často tuto roli nezvládají. (Yarova 2006: 38-42)⁴⁶

Pohled na ukrajinské migranty je často negativní. Migrující ženy bývají kritizovány jako sobecké, nezodpovědné matky a podezírány z nemravného chování, přestože právě zajištění a vzdělání dětí bývá jedním z nejčastějších důvodů k migraci. Zároveň na mnoha místech přetrvává sovětský pohled na migranty jako zrádce, kteří opouštějí svou rodnou zem. Bývá na ně svalována vina za současnou ekonomickou situaci země, za demografický pokles počtu obyvatel. Zejména na vesnicích pak bývají označováni za ničitele tradičních ukrajinských hodnot a ukrajinské společnosti. (Feyduk 2006: 4–5, Keryk 2004: 1–4, Livinsky 2007)

Na druhou stranu se objevuje názor, že migranti tvoří aktivnější část populace, že jsou méně závislí na státní podpoře a schopnější se přizpůsobit aktuální situaci. Někteří považují současné ukrajinské migranty s jejich evropskou zkušeností za základ budoucí ukrajinské demokratické střední třídy. Je však otázka, nakolik jsou tyto předpoklady oprávněné. (Parkhomenko, Starodub 2005).

Negativní pohled na pracovní migraci bývá často prezentován i médií a některými ukrajinskými politickými představiteli (ukrajinská komunistická strana, ale třeba i bývalý prezident L. Kučma). Ukrajinské veřejné debaty okolo otázek pracovní migrace stále schází hlubší zázemí, stále mnohdy převládá zjednodušující přístup globálně odsuzující migraci a migranty. Problematika pracovní migrace byla dlouho přehlížena a dodnes bývá zkreslována, chybí seriózní diskuze, objektivně zahrnující negativní i pozitivní aspekty. Samotní migranti jsou z těchto debat převážně vyloučeni. Zároveň tato problematika slouží jako značně zjednodušený argument opozice ke kritice (špatného ekonomického vedení) vlády. (Feyduk 2006: 4–5, Keryk 2004: 1–4, Livinsky 2007).

⁴⁶ Jde o problém, které nebyl v kontextu ukrajinské migrace příliš tematizován. Většina migrantů si je ovšem tohoto důsledku migrace vědoma a považuje ho za zásadní problém.

Situace se poněkud změnila během Oranžové revoluce (2004), otázky související s pracovní migrací se staly součástí volební kampaně Naší Ukrajiny na západní Ukrajině.

5.2.4 Migrační politiky

Migrace hraje důležitou politickou roli v zahraničních vztazích ukrajinského státu. Otázky kontroly vnějších hranic a migrace se staly v posledních letech jednou z bezpečnostních priorit politiky Evropská Unie. V důsledku toho, že se Ukrajina stala nárazníkovou zemí na vnější hranici Evropské Unie, respektive Schengenského prostoru, se problematika prevence a boje s nelegální migrací, obchodu s lidmi, pašování a příhraničního zločinu stala jednou z klíčových oblastí vztahů mezi Evropskou unií a Ukrajinou. (Pribytkova, Gromovs 2007: 8).

Od roku 2001 vstoupila Ukrajina do Söderköpingského procesu⁴⁷, zaměřeného na příhraniční spolupráci mezi státy rozšiřující se EU a nový sousedními státy, mimo jiné právě v otázkách kontroly migrace nebo uprchlictví. Ostatně na tuto problematiku se částečně soustředí i Evropská politika sousedství (od 2004), byť její zaměření je širší. Nedávno ukončené české předsednictví pak představilo polsko-švédský projekt politiky Východního sousedství – z Ukrajinské strany ovšem není vítán příliš nadšeně, protože Ukrajina považuje své postavení za odlišné od ostatních post-sovětských států a nabídku úzké spolupráce ze strany EU, která ovšem nesměřuje ke členství, za nedostačující.

Ukrajina hraje zásadní roli v (kritizované⁴⁸) evropské politice externalizace kontroly hranic EU – na Ukrajině by měly být zkoumána část žádostí o azyl, země by měla spolupracovat na zajištění hranic, stejně jako na návratu nelegálních migrantů. Naopak prioritou Ukrajiny, ostatně stejně tak jako většiny ostatních postsovětských států (Jaroszewicz, Szerepka 2007: 59), je maximální zjednodušení, respektive zrušení vízového režimu. V roce 2006 byla podepsána readmisní smlouva mezi Ukrajinou a Evropskou unií, s dvouletým přechodným obdobím, po kterém teprve měla vstoupit v platnost. Je otázka, jaký bude následující vývoj, protože podle většiny odborníků Ukrajina zatím není připravena plnit závazky z dohody vyplývající. Zemi stále chybí readmisní dohody s řadou zemí zdrojových zemí dále na východ. Vedle toho Ukrajina zřejmě nemá kapacitu na humanitární ani ekonomické zajištění vracejících se osob⁴⁹.

V ukrajinské politice jsou otázky migrace často spojeny s jednáním s Evropskou unií, vlastní migrační politikou se země začala zabývat až v posledních letech.

⁴⁷ Zahrnuje následující státy: Bělorusko, Moldava, Ukrajina, Estonsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko, organizace: EC (Evropskou radu), IOM (mezinárodní organizace pro migraci), SMB, UNHCR.

⁴⁸ I českými médii proběhla diskuze o stavbě detenčních center pro nelegální migranty za hranicemi EU.

⁴⁹ Typickým příkladem mohou být i přeplněná detenční centra pro zadržené nelegální migranty a uprchlíky, ve kterých chybí základní hygienické vybavení.

Jak bylo zmíněno dříve, ve veřejné debatě, stejně jako v politice, dlouho dominoval strach z migrantů, hlavním cílem bylo zastavit, omezit a kontrolovat jejich množství. Většina zákonů, souvisejících s migrací byla především represivní a neodpovídala aktuálnímu vývoji. Problematika pracovní migrace – a to i přes její zřejmý dopad na celkově negativní demografický vývoj země – byla dlouho přehlížena. S akceptací skutečného stavu⁵⁰ dochází i k některým změnám migrační politiky. V roce 2004 v kontextu zprávy Vrchní komise pro lidská práva byl přijat první státní program zabývající se problematikou pracovní migrace (Malynovská 2008: 223).

Problematiku komplikuje nejen nejednotnost a značná korupce ukrajinské politické scény, ale především nejasné vymezení kompetencí. Na praktické úrovni zůstávají pravomoci roztržštěné, informace protichůdné a spolupráce nízká. Otázky migrace spadají pod téměř deset různých státních orgánů – poslední snahy o vytvoření jednotného orgánu (Dekret prezidenta Juščenka z roku 2008) ztroskotalo na sporech mezi prezidentem a vládou. (Chomak 2008:2).

V porovnání s minulým desetiletím došlo k určitému pozitivnímu posunu, problematice se věnuje větší pozornost. Ukrajinské migrační politice však především chybí jasnější dlouhodobá koncepce. Stále spíše reaguje na aktuální vývoj, je především restriktivní, s cílem kontrolovat a regulovat (nelegální) migraci.

Pozornost je do značné míry zaměřena na legislativu (readmisní dohody) a jsou přehlíženy sociální a ekonomické dopady imigrace a emigrace. V případě imigrantů jde zejména o možnost legalizace, vystoupení ze stínové ekonomiky. U pracovních migrantů je prioritou státu jejich návrat na Ukrajinu a snaha předejít další imigraci – stát nevyužívá potenciálu spolupráce s početnou zahraniční diasporou, malá pozornost je věnována i ochraně práv Ukrajinců pracujících v zahraničí⁵¹. Množství opatření má často také spíše deklarativní charakter, chybějí funkční mechanismy, stejně jako potřebné finance, které by umožnily jejich uvedení v praxi. Vedle toho stále schází dostatek relevantních a vzájemně si korespondujících dat, která by umožnila utvořit komplexnější a realističtější obraz současné situace.

⁵⁰ Zatímco v roce 2000 mluvila ukrajinská oficiální data o 20 a 30 tisících ilegálních migrantů, v roce 2005 už uznávala přítomnost 600 tisíc osob. Což ovšem souvisí i s rostoucím zájem a tedy i potenciální finanční pomocí ze strany evropské unie.

⁵¹ Ukrajina dodneška nepodepsala konvenci Spojených národů ohledně práv pracovní migrantů a jejich rodin (Rights of All Migrant Workers and their Families) – ostatně jako většina evropských zemí.

PROMĚNY SOUČASNÉ UKRAJINSKÉ MIGRACE DO ČR

6 Ukrajinsko-česká migrace

6.1 Ukrajinci v českých zemích před rokem 1989

Důležité vazby mezi českými zeměmi a Ukrajinou existovaly již v 19. století, v Praze bylo například v roce 1876 vydáno tehdy nejúplnější a necenzurované dílo Tarase Ševčenko, jedné z nejvýznamnějších a zakládajících postav ukrajinského národního obrození, právě do Prahy přišla část studentů po hromadném odchodu z Lvovské university (1905). Paralelně mířila do průmyslových částí Slezska řada polských i ukrajinských pracovních migrantů z Haliče. Zásadní vliv na formování ukrajinské komunity v českých zemích měla ovšem první světová válka, respektive neúspěšná ukrajinská snaha o vytvoření vlastního státu.

Během let 1917–1920 se na Ukrajině v čele vznikajícího nezávislého státu vystřídalo několik vlád – vláda tzv. Centrální rady vedená Michajlem Hruševským, Hejtmanát v čele s generálem Skoropadským, Direktorát pod vedením Šimon Petljury a postupně třikrát vyhlášená Sovětská republika Ukrajina. Paralelně byla část země ovládána anarchisty pod vedení Nestora Machny⁵², v západní (tedy rakousko-uherské) části vznikla Západoukrajinská republika. Neúspěch všech těchto snah o vytvoření nezávislého státu vedl k rozsáhlé politické emigraci mířící převážně dále do Evropy a do Ameriky.

6.1.1 Od války k válce

Význam českých zemí pro ukrajinskou migraci významně stoupl právě v poválečném období.

Do Česka přicházeli už během války váleční uprchlíci z Haliče a Bukoviny (tábory v Chocni a Svatobořice u jihomoravského Kyjova) a zajatí ukrajinští příslušníci carských jednotek (tábor v Josefově, Liberci a Terezíně), později také poražení příslušníci ukrajinské armády (Jablonné

⁵² Necháám nyní stranou německá, francouzská, anglická a polská, stejně jako bělogvardějská nebo jiná (převážně) neukrajinská vojska.

v Podještědí, Liberec). Zejména u příchozích z východních částí Ukrajiny pobyt v zajateckých táborech s poměrně živým kulturním a spolkovým životem výrazně ovlivnil formování ukrajinské národní identity. Tyto tábory byly zrušeny až v polovině 20. let. (Zylinskyj 1995: 13–27)

Do Prahy přicházeli příslušníci politické emigrace na začátku 20. let. Nová republika se k politické migraci z východu stavěla poměrně vstřícně⁵³. Zároveň zde existovala již zmiňovaná předválečná ukrajinská komunita, do značné míry spojená s pražskou universitou. Díky tomu se Praha stala jedním z meziválečných center ukrajinské emigrace, která se ukázala být – i přes značnou vnitřní politickou diversifikaci, způsobenou zmiňovaným vývojem v domovské zemi – velmi aktivní. Jak popisuje B. Zylinskyj „většina z nich neztratila víru v to, že neúspěch boje, jehož se zúčastnili, je pouze dočasný“ (Zylinskyj 1995: 27)

V Praze byla založena Ukrajinská volná universita (1921, přesunuta z Vídně), Pedagogický institut (1923), Výtvarná akademie (1923 a Ukrajinské vlastenecké muzeum (1925) a archiv (1923). V Poděbradech, které byly druhým centrem ukrajinské komunity v českých zemích, vznikla Ukrajinská polytechnika (1922). V Řevnicích působilo ukrajinské gymnázium (1925 resp. 1927), nemluvě o řadě základních škol, spolkách, hudebních souborech, vědeckých institutech, tisku, literatuře. (Zylinskyj 1995: 27–32, Veber a kol. 1996: 17–24)

Vedle této spíše intelektuální části migrace se část příchozích z Ukrajiny, stejně jako ve své zemi původu, i v Česku věnovala zemědělské práci nebo přijala dělnická místa v českých městech. Tito příchozí z Ukrajiny byli roztroušeni po širokém území a obvykle se vyznačovali nízkou mírou národního vědomí. V důsledku toho se tato skupina i přes snahu emigrantských organizací během meziválečného období v českém prostředí převážně asimilovala. (Zylinskyj 1994: 32)

I když nejaktivnější částí ukrajinské komunity byla politická emigrace, podstatně početnější byli z dnešního pohledu „ukrajinská“ skupina obyvatel Československa, která pocházela převážně z Podkarpatské Rusi. Podle sčítání lidu spadalo v Československu přes 462 tisíc osob do kategorie „ruská národnost“ (tj. velkoruská, ukrajinská a karpatoruská⁵⁴). Naprostá většina z nich (373 tisíc osob) žila na Podkarpatské Rusi, na Slovensku pak žilo dalších 85, 5 tisíc, v českých zemích jen necelé 3, 5 tisíce. (Československo 1925: 1061 – 1062)

Na Podkarpatské Rusi byla národnostní otázka poměrně komplikovaná. Vzhledem k celkové zaostalosti oblasti, nízké vzdělanosti a předchozí příslušnosti k uherské (předlitavské) části říše, která se stavěla výrazně proti rozvoji národnostních menšin, neměli její obyvatelé vyhraněnou národní identitu. Nehledě na to, že součástí země byla početná maďarská, židovská a německá menšina, po

⁵³ Pro příchozí z Ruska – a tedy i ruské Ukrajince – otevřela české vláda program tzv. „Pomocné akce“. Její součástí byl zvláštní Ukrajinský komitét. Český stát byl i celkově otevřený a tolerantní vůči emigrantským spolkům, školám a dalším institucím. (Veber a kol 1996:10–11, 83).

⁵⁴ Viz současný přepis sčítání lidu z roku 1921 (ČSÚ) Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/8BE4678613181F2AC1256E66004C77DD/\\$File/tab3_21.pdf](http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/8BE4678613181F2AC1256E66004C77DD/$File/tab3_21.pdf) >.

celé meziválečné období se zde střetávaly tři hlavní proudy – rusínská, proruská a ukrajinská identita. Na vývoj zejména posledních dvou zmíněných identit měl značný vliv právě příchod ruské a ukrajinské politické emigrace do Československa. Meziválečné období přineslo nejen vyhranění národnostní identit, ale i stále rostoucí národnostního napětí. (Pop 2005a: 123–126, Uherek a kol. 2008: Zylinskyj 1995: 38)

Podkarpatská Rus byla tradičně emigrační země, ostatně přiřazení Podkarpatské Rusy k Československu bylo do značné míry spojeno s iniciativou amerických emigrantů pocházejících z této oblasti. Proces zahraniční emigrace, mířící částečně do zámoří, pokračovali i v meziválečném období. (Uherek a kol. 2008: 128). Řada (převážně sezónních) dělníků mířila do českých zemí, zejména jako pracovníci v zemědělství a mosteckých a ostravských dolech. Dělníci z Rusi se také podíleli například na stavbě železnice na Slovensku nebo na budování českého opevnění. (Uherek a kol. 2008: 135). Většina těchto migrantů ovšem neměla příliš vyhraněnou identitu, pokud, tak se identifikovali spíše jako Rusíni. (Zylinskyj 1995: 37)

Do Prahy přicházeli z Podkarpatské Rusi především studenti, kteří zde mohli studovat na jednom ze dvou ruských nebo na ukrajinském gymnáziu, což výrazně ovlivnilo jejich identitu. V důsledku toho se mezi pražskou ukrajinskou migrací vytvořila poměrně radikální a k české politice na Podkarpátí kritická skupina⁵⁵, která měla (alespoň podle B. Zylinského) značnou podporu i na samotné Rusi. (Zylinskyj 1995: 39)

Jedním z cílů meziválečné ukrajinské emigrace bylo získat české veřejné mínění pro podporu ukrajinského státu. Tato snaha se ukázala jako neúspěšná, naopak vzájemné vztahy se s postupující krizí spíše zhoršovaly. Zároveň s vývojem situace klesala ochota české vlády umožnit volné působení ukrajinských organizací, zejména vůči aktivním, nacionalisticky orientovaným skupinám. To bylo jednak způsobeno celkovou radikalizací politické scény druhé poloviny 30. let. Důležitou roli hrála i snaha nezhoršit již tak dost napjaté česko-polské vztahy⁵⁶ ani poměrně přátelské vztahy se Sovětským svazem. Vedle toho se během 30. let se stále více projevoval vnitřní roztříštěnost ukrajinské migrace a její radikalizace. (Zylinskyj 1995: 35–36) Situace se radikalizovala i na Zakarpátí zejména v souvislosti s opětným odložením autonomie v roce 1937. V této oblasti se stával stále vlivnějším proukrajinsky orientovaný (radikální) nacionalismus. (Pop 2005a: 120–122)

Pomnichovské vyhlášení autonomie⁵⁷ Podkarpatské Rusi (byť na území značně zmenšeném první vídeňskou arbitráží) v čele s proukrajinsky orientovanou vládou Augustina Vološina bylo řadou

⁵⁵ Ostatně kritika české vlády za to, že obsazuje úřednická místa mimo české země především Čechy a to přesto, že v té době již byl existoval dostatek místních vzdělaných elit, bylo možné často slyšet i ze Slovenska. (Rychlík 2005)

⁵⁶ Jak jsem zmiňovala dříve, byly vztahy mezi polským státem a ukrajinskou menšinou, vzhledem k polským nacionalizačním snahám a působení ukrajinských nacionalistických z určitého úhlu pohledu teroristických organizací značně napjaté. Ukrajínští nacionalisté v Polsku měli přitom na pRahu úzké vazby.

⁵⁷ Autonomie byla podkarpatské Rusi přislíbena už v době jejího připojení k Československu. Naplnění tohoto slibu ovšem bylo – vzhledem k hrozbě separatismu dalších částí státu – nereálné.

Ukrajinců viděno jako otevření cesty k samostatnému státu. Naopak, z českého pohledu bylo vyhlášení slovenské i podkarpatské autonomie vnímáno jako zrada – ostatně formálně šlo o protiústavní krok. Pro následující období byl příznačný odklon od demokracie k totalitarismu s výrazně proukrajinskými (a tedy protiruskými a protirusínskými) rysy a stále výraznější orientací na fašistické Německo. Po obsazení českých zemí Hitlerem byla 14. března vyhlášena nezávislost. Ta ovšem trvala jen 20 hodin, než i zbytek Podkarpatské Rusi obsadila maďarská armáda. (Pop 2005b: 285–8, Pop 2005a: 139–145, Zylinskij 1995: 39)

Po březnovém obsazení Česko-Slovenska Německou říší byla většina ukrajinských spolků rozpuštěna. Spolky byly soustředěny do dvou ústředních organizací, ve kterých se převládala proněmecká orientace – částečně v kontextu zkušenosti se Sovětským svazem 30. let a v marné naději, že spolupráce s nacistickým Německem umožní vyhlášení nezávislého ukrajinského státu, byla část ukrajinských nacionalistů ochotná spolupracovat s fašistickým Německem. Díky tomu se dostala ukrajinská menšina v Protektorátu zpočátku do poněkud výhodnějšího postavení než ostatní skupiny populace. Vztahům s českou veřejností nepřispěl ani zákaz rozvoje česko-ukrajinských vztahů (jako mezi-slovanských) nebo fakt, že i po uzavření českých vysokých škol mohla nadále v Praze působit Ukrajinská volná universita.

Postupné zhoršování se německo-ukrajinských vztahů a následné protiukrajinské represe na okupovaném území Ukrajiny se na přelomu let 1941 a 1942 se promítly i do českého prostředí, v důsledku čehož byla řada Ukrajinců deportována do koncentračních táborů. Přesto ještě mezi lety 1943–45 probíhal na českém území výcvik ukrajinských jednotek SS Halyčyna. (Zylinskij 1995: 41–52)

6.1.2 Ukrajinci v českých zemích po druhé světové válce

Část představitelů ukrajinské emigrace odešla ze země ještě před příchodem ruské armády⁵⁸, na druhou stranu ovšem do Česka přicházeli Ukrajinci z 1. československého armádního sboru v SSSR a po předání Podkarpatské Rusy sovětské Ukrajině také její obyvatelé. Přestože tedy ukrajinská komunita, byť značně pozměněná, nadále v Praze existovala, po druhé světové válce už k obnovení předválečného pražského ukrajinského života, spolkům, školství, etc prakticky nedošlo.

Jediný spolek, kterému byla povolena činnost, byla prosovětsky orientovaná Osvita, krátce svou činnost mohlo překvapivě obnovit i ukrajinské muzeum⁵⁹. Československo ještě sehrálo významnou roli při útěku příslušníků kontroverzní Ukrajinské povstalecké armády z území nově připojených k sovětské Ukrajině, nicméně to už sloužilo jen jako významné přestupní místo pro další cestu na západ. Sovětská protiukrajinská propaganda se výrazně podepsala na celkově negativním postoji české společnosti. (Zylinskij 1995: 65)

⁵⁸ Už v 10. a 11. května byli zatčeni první pražští Rusové a Ukrajinci. Počet zatčených nebyl vysoký, jejich (zdánlivě iracionální) výběr však vyvolal strach v řadách ruské i ukrajinské emigrace. (Zylinskij 1995: 55–57).

⁵⁹ S krátkou mezipřihrou, kdy byl předseda spolku a jeho zástupce deportován do Ruska.

Únor 1948 znamenal definitivní konec možnosti obnovy ukrajinských předválečných spolků, Osvita „dobrovolně“ vstoupila do Klubu přátel sovětských občanů, muzeum bylo zrušeno, řecko-katolická církev byla sloučena s pravoslavím. Kromě jednorázových událostí a kroužků s krátkou životností v Praze ještě fungovala Katedra ukrajinistiky na FF UK, na které měli významné místo Volyňští Češi. (Zylinskij 1995: 68–69, Zylinskij, Kočík 2001: 84)

K určité obnově pražského ukrajinského života došlo na konci 60. let, kdy byla povolena pražská pobočka prešovské organizace. V roce 1968 byla také – byť ve značně omezené míře – povolena existence řecko-katolické církve a došlo k částečnému navázání styků s ukrajinskou zahraniční diasporou. Po srpnu 1968 by tento vývoj na dalších dvacet let zastaven. Jediným místem setkání se stal chrámový sbor při řecko-katolickém chrámu, jehož členskou základnu vzhledem k nedostatku ukrajinských zpěváků tvořily do značné míry i Češi. Později mezi mladší generací vznikla skupina Ignis, reinterpretoující ukrajinský folklór. (Zylinskij 1995: 71–73)

Naopak na území Slovenska byl rozvoj ukrajinské identity podporován. Novým centrem ukrajinského života se stal Prešov, výrazným rysem byla orientace na sovětskou Ukrajinu. V tomto kontextu byla v roce 1950 soborem v Prešově zneplatněna Brestské unie z 1596 a řecko-katolická církev byla spojena s pravoslavnou (tzv. Akce P, v rámci které byla řada odsouzena řeckokatolických duchovních). Poněkud paradoxně, protože zatímco všude jinde byla církev potlačována, na východním Slovensku byla činnost pravoslaví podporována. O dva roky později byla také oficiálně zrušena existence rusínské národnosti (Mlynárik 2005: 67–92, Nosková 2005: 79)

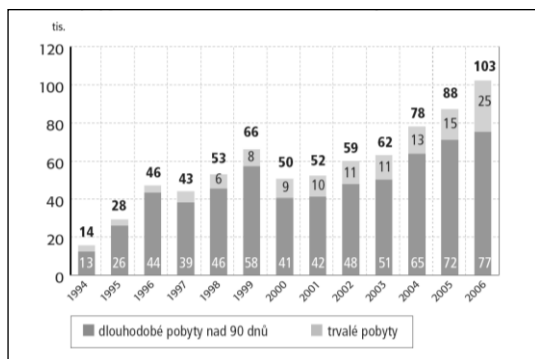
I přesto, že značná část Rusínů odmítala přijmout ukrajinskou identitu a dalšími byla negativně hodnocena prorežimní orientace, fungovalo zde ukrajinské školství, tisk, vysílání, divadlo etc. (Šatava 1994: 58) Činnost spolku byla ovšem omezena výhradně na Slovensko a kromě krátkého období na konci 60. let stáli Ukrajinci v českých zemích mimo jeho zájem. (Zylinskij 1995: 70)

6.2 Ukrajinsko-česká migrace po roce 1989

Migrace z postsovětské Ukrajiny vznikala zcela nezávisle na vývoji popisovaném v předchozí kapitole. Jde o typický příklad pracovní migrace, která vycházela především z ekonomických důvodů.

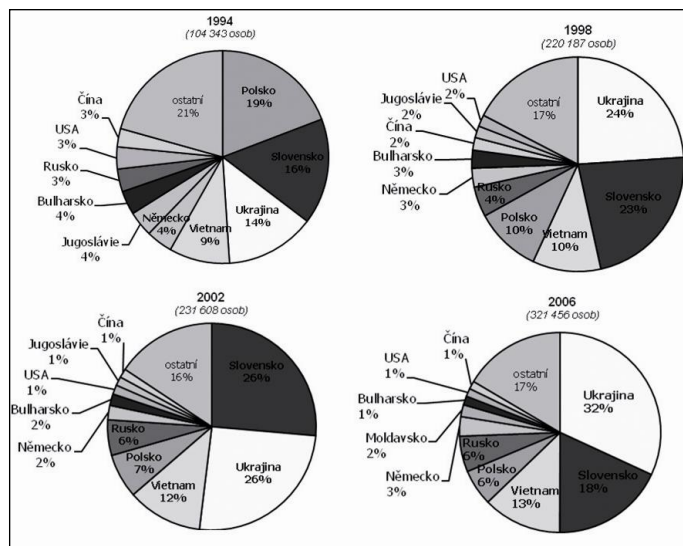
Lze vystopovat určité důvody, které vedly k utvoření tohoto migračního toku. Vedle relativní geografické dostupnosti hrála významnou roli zřejmě i kulturní blízkost, jak popisuje např. Z. Uherek: „Individuální spontánní migrace mezi státy východního bloku byla sice striktně limitována, přesto měli jejich občané velmi dobrou znalost prostředí ostatních postkomunistických států. Poznatky se předávaly kulturní výměnou, turistikou, pracovními návštěvami; státy si byly blízké i proto, že jejich sociální a mocenský systém byl kompatibilní; kdo se vyznal v jednom komunistickém státě, dovedl si představit sociální organizaci i v dalších.“ (Uherek 2008: 253)

Jak už bylo zmíněno dříve, Ukrajinci představují nejpočetnější skupiny imigrantů do ČR. Na následujícím grafu je vidět vývoj počtu Ukrajinců v ČR, další grafy pak ukazují vývoj procentuálního podílu Ukrajinců na celkovém počtu cizinců v zemi.

Vývoj počtu občanů ukrajiny v ČR 1994 – 2006. (In Život cizinců v ČR 2007: 48)

Vývoj podílu občanů Ukrajiny (bílá pole) na celkovém počtu cizinců v ČR v letech 1994 – 2006. (Zdroj ČSÚ)

Vzhledem k tomu, že Ukrajinci byli přítomni v českých zemích od počátku 90. let, kopíruje vývoj této migrační skupiny obecný vývoj migrace do českých zemí. Pro první polovinu 90. byla typická neorganizovaná, převážně neregulérní, individuální migrace. Naopak v následujících letech došlo k institucionalizaci migračních aktivit z Ukrajiny, vzniku paralelního neoficiálního systému, zajišťující přístup na trh práce, a to jak na nelegální a pololegální, tak i legální úrovni. (Čermáková, Nekorjak 2009: 1, Uherek a kol. 2008: 139).

Zprostředkovatelský (nebo také klientský) systém se stal pevnou součástí ukrajinské migrace. Odhaduje se, že s ním má zkušenost okolo poloviny migrantů a může být tedy považován za jeden z klíčových rysů ukrajinské imigrace do ČR. (viz např. Čermáková, Nekorjak 2009: 8)

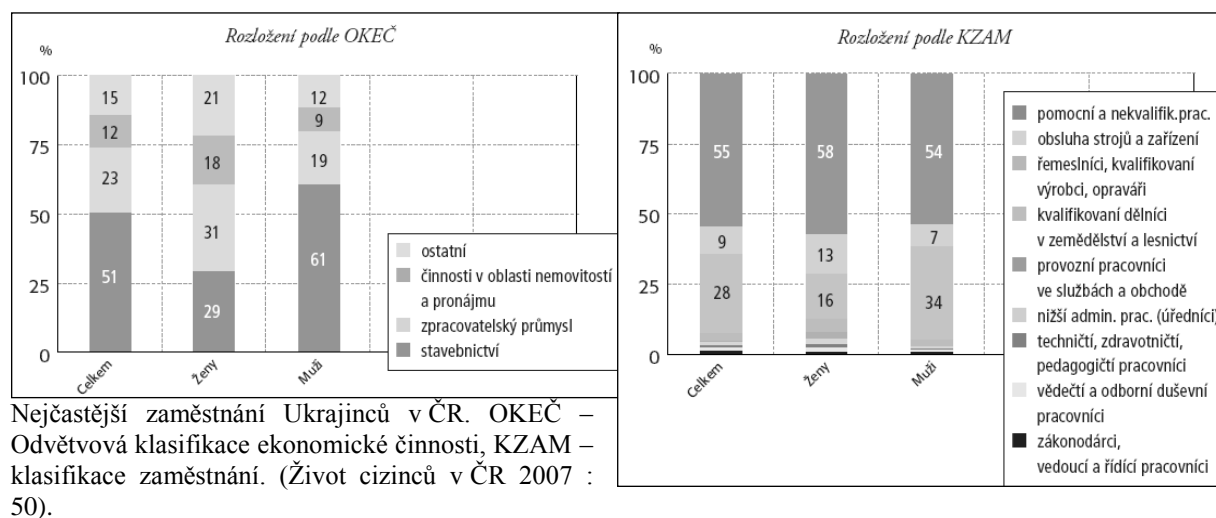
Hlavní důvody, které vedly k jeho vzniku, jsou následující: požadavek levné pracovní a flexibilní síly, zájem o práci mezi samotnými migranty, striktní podmínky přístupu na trh práce pro občany třetích zemí, utvoření sociálního prostoru, ve kterém měl stát minimální vliv i zájem (v souvislosti se sociální exkluzí ukrajinských migrantů) a návaznost na podobné historicky utvořené instituce v SSSR (tzv. kriša). (Čermáková, Nekorjak 2009: 5 – 9) Některé tyto rysy byly zmíněny už výše v tomto textu v kontextu neregulérní migrace v ČR.

Česká republika je přitom specifická nejen počtem migrantů, kteří tento systém využívají, ale i rozsahem služeb zajišťovaných zprostředkovatelem (klientem). Ty zahrnují mimo jiné fakturaci práce, informace, víza, někdy i pracovní povolení pro migranty, ubytování, ochranu, finanční půjčky, etc. (Čermáková, Nekorjak 2009: 9)

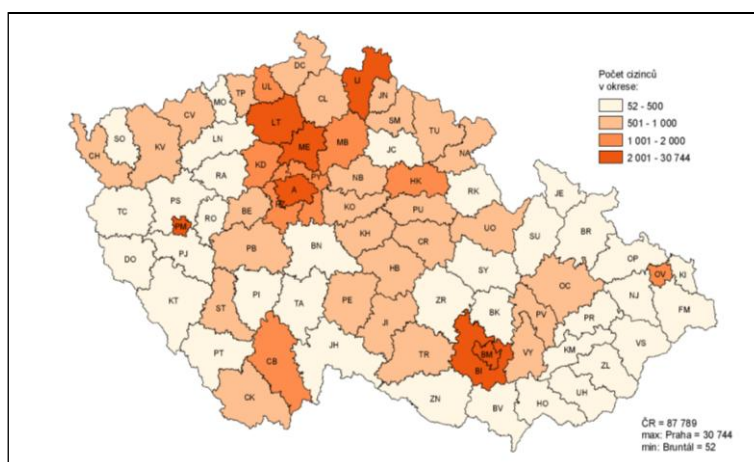
Vzhledem k charakteru ukrajinské migrace mají tedy na chodu systému zájem i samotní migranti. „Získat regulérní status se přistěhovalcům může jevit jako obtížné. Souvisí to především s časovou náročností spojenou s vyřizováním dokumentů, s jazykovou bariérou a s nejistotou výsledku

– zejména při obstarávání víz. To motivuje imigranty k volbě alternativ, jež vyhodnotí jako dostupnější. Řadu problémů lze obejít využitím služeb ukrajinských zprostředkovatelů práce.“ (Nekorjak 2007: 14). V tomto kontextu není překvapující, že Ukrajinci jsou zřejmě asi nejvýrazněji zastoupeni i mezi nelegálními migranty; odhaduje se, že počet Ukrajinců pobývajících v zemi nelegálně může být minimálně stejný jako počet legálních migrantů. (Drbohlav, Jánská 2004: 50).

Pokud jde o charakteristiku Ukrajinců pracujících v ČR je typický následující obraz (viz např. Drbohlav, Jánská 2004: 55, Hofírek, Nekorjak 2008: 8, Leoniyeva 2006: 33–44, Malynovska 2008: 219–221, Profily 2007): Jde o cirkulační migraci, přičemž migranti přijíždí do země převážně na kratší dobu a chápou svůj pobyt v ČR jako dočasný. V porovnání s jinými skupinami migrantů je mezi nimi nejvyšší podíl osob v produktivním věku. Zároveň jsou nejčastěji zaměstnáni v nekvalifikovaných profesích.

Většina ukrajinských migrantů žije v Praze a středních Čechách, druhým významným centrem je Brno a další větší města, jak ukazuje následující mapa.

Rozmístění cizinců se státním občanstvím Ukrajiny v okresech ČR – k 31. 12. 2005. Nejtmavší části – nevyšší zastoupení. (Zdroj: ČSÚ)

Migranti obvykle deklarují zájem o návrat na Ukrajinu, migrace je vnímána jako dočasná. Vzhledem k tomu (a v tomto ohledu ukrajinská migrace odpovídá teorii duálního trhu) jsou její účastníci ochotni přijmout nízký společenský status a z pohledu většinové společnosti špatně placená místa (známé „3D jobs“ dirty, dangerous and demanding). I když bývají obvykle poměrně vzdělaní (v tomto ohledu se ovšem názor výzkumníků rozchází⁶⁰), často mají nízkou znalost místního jazyka. Z podobných důvodů vychází i nízký zájem o integraci do české společnosti, nemívají příliš volného času a obvykle se neúčastní kulturních aktivit, neprojevují zájem se v České republice společně formálněji organizovat. Tedy ukrajinští migranti jsou často (ostatně odůvodněně) vnímáni jako ti, kteří „neusilují o občanství cílové země, ale zejména o integraci na trh práce. Ostatní oblasti sociální integrace pro tyto migranty nejsou významné.“ (Uherek 2008: 252). Současná ukrajinská migrace má také „odstup od starší generace migrantů a velmi slabou tendenci ke sdružování“ (Leontiyeva 2006: 35).

Nejvýznamnější místem setkávání jsou zřejmě nedělní bohoslužby: „Důležitou charakteristikou ukrajinské komunity v ČR (ale i v zahraničí) je vysoká religiozita. Náboženství se často stává jednou z mála konsolidačních sil Ukrajinců v zahraničí... význam má také to, že se jedná o určitou společenskou záležitost a často jedinou možnost komunikovat se svými krajany.“ (Leontiyeva 2006: 37) Role církve je podrobněji popsána v následující kapitole.

S popisovanou charakteristikou ukrajinské migrace souvisí také to, že většina výzkumů se v tomto kontextu zaměřuje na ukrajinskou migraci jako celek a sleduje převládající vzorce chování a mechanismy související zejména s cirkulační migrací. Oprávněně je značná pozornost věnována nelegální (korektněji neregulérní) migraci a zprostředkovatelskému systému, míře integrace na český pracovní trh, etc.

Přitom je zřejmé, že se charakter části této migrace v posledních letech mění, část migrantů se dlouhodobě usazuje. (Hofírek Nekorjak 2008: 8, Drbohlav, Jánská 2004: 55 – 56).

Tento jev je ostatně zřejmý i při pohledu na statistické údaje.:

- Jak bylo zmíněno, počet Ukrajinců v ČR stále stoupá. V červnu 2009 žilo v ČR 134 456 tisíc občanů Ukrajiny, z toho 42 195 s trvalým pobytem (21 041 mužů a 21 154 žen) a 92 261 s ostatními typy pobytu (z toho 58 021 mužů a 34 240 žen)⁶¹
- Jen mezi lety 2006 a 2008 stoupl počet občanů Ukrajiny v ČR o 14 tisíc, podíl trvalých pobytů na celkovém počtu ovšem vzrostl ve stejné období o 28 tisíc (ČSÚ⁶²).

⁶⁰ Viz. Malynovská 2008 (a podobně dříve M. Horáková) oproti Drbohlavovi 2004: 21, Drbohlav, Jánská, Šelepová 1999: 95.

⁶¹ Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
<[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/0A004FA2BE/\\$File/c01t03.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/0A004FA2BE/$File/c01t03.pdf) >.

- Jen mezi lety 2005 a 2007 celkově stoupl počet příchozích za účelem sloučení rodiny nebo usazení se z 19 na 36 %. Pokud vezmeme stranou pouze ženy, je tento podíl ještě vyšší (vzestup z 31 na 52 %), naopak u výdělečné činnosti poklesl podíl z 53 na 47 % (povolání k zaměstnání nebo živnostenský list)⁶³
- Ukrajinci tvoří nejčastější skupinou (více než jednu čtvrtinu) mezi cizinci, kteří získali české občanství udělením⁶⁴ (absolutní číslo však přesto není až tak vysoké, 424 osob (rok 2007)⁶⁵.
- V ČR v posledních letech prudce stoupl počet občanů Ukrajiny mladších 18 let (viz následující tabulka)⁶⁶.

Státní občanství: Ukrajina, věk pod 18 let		
typ pobytu	trvalý	ostatní
2002	1115	1116
2003	1234	1549
2004	2395	3905
2005	2733	4120
2006	3992	3182
2007	5609	3596

⁶² Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B400499787/\\$File/c01t03.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B400499787/$File/c01t03.pdf),
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/1D002EFDF2/\\$File/c01t03.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/1D002EFDF2/$File/c01t03.pdf),
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/DE00469B20/\\$File/c01a02.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/DE00469B20/$File/c01a02.pdf),
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B9002F8B9B/\\$File/c01a64t.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/B9002F8B9B/$File/c01a64t.pdf) >.

⁶³ Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/9B003DDB9B/\\$File/c01c17t.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/9B003DDB9B/$File/c01c17t.pdf)
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/420043AB47/\\$File/c01c17t.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/420043AB47/$File/c01c17t.pdf) >.

⁶⁴ Tedy podle § 7 zákona č. 40/1993. Do této skupiny není zahrnuta ta část cizinců, kteří mohou získat české občanství prohlášením na základě zákona č. 40/1993 (Slováci) nebo č. 193/1999 (bývalí občané ČSSR 1948–1990).

⁶⁵ Zdroj: ČSÚ. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/6A002C3015/\\$File/c04t01.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/6A002C3015/$File/c04t01.pdf) >.

⁶⁶ Zdroj ČSÚ, informace zaslaná na vyžádání Bc. Hanou Bardoňovou.

Počet Ukrajinců, kteří se v ČR zůstávají dlouhodobě, stoupá, a stoupá také počet těch, kteří do země přivádějí své děti.

Jedním z mála odborníků, kteří tento kontext příchodu ukrajinských rodin do ČR nastiňuje, je Z. Uherek: „Pokud dojde k rozhodnutí přesídlit natrvalo, dochází k typické řetězové migraci. Na ukrajinských příkladech jsme viděli častou variantu, kdy migruje nejprve muž, po něm žena s dětmi, a následují je ještě prarodiče, zpravidla z mužovy strany. Základním integračním a stabilizačním faktorem v této první generaci je zaměstnání a byt, který se migrant pokouší získat do osobního vlastnictví. Mít byt v osobním vlastnictví je pro migranta důležitou hodnotou, která mění jeho pocit domova.“ (Uherek 255–256).

Podobné závěry vyplývají i z rozhovorů vedených v rámci výzkumu ukrajinské religiozity. Z nich vychází, že zbytek rodiny, a zejména pak děti, do Česka obvykle přichází až v momentě, kdy už má rodina vybudované určité zázemí a de facto jsou tedy do určité míry integrováni do české společnosti. V momentě, kdy v Česku žije celá rodina, je obvykle většina financí použita na pokrytí vlastních potřeb a na Ukrajinu už peníze neposílají. (Trlifajová, Cieslarová, 2009: 63, 66).

Otázky integrace Ukrajinců v ČR jsou součástí komplexnější výzkumů zaměřených na cizince v ČR (vzdělání, zdravotnictví, rodina, etc⁶⁷). Jak je popsáno výše, většina autorů, kteří se věnují přímo ukrajinské migraci, se na ní dívají jako na dočasnou, ekonomicky podmíněnou cirkulační migraci. Vzhledem k tomu, že otázka integrace nestojí v centru jejich pozornosti, odborníci obvykle zůstávají pouze u konstatování, že počet trvalých pobytů roste, případně krátce nastíní rostoucí zapojení Ukrajinců do českého menšinového života. Je otázkou, nakolik významná je přitom role neviditelnosti (tedy zdánlivé neproblematickosti) Ukrajinců, kteří se zde usazují.

⁶⁷ Viz např.: „Jak se daří dětem cizinců na českých základních školách?“ (2009, Článek zaměřený na problematiku začleňování dětí cizinců do základních škol v České republice. Zdroj: *Migraceonline*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2192660>>), „INTERFACE – imigranti a národní integrační strategie“ (2008, Studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí role rodiny v procesu integrace migrantů v pěti evropských zemích. Zdroj: VUPSV. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.vupsv.cz/Fulltext/ul_929.pdf>.), „Přístup (ne)legálních migrantů ke zdravotní péči“ (2007, Článek zaměřený na postavení migrantů v českém systému zdravotnictví Zdroj: *Migraceonline*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1973899>>.), Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR (2007, Výzkumný projekt zpracovaný na zadání Ministerstva práce a sociálních věcí Zdroj: *Cizinci v ČR*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=484>>), etc.

7 Tradiční a nová ukrajinská komunita v ČR po roce 1989

Následující kapitola vychází z dostupné literatury, internetových zdrojů, vlastního pozorování a rozhovorů vedených v rámci výzkumu pro tuto diplomovou práci, které byly ovšem zaměřeny jen na část současné ukrajinské komunity. Nabízí tedy pohled do současného života ukrajinské komunity v České republice, přičemž zvláštní důraz je kladen na Prahu. Poslední vývoj menšinového života v ČR, zejména pak jeho proměna v kontextu utváření se nové ukrajinské komunity by si ovšem zaslouhoval hlubší analýzu.

7.1 Ukrajinské spolky

7.1.1 Vývoj

Po roce 1989 dochází k obnově ukrajinského spolkového života v ČR. Jak popisuje B. Zylinskij, z něhož pak čerpá řada dalších autorů, její iniciátoři byli příslušníci původní ukrajinské migrace. Z jejich iniciativy vzniklo v roce 1990 **Sdružení Ukrajinců a příznivců Ukrajiny** v České republice. Dlouho si své monopolní postavení neudrželo, brzo začala vznikat řada jiných organizací, které se zaměřovaly na specifické aktivity a cílové skupiny. V roce 1994 byla ustanovena podobně zaměřená Ukrajinská iniciativa v ČR, jejíž založení souvisí s personálními spory uvnitř Sdružení Ukrajinců. I v roce 2001 vzniklé Fórum Ukrajinců má ve svém programu vyvíjet osvětovou a kulturní aktivitu v rámci celé ukrajinské komunity. (Zylinskij 2003: 1–20)

Jak konstatuje ve své zprávě z roku 2003 B. Zylinský, „o přízeň Ukrajinců žijících na území České republiky usilují tři národnostní organizace, které se snaží o vybudování širší členské základny a o široce zaměřený program činnosti“ (Zylinskij 2003: 21).

Zatímco spolky vznikající na začátku 90. let byly vedené a zaměřené především na tradiční ukrajinskou diasporu, začátek nového tisíciletí lze považovat za přelomové období, kdy se do ukrajinských aktivit v ČR začíná zapojovat i „nová“ ukrajinská imigrace. Tento vývoj souvisí zřejmě s částečnou proměnou ukrajinské migrace popisovanou v přecházející kapitole. Ještě v roce 2003 v Zylinského zprávě není role nové ukrajinské migrace v českém menšinovém životě považována za významnou, vznik Fóra Ukrajinců (2001) je viděn jako první aktivita, do které jsou nově příchodí zapojeni (Zylinskij 2003: 1, 20).

Obdobně podle analýzy Y. Leontyievy z roku 2006 „nejdou zájmy pracovní migrantů v krajanských spolcích téměř vůbec zastoupeny“ (Leontyieva 2006: 44), avšak o dva roky mladší analýza už ovšem mluví o rostoucím zapojení nové generace migrantů v posledních letech a s ním spojeným vznikem nových spolků (Bezoušková 2008). Je však třeba mít na paměti, že zájmy nové vlny ukrajinské migrace nejsou nutně spojovat pouze s pracovní migrací.

Růst podílu aktivních příslušníků nové migrace se projevil ve vzniku nových organizací a v částečné změně zaměření některých původních spolků, vyšší pozornost je věnována praktickým otázkám souvisejícím s migrací a integrací. Vývoj je ovšem spojen i s nárůstem sporů týkajících se financování spolků a vlivu jednotlivých osob na jejich vývoj, což bude popsáno níže.

7.1.2 Současné spolky a organizace

Nejvýznamnější organizací se v průběhu posledních let stala **Ukrajinská iniciativa v ČR**. (www.ukrajinci.cz). Na její současnou podobu má značný vliv to, že kolem roku 2002 byla členská základna rozšířena o mladou generaci etnických Ukrajinců, příslušníci starší vlny ukrajinské emigrace však i nadále zůstávají jejími nejpočetnějšími členy. (Bezoušková 2008).

Ukrajinská iniciativa se prezentuje jako hlavní představitel ukrajinské komunity v ČR. „*Na našich stránkách [ukrajinci.cz](http://www.ukrajinci.cz) najdete základní informace o ukrajinské diaspoře v České republice. Chcete-li být informováni více o ukrajinském dění v ČR, napište nám.*“⁶⁸ Její aktivity „*se zaměřují na podporu a rozvoj ukrajinské kultury v rámci českého a evropského společenství. UIČR je členem Evropského a Světového kongresu Ukrajinců, spolupracuje s úřadem vlády ČR (Rada vlády pro národnostní menšiny), Magistrátem hl. m. Prahy, Velvyslanectvím Ukrajiny v ČR a s jinými organizacemi národnostních menšin v ČR. UIČR již 16 let vydává časopis pro Ukrajince v ČR Porohy*“. Ukrajinská iniciativa mj. organizuje ukrajinský ples Malenka, ukrajinský klub, dětský a mládežnický klub Smoloskyp, etc. „Organizace se snaží propagovat svoji činnost ve sdělovacích prostředcích v ČR i v zahraničí, dokumentovat historii i současný život Ukrajinců v ČR.“ (Bezoušková 2008)

Od Ukrajinské iniciativy se v roce 2004 oddělilo sdružení **Ruta** (www.ukrzurnal.cz), které vydává Ukrajinský žurnál („*měsíčník pro Ukrajince v České republice, Polsku a na Slovensku, který vychází v ukrajinštině od roku 2005. V roce 2006 vyšlo jeho první speciální vydání v českém jazyce*“⁶⁹) a spolupracuje na projektech s IOM a Českou Charitou na projektech zaměřených na současnou pracovní migraci a boj s nelegální migrací. Organizace má pobočky v polské Varšavě a slovenském Prešově. (Bezoušková 2008, Leontyieva 2006: 42–43).

⁶⁸ První informace o Ukrajinské iniciativě, kterou obdrží návštěvník jejích stránek. (Zdroj: *Ukrajinská iniciativa*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrajinci.cz/cs/uiicr-kontakt/>>.)

⁶⁹ Zdroj: *Ukržurnál*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrzurnal.eu/cze.archive.html>>.

Dříve nejvýznamnější **Sdružení Ukrajinců a příznivců Ukrajiny** s novými imigranty téměř nespolupracuje, což vede k určité marginalizaci jeho role v rámci ukrajinské komunity v ČR. Postavení si ovšem stále udržuje i díky finanční podpoře státu (viz. dále) a obvykle spolupracuje s Ukrajinskou Iniciativou. Její hlavní činností jsou osvětové přednášky a kulturní akce, v rámci Sdružení Ukrajinců a příznivců Ukrajiny funguje **chrámový sbor sv. Vladimíra**, který navazuje na předrevoluční tradici sboru u sv. Klimenta. „Vzhledem k věku členů Sdružení a jejího vedení činnost této organizace není příliš aktivní a zapojení nových členů není prioritou sdružení“. Podobně komorní povahu má **Sdružení Ukrajinek v ČR**, které bylo původně součástí Sdružení Ukrajinců „charakter těchto je, podobně jako u SUPU, spíše rodinný“. (Leontyieva 2006: 39). O uzavřenosti těchto organizací svědčí i absence internetové prezentace.

Je možné, že představitelé starší generace o užší spolupráci s nově příchozím často ani nemají zájem. Částečně je to dáno odlišnou zkušeností, generační rozdílem, roli nejspíš hraje i sociální postavení a dlouho převládající negativní a společenský a mediální obraz nově příchozích Ukrajinců v České republice. (Leontyieva 2006: 44–45)

Zajímavou problematikou je vývoj **Fóra Ukrajinců v Praze** (www.ukraine.cz), které začalo působit v ČR v roce 2001 a v prvních letech své existence představovalo rovnocenného partnera k Ukrajinské iniciativě. Sdružení vzniklo s cílem koordinovat řadu projektů zaměřených především na nové migranty a jejich aktuální problémy. Vedle kulturní a osvětové činnosti (mimo jiné kino-klub, dokumentární filmy, tisk), šlo zejména o podporu a zvýšení informovanosti Ukrajinců v ČR, otázky integrace, diskriminace, etc. (Leontyieva 2006: 41, Bezoušková 2008) Podle internetových stránek mělo sdružení v roce 2007 300 členů.

Organizaci se ovšem nepodařilo zajistit dostatečné finanční zdroje, a to přes značné úsilí, které přípravě projektů věnovali. V důsledku toho museli svou činnost omezit jen na internetové fórum a fotbalový klub. Tento vývoj zpětně komentoval jeden z hlavních představitelů sdružení (úryvek z článku pro Literární noviny, 2004): *„Všechno naše úsilí, práce i peníze aktivistů, vše bylo marné. Nikde jsme neuspěli. Jak je to možné, že si v České republice nikdo nechce uvědomit ukrajinský problém? Ani statistika, ani tisk, ani naše velká snaha dělat užitečné projekty v tom nepomohla. Vlastně je to obdivuhodné s jakým klidem Česká republika, teď už dokonce člen EU, ignoruje na různých úrovních ukrajinskou otázku.“*⁷⁰

Negativně sdružení hodnotilo i spolupráci s ostatními ukrajinskými spolky v ČR „...ze začátku jsme měli nějakou menší spolupráci – ale pak vyvstaly jiné problémy, jako konkurence kvůli financím...a potom jsme měli různé konflikty, bylo velmi těžké spolupracovat se staršími sdruženími...“ (úryvek rozhovoru s jedním z představitelů sdružení In: Leontyieva 2006: 41). Podle Leontyievovy je ovšem situace lepší a „v současnosti (2006) se dá v některých oblastech hovořit i o úspěšné spolupráci“ (tamtéž).

⁷⁰ Zdroj: *Literární noviny*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:<http://www.literarky.cz/index_o.php?p=archiv&text=344>.

V tomto kontextu je zajímavý postoj jednoho z respondentů, který se ovšem vyznačuje výrazně kritickým postoje vůči Ukrajinské iniciativě „*Fórum Ukrajinců byli své doby ti největší rivalové Ukrajinské Iniciativy... co jsem slyšel, oni nezvládli tu konkurenci, Ukrajinská Iniciativa je spíše zatlačila...oni teď mají jen fotbalový team – už nic moc nedělají, ztratily zájem... zatlačili je, takže fakticky zanikli, zůstal jen fotbalový team... předseda je v Kyjevě, zástupce v Berlíně...*“

Na druhou stranu fotbalový klub nadále funguje a internetové fórum je stále aktualizováno. „V rámci spolku probíhá v současné době intenzivní spolupráce s galerií ukrajinských malířů **Zuzuk** (www.zuzuk.org), sídlící na pražské Malé Straně. Jeho majitelem je člen rady sdružení Fóra Ukrajinců.“ (Bezoušková 2008).

Vedle těchto organizací v České republice začínají noví migranti hrát významnou roli v kulturních organizacích zaměřených na amatérskou hudební, divadelní a taneční činnost. Nejaktivnější z nich je zřejmě uskupení **Džerelo**, které vzniklo v roce 2004. „Jeho cílovou skupinou jsou děti a mládež, druhotně i dospělí, zahrnuje tanečními kroužky, vokálně-instrumentálním souborem a divadelním souborem.“ (Bezoušková 2008). Díky zaměření se na děti se v něm setkávají příslušníci starší i nové generace ukrajinské migrace. V jejich vystoupení se mísí tradiční ukrajinský folklor s moderní pop kulturou. Sdružení také spolupracuje s dalšími evropskými soubory a účastní se mezinárodních setkání (dětských) ukrajinský folklorních souborů.

Fotografie z vystoupení na „Mezinárodním fóru Ukrajinců“, Řecko 2008.⁷¹

Při kostelu sv. Klimenta působí soubor **Rodyna**, který klade značný důraz nejen na společnou ukrajinskou identitu, ale i na náboženskou příslušnost. „*Cesty Ukrajinců se scházejí tam, kde*

⁷¹ Zdroj: *Džerelo*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
<<http://picasaweb.google.com/dzerelo/kyokcK#5354337422426808226>>.

*nacházíme klid duše. Děkujeme a prosíme Všemohoucího o zdraví pro sebe a své blízké. Chodíme do kostela, neboť cítíme, že potřebujeme slyšet svoji rodnou řeč, zejména ve volný den v neděli... všichni spolu tvoříme velkou ukrajinskou rodinu ve chrámu katedrálního koncilu sv. Klementina*⁷² Soubor Rodyna vznikl v roce 2004, o dva roky později se v důsledku osobních sporů rozdělil na divadelní soubor a na pěvecký sbor, který je složen téměř výhradně z nově příchozích migrantů a nadále je velmi aktivní. (Bezoušková 2008)

Pěvecký soubor Rodyna.⁷³

V Praze dále působí dvě ukrajinské sobotní školy. Menší z nich bude věnována větší pozornost v následující kapitole. Druhá škola působí při soukromé universitě **M. Drahomanova** na Smíchově.

Vedle zmiňovaných organizací působí od roku 1991 v České republice **Česká asociace ukrajínistů**, dobrovolné sdružení vědců zabývajících se Ukrajinou. V roce 2008 vzniklo sdružení **Skrab**, zaměřené na kulturní aktivity a informační a reklamní internetový věstník **UkrŽurnál**. Je tedy zřejmé, že spolková činnost ukrajinské komunity v ČR se rychle vyvíjí.

Významné postavení v české ukrajinské komunitě má řeckokatolický exarchát. Jeho role je popsána v následující kapitole.

V kontextu této práce je důležité, že od roku 2008 v ČR působí pobočka ukrajinské strany **Svoboda**. Na Ukrajině se prezentuje jako nacionalistická, xenofobní strana, jejíž popularita na západě země nicméně roste (zvítězila v posledních volbách v Ternopilské oblasti). Předseda strany se

⁷² Zdroj: Rodyna. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.rodyna.cz/strana2.htm>>.

⁷³ Zdroj: Rodyna. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.rodyna.cz/index.htm>>.

proslavil mj. požadavkem „aby Ukrajina konečně patřila Ukrajincům a ,Moskalové⁷⁴, Němci, Žid'áci' a další ,špíny' táhly k čertu.“⁷⁵

Činnost její české pobočky (Sdružení Ukrajinská Svoboda) není příliš rozsáhlá, de facto stojí na jedné osobě. Je otázkou, nakolik je ideologicky spojená s ukrajinskou mateřskou organizací. Její předseda se nicméně vyznačuje výrazně kritickým postojem vůči ostatním českým ukrajinským organizacím: „*Oni spíše nic nedělají, oni se nás bojí, oni už nemají co nabídnout, vůbec nemají ponětí, co je Ukrajina a bojí se ztratit ten vliv, co tu teď mají... mají svoje známé, při ministerstvu – a mají svoje zastoupení při úřadu vlády ... nebojím se to říct, ale my jsme jediná organizace, která opravdu něco dělá... jsme někdo, patrioti, nejen vydělávači peněz... my jsme konkurence, máme jiné zdroje, protože všechny ostatní organizace jsou na nich závislí.*“

Kromě zapojení se do činnosti ukrajinské školy se organizace například vyjadřovala k současné české migrační politice (povinné lékařské potvrzení pro cizince z některých zemí, mimo jiné z Ukrajiny, jako podmínka k udělení dlouhodobého pobytu) a pořádá koncerty, vzpomínkové akce, částečně s nacionalistickým zaměřením (oslava Den hrdinů spojená s promítáním filmu o taktikách boje Banderovců). Zdá se však, že podpora sdružení mezi českou ukrajinskou komunitou není vysoká „*lidí se (na nás) obrací s chutí spolupracovat se Svobodou, jenže se leknu, když vidí, že jsme v opozici a spousta se jich na to taky nedívá seriózně... takže nás je tak deset ... tady ti lidi, co jsou tady (Ukrajinci), co se týče podpory ukrajinství, jsou k ničemu ... většina nechce být proukrajinsky politicky aktivní*“.

Za zmínku stojí ještě přístup a motivace strany zajímat se o problematiku migrace: „*Naše politika není podporovat Ukrajince tady, ale vracet Ukrajince tam ... mě se nelíbí ta politika, která by tu chtěla usadit cizince – vy Češi tu nechcete Ukrajince a já to chápu, já to podporuji.*“ Tento názor se stává poněkud paradoxním v kontextu představy předsedy o jeho vlastní budoucnosti: „*Já tady už žiji deset let, já Prahu miluji, je podobná Lvovu ... já chci žít, jak tam, taky i tady, ve Lvově i v Praze*“.

(poslední čtyři citace – předseda sdružení Ukrajinská Svoboda, 36 let)

7.1.3 Idealismus nebo pragmatismus?

V roce 2003 shrnul B. Zylinskij ve své studii stav ukrajinské komunity následujícími slovy: „Bylo by chybou za rostoucím počtem ukrajinských organizací působících na území ČR vidět v první řadě osobní ambice jejich vůdců... stejně jako by byl jednostranný výklad hledající za vším pouhou snahu domáhat se od českého státu stále většího rozsahu finančních příspěvků... ohlasy problémů spojovaných s budováním ukrajinského státu, státního národa a elity budou v příštích letech ve vzrůstající míře přenášeny na českou půdu.“ (Zylinskij 2003: 21)

⁷⁴ Moskvané, tj. Rusové.

⁷⁵ In: Spencerová, Tereza. Ukrajina zamířila do extrému 4. 4. 2009 (Zdroj: *Literární noviny*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.literarky.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=211:ukrajina-zamiila-do-extremu&catid=58:evropa&Itemid=182>.

Nejde jen o ohlasy budování ukrajinského státu a národa, ale i o utváření identity v kontextu migrace. Přesto zmiňovaný citát v mnohém vystihl střet mezi pragmatismem a idealismem, který se odráží v životě současné ukrajinské komunity v ČR.

Aktivita jednotlivých sdružení pro ukrajinskou komunitu představují důležitá místa setkání.

I když jsou jednotlivá vystoupení často poloamatérská, představení, koncerty (a to jak místních souborů, a dříve zmiňované kapely Ignis, tak ukrajinských hostů) a upomínkové akce (Den ukrajinské nezávislosti, výročí Tarase Ševčenka, Den matek etc.) mají obvykle vysokou návštěvnost a na jejich přípravě se často podílí více organizací⁷⁶. Jedinečnou událostí bývají také Dny ukrajinské kultury v Praze a dalších českých městech, ukrajinský ples Malenka. (Bezoušková 2008) Ne všechny spolky mají vlastní prostory, takže si je vzájemně na jednotlivé akce půjčují, častým místem setkání jsou také prostory paláce Metro nebo Salesiánského divadla.

Většina souborů vychází z tradice etnického pojetí ukrajinské identity (Viz kapitola Nacionalismus, Národ na krajině) a čerpá z ukrajinského folkloru. Zde je třeba zdůraznit roli, kterou hraje na Ukrajině folklor. Zatímco v Česku došlo k částečné diskreditaci folklorní tradice v průběhu komunismu, na Ukrajině byl jedním ze symbolů ukrajinského odporu vůči sovětizaci – z ukrajinského folkloru čerpala Lvovská hippies komunita a v současnosti je běžně reinterpretován ukrajinskou pop music (viz např. slavná ukrajinská Eurostar Ruslana). Vliv mají zřejmě i dodnes přetrvávající spory o podobu ukrajinského národa, díky kterým je návrat k tradicím stále aktuální. Folklorní a národní tradice je díky tomu poměrně blízká jak staré, tak nově přicházející migraci⁷⁷, a jejími příznivci jsou všech věkových kategorií. Spojení mezi Ukrajinou a rodinou, důraz na rodnou zem a její „tradice“ není prázdnou frází, ale naopak nese silný emotivní náboj. Zároveň je otázkou, nakolik je do budoucna takovéto pojetí ukrajinské identity v České republice nosné.

Spolupráce mezi jednotlivými spolky i mezi příslušníky staré a nové vlny ukrajinské migrace však není bezkonfliktní.

Porevoluční existence ukrajinských sporů je provázána řadou osobních antipatií a střetů. „Krajanské spolky jsou reprezentovány a často specificky formovány svými představiteli. Tyto osobnosti mají zásadní vliv na zaměření spolku, jeho činnost, udržení členské základny, a v neposlední řadě také na získávání finančních prostředků umožňujících samotné fungování organizace jako takové. Dá se říci, že osobní postoje a aktivity členů vedení ukrajinských krajanských spolků zásadně ovlivňují, jak spolek navenek vystupuje, jak je schopen spolupráce s ostatními krajanskými organizacemi, případně s organizacemi českými, jakou má životaschopnost.“ (Bezoušková 2008)

Ve většině starších spolků zůstávají v čele příslušníci starší generace, kteří už mají utvořené určité postavení a mají kontakty. Jsou také příjemci většiny státních grantů na podporu menšinové života, což v některých případech (viz další kapitola) vede ke střetu zájmů. Na druhou stranu státní

⁷⁶ Zúčastněné pozorování.

⁷⁷ Nelze samozřejmě generalizovat, najde se řada těch, co se proti „amatérismu“ ukrajinských sdružení výrazně vymezuje – tento postoj se například nepřímo odrážel v programu Fóra Ukrajinců.

projekty na podporu menšinového života jsou zaměřené na české občany cizí národnosti (viz definice menšiny, kapitola Národ a menšiny v Česku), přičemž nově příchozí migranti zde obvykle přebývají na dlouhodobý nebo trvalý pobyt. Za zmínku ovšem stojí i nízké zastoupení ukrajinských projektů mezi granty zaměřenými na integraci cizinců, které je nepoměrné k počtu Ukrajinců pobývajících v ČR – v posledních letech tento grant dostávalo jen hnutí Ruta a v roce 2008 pak poprvé i Džerelo⁷⁸.

Určitou roli určitě ovšem hraje i to, že nová ukrajinská komunita v ČR se teprve utváří. Jak vyplývá z následujícího výzkumu (kapitola Xy), i když se situace postupně mění, pro řadu migrantů zřejmě zůstává stále aktuální následující charakteristika: „*Ty mladé nejde zainteresovat... oni se jednoduše bojí...oni se zde necítí jako normální lidé, ale jako občané druhé kategorie.*“ (In: Leontyieva 2006: 44). Odhady o počtu osob zapojených do činnosti ukrajinských spolků chybí, nicméně už jen při pohledu na počet a velikost jednotlivých akcí je zřejmé, že tyto aktivity stojí mimo zájem značné části nové ukrajinské migraci. Roli samozřejmě hraje i jejich často časově náročné zaměstnání a otázka, nakolik jsou informace o zmiňovaných aktivitách dostupné⁷⁹.

7.2 Církev

V porovnání s ČR je Ukrajina tradičně poměrně religiózní země. I přes dlouhé období komunistického režimu je i dnes většina jejích obyvatel pokřtěná, přes šedesát procent obyvatel se považuje za věřící (Sládek 2009: 14). Početně nejvýznamnější jsou v současnosti tyto církve: Ukrajinská pravoslavná církev Kyjevského patriarchátu, Ukrajinská pravoslavná církev Moskevského patriarchátu, řeckokatolická církev a Ukrajinská autokefální církev.⁸⁰ Z historických důvodů je postavení církve silné především na západní Ukrajině, neboť tento region byl kratší dobu pod sovětským režimem a náboženská příslušnost (zejména k řeckokatolické církvi) zde hrála významnou roli při utváření ukrajinské identity.

V Praze je ukrajinská komunita tradičně spojena s řeckokatolickým kostelem sv. Klimenta. Tento hlavní chrám Řeckokatolického exarchátu fungoval jako místo setkávání Ukrajinců žijících v Praze už v době normalizace (viz kapitola Ukrajinci v českých zemích).

⁷⁸ Zdroj: MK. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/granty-a-dotace/default.htm>>.

⁷⁹ Z některých rozhovorů např. vyplývá, že řadu Ukrajinců v Praze například dlouho nevěděla o existenci „ukrajinských“ bohoslužeb ve svatém Klimentu.

⁸⁰ Zdroj: CIA. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>>.

Ačkoliv v ČR chybí systematický výzkum, který by se věnoval roli náboženských institucí v životě zdejší ukrajinské menšiny, je zřejmé, že církve v ní hrají významnou roli. Zároveň je možné jednak konstatovat, že původní náboženská příslušnost nehraje pro migranty zas tak zásadní roli, jednak je nutné poukázat na dominantní roli řeckokatolické církve.

Kostely pro ukrajinskou komunitu hrají důležitou roli jako místo setkání. Nedělní bohoslužba, mimo to, že má významnou duchovní náplň, je také příležitostí udržovat kontakty se svými krajany a vyměňovat si s nimi informace. „V kostele najdou informační brožurky s důležitými kontakty na místní i zastupitelské úřady, banky i další organizace, a také nejrůznější letáky a oznámení týkající se kulturních, společenských nebo spolkových akcí. O významnějších aktivitách ukrajinské menšiny často informuje po ukončení liturgie i kněz.“ (Bezoušková 2009: 4).

Protože pravoslavná a řeckokatolická liturgie si jsou poměrně blízké, „migranti často mezi jednotlivými církvemi nerozlišují a navštíví ten kostel, který je jim nejbližší“ (Sládek 2009:18). Jak popisuje jedna respondentka: „*To mi bylo jedno, to nemá rozdíly, pravoslavný, řeckokatolický... to víš, Bůh jeden.*“ (respondentka, 58 let). Řada Ukrajinců chodí do pravoslavných kostelů, někteří chodí do katolických, někteří z těch, kteří se na Ukrajině k církvi hlásí, do kostela v Česku nechodí vůbec (Pavlíková 2009: 99).

Jak uvádí Sládek, „řeckokatolické církve v Evropě zaznamenaly v devadesátých letech 20. století obrovský nárůst věřících z Ukrajiny, kteří sice byli původem pravoslavní, ale zaplňovali uniatské kostely“ (Sládek 2009: 18). To je podmíněno jednak vzájemnou blízkostí náboženství, M. Bezoušková vidí příčinu tohoto jevu také v roli, kterou náboženství hraje na západní (řecko-katolické) Ukrajině, což vede k tomu, že se tato skupina výrazněji podílí na náboženském životě i v ČR.

M. Bezoušková popisuje významné postavení Řeckokatolického exarchátu v ukrajinské komunitě takto: „V současnosti významná role řeckokatolické církve jako prostředníka pro kontakt mezi ukrajinskými krajany funguje stále velmi silně i přes to, že po roce 1989 Ukrajinci žijící v ČR využívají pro svá setkávání krajanských organizací. I nadále však často s řeckokatolickou církví spolupracují nebo jsou s ní nějak v kontaktu. Kontakt udržují spolky, které se otevírají nově příchozím Ukrajincům, i ty, které se dosud od nově příchozích separují.“ (Bezoušková 2009: 4–5)

Podle M. Bezouškové hraje řeckokatolická církev v pražské ukrajinské komunitě důležitou roli jako „sjednocující a reprezentující činitel při pietních akcích“ (přičemž spolky mají roli zprostředkovatele kulturní tradice), dále zprostředkovává informace o aktivitách ukrajinské menšiny i jejích krajanských spolků a zajišťuje chod nedělní školy. (Bezoušková 2009: 5)

I ti respondenti, kteří se za věřící nepovažují nebo mají k církvi negativní vztah, považují nedělní bohoslužby v kostele sv. Klimenta za nejdůležitější místo pro předávání informací. „*Já tu většinou chodím do kostela, ale s těmi lidmi, co to vedou nic, prostě mi povídáme si, setkáme se, rozdám letáky...*“ (respondent aktivní v české ukrajinské komunitě, 37 let).

Role exarchátu v existenci ukrajinské školy v Praze je popsána níže.

8 Ukrajinská škola v Praze

Následující kapitola je věnována ukrajinské škole Kolehium (později Svoboda) v Praze, která je hlavním tématem výzkumu předkládané diplomové práce.

V existenci této poměrně malé instituce se promítá množství aspektů ukrajinské a české migrace. Vedle individuálních motivací se v prostředí školy střetávají zájmy větších skupin, státu, církve, občanských a politických uskupení, odráží se zde také národnostní otázky i problematika formování identit.

V současnosti v Praze existují dvě ukrajinské základní školy. Obě jsou součástí programu Mezinárodní ukrajinské školy. Další dvě části jsou již věnovány samotné škole, přičemž zásadní prostor je věnován pohledu samotných migrantů.

Pro lepší porozumění je zde nutné zmínit, že ukrajinský školský systém se poněkud odlišuje od českého. Stejně jako české školství, i to ukrajinské se deklaruje jako nepochitické a nenáboženské. Obdobně také povinná školní docházka trvá od 1. do 9. třídy, po 9. třídě se ovšem skládají celostátní zkoušky. Žák potom může pokračovat ve studiu další dva roky, které jsou opět zakončeny státní zkouškou (de facto ekvivalent české maturity), po jejím splnění je možné se hlásit na universitu - na Ukrajině je tedy běžné, že do prvního ročníku vysoké školy nastupují studenti už v 17 letech. Z provedeného výzkumu vyplývá, že v očích respondentů postupuje ukrajinské školství rychleji, je náročnější a žáci by měli být v probírané látce přibližně o rok v předstihu před žáky stejného ročníku v české škole.

8.1 Mezinárodní ukrajinská škola

Mezinárodní Ukrajinská škola (Міжнародна українська школа) je organizace, která vznikla v roce 2007 při ukrajinském Ministerstvu školství a vědy⁸¹. Zaměřuje se na vzdělání Ukrajinců žijící mimo území ukrajinského státu. Mezinárodní ukrajinská škola pořádá a účastní se celoevropských konferencí zaměřených na vzdělání Ukrajinců v zahraničí. První byla pořádána v roce 2008 v Kyjevě, ve stejném roce proběhla konference v Murcii ve Španělsku, na podzim 2009 je plánována konference

⁸¹ Pokud není uvedeno jinak, vychází následující informace z rozhovoru s ředitelkou mezinárodní ukrajinské školy.

v Paříži⁸². Instituce byla také spoluorganizátorem III. Mezinárodního fóra ukrajinské diaspory, které proběhlo v roce 2008 v Řecku a zaměřovalo se na vzdělání Ukrajinců v zahraničí⁸³.

Tři hlavní aspekty činnosti Mezinárodní ukrajinské školy jsou: mezinárodní síť škol se státní atestací, síť škol bez atestace a dálkové studium.

Ve vztahu k české ukrajinské komunitě je nejvýznamnější součástí Mezinárodní školy **evropská síť škol s atestací ukrajinské vlády**. Ta se zaměřuje především na občany Ukrajiny žijící za hranicemi země, tedy převážně na novou vlnu ukrajinské migrace. Výuka probíhá od 1. do 11. třídy a svým obsahem by měla odpovídat ukrajinskému školnímu programu. Studenti, kteří v zahraničí absolvují takovou školu – případně pouze některé její ročníky – by měli být schopni (v případě návratu na Ukrajinu) bez problémů se začlenit do tamních škol.

Na konci školního roku 2006/2007 bylo součástí programu 10 škol v pěti zemích⁸⁴, o rok později už jde o 21 škol v sedmi zemích. Nejvíce škol se nachází v Portugalsku (8 škol, 535 dětí, jen v Lisabonu jsou 3 školy), stejný počet škol, ovšem s nižším počtem studentů (420) je ve Španělsku. V Řecku jsou dvě školy (okolo 30 studentů), ve Francii je jedna škola s 42 studenty, stejně tak je jedna škola v Turecku (72 studentů) a jedna malá v Itálii (13 studentů). V Česku jsou dvě školy se 150 dětmi.

Školy vznikají při občanských sdruženích, která poté mohou požádat o akreditaci. Na Ukrajině je sice škola oddělená od církve, nicméně v případě zahraničních škol je přístup volnější⁸⁵, jednotlivé zřizující organizace v zahraničí mohou s církví spolupracovat. Ukrajinský stát nepřispívá na chod školy, ten zajišťuje místní organizace ze svého rozpočtu, případně z příspěvků rodičů. Učitele vybírá místní ředitel školy. Mezinárodní škola pouze nabízí konzultace a pomoc učitelům, metodické materiály a kurzy pro zvýšení kvalifikace vyučujících.

Zastupitelé Mezinárodní školy dvakrát do roka školy objíždí a kontrolují práci dětí i studentů. Zvlášť významná je zejména jejich cesta konaná v létě, kdy jednotlivé země navštěvuje zkušební komise s pravomocí vykonávat celostátní ukrajinské závěrečné zkoušky žáků 9. a 11. tříd. Je důležité podotknout, že ani na tyto cesty pedagogů ukrajinský stát nijak nepřispívá – argumentuje tak, že děti mají přijet na Ukrajinu a zkoušky složit tam. Výdaje komise tedy hradí rodiče, což představuje pro jednotlivé organizace značnou zátěž. Obvykle se pořádá sbírka, jako tomu bylo v případě české školy: „*Když jsme dělali sbírku na ty zkoušky, tak každé dítě, které dostávalo závěrečné vysvědčení, přispělo*

⁸² Zdroj: *Meznárodní ukrajinská škola*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrintschool.org.ua/news/>>.

⁸³ III Форумі української діаспори - „Освіта українців та для українців за кордоном: стан та перспективи” (Zdroj: *Meznárodní ukrajinská škola*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrintschool.org.ua/news/>>.)

⁸⁴ In: СЕРПНІВКА НАРАДА – Міжнародний семінар. (Zdroj: *Meznárodní ukrajinská škola*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ukrintschool.org.ua/news/>>.)

⁸⁵ Je zajímavou otázkou, nakolik se v tomto odráží uvědomění si významu role, kterou církev v ukrajinské emigraci hraje.

tři tisíce... ale někdo dal víc, pět tisíc...a každé dítě, které chtělo postoupit o rok výš, muselo zaplatit tři stovky.“ (respondent, který má v současnosti na starost financování české školy).

Samotná ředitelka Mezinárodní školy, která tuto cestu s komisí absolvuje už podruhé, ji komentuje následovně: *„Takže nás hostí, zařizují ubytování – a my jim za to děkujeme. Není to zrovna příjemná situace, člověk je zcela závislý... teď jsem dvanáctý den na cestě, nejdříve 6 dní v Paříži, teď 6 dní v České republice, bez volného dne. Od rána jsme ve škole a zkoušíme, zbytek dne strávíme kontrolou prací. Dále se vracím na 4 dny do Kyjeva, pak mě čeká další cesta do Řecka, na 11 dní, pak opět 4 dny na Ukrajině, do Španělska, stále vzlétat, přistávat, mluvit s dětmi, učiteli, rodiči...“*⁸⁶

Mezinárodní síť škol bez státní atestace se zaměřuje především na „starší“ ukrajinskou diasporu (tedy vzniklou před rozpadem Sovětského svazu). Školy se věnují především výuce ukrajinského jazyka a kultury (tradiční řemesla a tance). Hlavním cílem je, aby studenti získali, slovy ředitelky této organizace, takovou úroveň jazyka, která by jim *„umožnila psát ukrajinsky, domluvit se, když přijedou na návštěvu za babičkou na Ukrajinu.“* Nejvíce těchto škol je v Kanadě a USA, další jsou například v Ázerbajdžánu, Gruzii, Švýcarsku, Španělsku a dalších (celkem 21) zemích světa.

Vedle zmíněných dvou sítí škole Mezinárodní škola také zajišťuje **dálkové studium**. Tohoto systému vzdělání se účastní celkem asi padesát studentů z třiceti šesti zemí, v nichž žádná ukrajinská škola neexistuje (Afrika, Singapur, Čína, Japonsko,...) a žáci jsou převážně děti diplomatů. Systém výuky je založen na tutoriálu na internetových stránkách, řešení úkolů studenti posílají po internetu na Ukrajinu, kde jsou úkoly opraveny a posílány zpět. Po příjezdu na Ukrajinu skládají studenti srovnávací zkoušky, případně zmiňované celostátní závěrečné zkoušky.

Mezinárodní ukrajinská škola má celkem dvanáct zaměstnanců a poměrně nízkou podporu ukrajinského státu. Obdobně jako většina jiných aktivit zaměřených na ukrajinské komunity v zahraničí, ani tato škola nevznikla na základě aktivity ukrajinského státu, naopak *„to byla spíše iniciativa té ředitelky a dalších lidí, stát to nechtěl ani podporovat... nevěřili, že sežene děti“* (zástupkyně ředitelky české školy).

8.2 Ukrajinská škola v Praze

Na konci školního roku 2008/2009 v Praze působily dvě ukrajinské školy – **ukrajinská škola při universitě M. Drahomanova** („Drahomanova škola“) a ukrajinská škola Svoboda. Výzkum této práce je zaměřen na druhou z nich, přesto je nutné zde krátce popsat i první zmiňovanou.

⁸⁶ Volný překlad z ukrajinštiny, stejně jako další citace v tomto oddílu.

Ta vznikla v roce 2004 jako první ukrajinská škola v Praze, při soukromé vysoké škole „Národní pedagogické univerzita Drahoňanová v Praze“, založené ve stejné době. Podle slov jednatelky ukrajinské Drahoňanovy university, která koordinuje školní programy v České republice, škola navazuje na předválečnou tradici existence ukrajinské školy v Praze. Od začátku úzce spolupracuje s ukrajinskou institucí stejného jména jako česká vysoká škola (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), od roku 2007 se stala součástí programu Mezinárodní ukrajinské školy. Škola nabízí denní a víkendové studium, od 1. do 11. třídy. Vyučující jazyk je ukrajinština, ovšem podle zastupitelky, „*co se týče politických (tedy i národnostních) a náboženských otázek, já mám takovou zkušenost, že je nejlépe do toho vůbec nesahat.*“

Jestliže na začátku studovaly na škole tři děti, ve školním roce 2008/2009 měla škola okolo sta dětí na denním studiu, a okolo dvaceti na víkendovém. Podle jednatelky je škola financována především ze školného, které platí její žáci. „*Ale je to spíš otázka přežití, to není jako ty anglické školy, kde jsou lidé ochotni zaplatit desítky tisíc... rodiče jsou příslušníci nové migrace, to je spíš taková ta ‚dělnická‘ třída, ti nemají moc peníze... většinou spíše nevědí, jestli se chtějí vrátit na Ukrajinu nebo zůstat v České republice, tak to je pak myslím lepší, že děti pošlou do ukrajinské školy.*“

Škola spolupracuje s ostatními ukrajinskými organizacemi. „*To je spíš na té úrovni, že navzájem navštěvujeme jednotlivé aktivity, oni sledují, co tady děláme, jak tvrdě pracujeme, oni to ocení... já se držím toho kréda, že každý si musí sehnat sám finance pro svou činnost.*“ Škola se účastní mezinárodních konferencí, podle jednatelky: „*My už máme dobrou pověst, my už máme mnohaletou zkušenost ve vzdělání – to se projevuje i v rostoucím zájmu rodičů o školu.*“

8.2.1 Od Kolehia ke Svobodě

Ukrajinská škola Svoboda je podstatně menší institucí než Drahoňanová škola.

Ve školním roce 2007/2008 nabízela denní studium, o rok později už existovala jen jako sobotní škola. Škola prošla poměrně dramatickým vývojem, základní pedagogický sbor a vedení školy zůstalo převážně stejné. Složení i počet studentů se během dvou let měnil, vždy však šlo o příslušníky nové vlny ukrajinské migrace.

Škola Kolehium (Український колегіум м.Пара) vznikla v Praze roce 2007 při exarchátu řeckokatolické církve. Paralelně se sešly dva důležité faktory, které podpořily její vznik. Na jedné straně stál zájem církve o založení školy. Na druhé v té době z Drahoňanovy školy odešla její tehdejší ředitelka a větší skupina učitelů⁸⁷. Škola doteď nemá s Drahoňanovou školou příliš dobré vztahy a její

⁸⁷ Jako hlavní důvod uvádí učitelé Kolehia (Svobody) právní nesrovnalosti: „*Ta škola je každý den, ale to není oficiálně na území ČR – nevím, jak oni mají teď papíry, vím, že když jsme tam my pracovali, tak tam byl problém – a když jsme se to dozvěděli, tak jsme nechtěli pracovat na černo, oni nechtěli platit zdravotní, sociální ... to jsem byla úplně překvapená, že v centru Prahy, v centru Evropy může být takový bordel, že nikdo to nevidí a hlavně nechce to vědět.*“ (zástupkyně ředitelky). Důvodů ovšem bylo zřejmě více „*Nějak rozhádali, ta naše ředitelka, něco se jí nelíbilo, že to nebylo úplně oficiální – samozřejmě, že jde vždycky o peníze. Takže ona odešla s tím, že založí novou školu.*“ (respondentka, 42 let). Podle dalších pak škola nebyla dostatečně

učitelé zdůrazňují, že kvalita výuky je u nich vyšší – a naopak Drahomanova škola se dívá na existenci a kvalitu Kolehia poněkud s nedůvěrou.

Většina studentů byla získána díky propagaci při bohoslužbách v kostele sv. Klimenta, dále také „*měli reklamky všudo, různu, na Florenci, na autobuse, na poselstvu, tam napísano po ukrajinsky i Ukrajinci to čtou.*“ (respondentka, učitelka, 58 let), důležitý zdrojem bylo také ústní šíření informace mezi známými, jak popisuje jeden rodič: „*jak se u nás něco děje, tak naši lidi jeden druhému vzkazují*“ (respondent, 42 let).

Škola se stala součástí programu Mezinárodní ukrajinské školy, díky kterému žáci získávají vysvědčení platné na Ukrajině. V prvním roce své existence, 2007/2008, škola nabízela denní studium s měsíčním školným ve výši tři tisíce korun, měla 32 studentů mezi 6 a 17 lety, o které se staralo 13 učitelů. Výuka probíhala nejdříve v Dejvicích, posléze v augustiniánském klášteře sv. Tomáše na Malé Straně.

V průběhu prvního roku existence škola spolupracovala poměrně intenzivně s církví i ostatním ukrajinskými spolky, připravovala vystoupení v rámci ukrajinských národních i církevních svátků a vystoupení pro rodiče (svátek sv. Mikuláše, Den učitelů, Svátek matek, Nový Rok, Taras Ševčenko, etc).

Oslava svátku svatého Mikuláše, kostel sv. Klimenta.⁸⁸

ukrajinská: „*Před tím jsem pracovala v tej škole u tej rusačky. Ta pani byla Ruska, no... ta škola byla ruská, rusačka udělala ukrajinskou školu...*“ (respondentka, 58 let).

⁸⁸Zdroj: *Škola Svoboda*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW:
<<http://picasaweb.google.com/kolehium/C#5156154887562847042> >.

Vystoupení studentů školy, svátek ukrajinské řeči. (listopad 2007)⁸⁹

Během prvního roku se ukázalo, že umístění školy v klášteře je oboustranně nevyhovující, slovy ředitelky školy. „*Ti mniši nemají žádné děti a nechápou, že děti potřebují běhat a že křičí.*“ Počet studentů rostl, využívané prostory byly příliš malé. Pro následující rok škola nesehnala vhodnou náhradu, teprve říjnu se vedení školy domluvilo s exarchátem na dočasném využívání jeho podzemních prostorů. Značná část dětí mezitím odešla do českých škol. Výuka byla zredukována na bezplatné dálkové studium, které probíhalo každou sobotu, celý den.

Rozporů mezi představiteli školy a řeckokatolickou církví přibývalo, a to jak po ideologické, tak i finanční stránce. Na konci roku 2008 přestala církev školu finančně podporovat⁹⁰. Vedení školy neúspěšně hledalo jiné finanční zdroje, zejména se (podle vlastního hodnocení) potýkalo s neochotou ukrajinských organizací podpořit jejich činnost: „*Na ty organizace jsme se obracely, aby nám pomohly se školou, a nikdo nic, jak slyší, že chceme prachy.*“ (zástupkyně ředitelky) „*Ty staré organizace si drží své posty a peníze od vlády.*“ (ředitelka školy). Pro žádost na evropské i české

⁸⁹ Zdroj: *Škola Svoboda*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://picasaweb.google.com/kolehium/xJKUYB#5139318622342566018> >.

⁹⁰ Škola byla původně koncipována církevní, na začátku měli učitelé – podle vlastního vyjádření – podmínku, že sice finančně budou na církvi závislí, ale nebudou muset, už jen vzhledem ukrajinským zákonům, vyučovat náboženství. Podle ředitelky požadovala církev zavedení výuky náboženství „*ale na to není čas, děti unavené po celém dni studia... v církvi je nedělní škola, tak jestli chtějí, mohou chodit tam, já to ve škole nemohu... oni se trochu kvůli tomu zlobí, protože nás sponzorovali celý rok, potom to odmítli, říkají, že na to už nemají peníze... no, nevím*“ Podle církve hrály roli „*hlavně finanční a pak také jiné důvody... ti lidé na to nemají kompetence*“ Ani jedna strana ovšem nevylučuje budoucí spolupráci.

Odpověď na otázku po skutečných důvodech, které vedly k ukončení spolupráce církve a školy, nabízí široké pole pro spekulace. Otec, který má na starosti Ukrajince v rámci řecko-katolického exarchátu se k celé otázce vyjadřoval poměrně neochotně. Paralelně několik učitelů naznačovalo, že pro církev nepředstavuje škola dostatečně lukrativní záležitost. Zpětný zájem rodičů nebyl dostatečný, podle jiné respondentky nyní církev staví nové domy pro kněze, které jsou pro ni prioritou. Z dalších náznaků školu vyplývá, že školu původně podporovaly soukromé osoby.

granty škola podle jejího vedení nemůže dosáhnout kvůli své příliš krátké existenci, a „*ted', v tomto roce, nedala Ukrajina ani halěr.*“ (ředitelka školy). Na začátku roku 2009 se tedy zdálo, že škola ukončí svou činnost.

Financování školy se nicméně nakonec ujala⁹¹ organizace Ukrajinská Svoboda. Přestože podle slov jejího předsedy i vyjádření zástupkyně školy (která má ke straně Svoboda poměrně kritický postoj) organizace nepromítá své politické názory do chodu školy, v kontextu předcházejícího vývoje měla tato změna určitý dopad na některé její rysy.

Především výrazně klesl počet aktivit určených pro rodiče a veřejnost, zejména pak spolupráce s ukrajinskými spolky. Ředitelka školy uvádí jeden z důvodů: „*Chtěli bychom dělat víc těch svátků, ale teď děláme jen ty hlavní, protože máme je málo času, každou sobotu výuka od půl deváté do půl paté... my tady v těch prostorách můžeme být jen do pěti hodin – a u nás je zvyk, že když se dělá nějaký svátek, tak jsou vždycky nějaké tance, program do osmi večer – což nejde. A rodiče to ani nezajímá udělat nějaký svátek a jít domů – oni by chtěli něco navíc*“ Významnou roli hraje ovšem přístup předsedy organizace Ukrajinská Svoboda: „*Oni jsou teď s námi – a my diktujeme, co můžou a ne. A já nechci, aby ta škola spolupracovala s církví ani s jinými organizacemi, protože já v tom nevidím nic pozitivního... každý dělá sám za sebe, každý chce z toho něco mít, stejně si všechno napíše Ukrajinská iniciativa, oni jsou všichni pod nimi, jestli chtějí něco získat... my jsme nezávislí, jako jediní.*“

Pro zbytek školního roku 2008/2009 byly tedy finance zajištěny přes centrálu ukrajinské strany Svoboda. Na konci roku v pronajímaných prostorách v ZŠ na Uhelném trhu studovalo 22 žáků, z nichž 3 dokončili 11. třídu a získali státní zkoušku. Další vývoj je ovšem značně nejistý. Podle slov předsedy sdružení není jasné, jestli centrála strany bude chtít školu dále podporovat, uvažuje se o zpoplatnění studia, škola se snaží získat podporu místních úřadů, případně (dlouhodoběji) českého státu.

Vedení školy se zúčastnilo mezinárodního kyjevského semináře, zmiňovaného v předchozí kapitole. V kontextu ostatních škol se dívá na postavení školy v českém prostředí poměrně kriticky: „*Řeknu, když jsme byli na tom semináři, tak Praha a Česká republika má největší problém ze všech evropských států, my jsme ti nejproblematičtější... obtížní rodiče, protože tady jsou často obyčejní lidé, co makají rukama, třeba ve Francii, to jsou lidé, co už mají nějaké vzdělání, nějaké pochopení, podobně Německo, tam to vše funguje... a i v jiných zemích je straší emigrace, ale ta spolupráce je lepší má větší pochopení ...a v jiných státech mají ty školy i větší podporu od místního státu, v Polsku spolupracují s polskou školou, mají licenci od státu, ale je pravda, že ty školy tam jsou déle, deset let. Portugalsko, Itálie, tam mají podobné problémy, nemají podporu státu.*“ (zástupkyně ředitelky)

⁹¹ Podle slov předsedy sdružení k tomu došlo díky náhodnému kontaktu „*Mě volala paní z ukrajinského radia Svoboda (Svobodná Evropa, ukrajinská pobočka vysílání), která se mě zeptala, jestli se nechce o tu školu postarat... prostě je to náhoda*“

8.2.2 Charakter a význam školy

Rodiče, kteří do Česka přivádějí své děti, obvykle žijí v České republice již delší dobu. Do země často přijde nejdříve jeden rodič (nebo oba dva) a teprve posléze, když v zemi získají dostatečnou orientaci a pobývají zde legálně, přivedou i dítě. „*Přijel jsem v roce 1994 na voucher⁹²... pak podíval se co a jak tu je a pak vzal rodinu.*“ (respondent, 42 let) *Když máš dítě s sebou, tak to dítě musíš mít legálně, to jinak nejde... ale je s tím spousta problémů, děti nějaké dva tři týdny doma sedí, do školy nechodit k nám, bo víza nemají.*“ (respondentka, 58 let) Do země přitom přivádějí své děti i ty rodiny, které nechtějí v České republice zůstat. Hlavním důvodem je, že by se o děti na Ukrajině neměl kdo postarat⁹³.

Podle zástupkyně ředitelky školy jsou rodiče, kteří posílají své děti do ukrajinské školy, příslušníci nové ukrajinské migrace „*většinou nemají moc peníze, to je obyčejná pracovní síla, která pracuje celý den*“. Ředitelka školy ji doplňuje s tím, že přibližně polovina dětí žije jen s matkou, protože „*rodina je rozvedená, otec neznámo kde*“, druhá polovina má v České republice celou rodinu.

Rodiče nejčastěji posílají své děti do školy převážně z pragmatických důvodů. Naprostá většina dětí chodí zároveň přes týden do české školy. Díky jejich paralelnímu studiu na české i ukrajinské škole má rodina širší prostor k rozhodování, neuzavírá se tak možnost vrátit se na Ukrajinu. „*Z těch Ukrajinců, co tu mají děti, tak půlka neví, jestli se vrátí - a díky škole mají vše v pořádku, pokud se vrátí, nejsou ztracené... podle mě denní škola není dobrá, to získávají jen ukrajinské a ne české vysvědčení – lépe když získávají oboje vysvědčení.*“ (předseda sdružení Svoboda, 36 let). „*Já myslím, že to je proto, že člověk nikdy neví, jak to dopadne – měly jsme třeba holčičku, která byla 5 let v české škole, mluvila a četla, ale nepsala ukrajinsky a pak se rodina chtěla vrátit na Ukrajinu – no, byl to problém...to nikdy neuškodí, mít ještě vysvědčení od nás, buď se bude hodit, nebo ne.*“ (respondentka, 42 let). Podle zástupkyně ředitelky má škola důležitou roli i pro děti, které přišly do ČR jako starší „*Jak dítě chodí od první třídy do české školy tak není problém, ale jestli jde v osmé, deváté tak už prostě maturitu z češtiny moc nestihne, to musí pracovat s učitelem – a stejně nemá moc*

⁹² Jak je popisováno výše (kapitola ukrajinsko-česká migrace), do roku 2000 nebyla vůči Ukrajině zavedena vízová povinnost, řada migrantů do země přijížděla na turistický voucher a často zůstávala pracovat ilegálně.

⁹³ Jak bylo zmíněno (kapitole Migrace na Ukrajině) má migrace poměrně zásadní dopad na rodiny na Ukrajině. Zejména na západě země začíná být zásadním problémem množství dětí, které zůstávají doma bez rodičů. Zástupkyně ředitelky to popisuje následovně: „*To je velký problém Ukrajiny, děti, které zůstávají sami po tom, co rodiče odejdou... mluví se tam o tom teď hodně, říkali, že budou zakazovat... ale nevím, jestli se to řeší, neřeší*“ (respondentka, 35 let)

„*Děti, jejichž rodiče odcházejí za prací do zahraničí, rychleji dospívají a jsou odpovědnější, na druhou stranu má absence matky často negativní dopad na jejich citový život, studijní výsledky. Zejména v momentě, kdy do zahraničí odchází pracovat oba rodiče, je výchova dětí (převážně) na prarodičích, babičkách – v některých případech pak mezi nimi a dětmi vzniká užší vztah než mezi dětmi a jejich rodiči. Mnohdy, zvláště u kluků, je však tento úkol nad jejich síly – dětem chybí autorita, motivace k dalšímu růstu, studiu.*“ (Trlifajová 2006: 28) „*Pro ty děti je lepší, než aby byly u babičky. Babičky nemají čas se starat o děti, děti potřebují, ščo by ty úkoly udělal – a je babička, jaká zná a jaká nezná. Jedna holka přijela a povídá, babička naše negramotná.*“ (učitelka, 64 let).

šanci. Tak je lepší, když si udělá ukrajinskou a pak si ji nechá nostrifikovat a dostane se na universitu.“ (respondentka, 34 let)

Význam vazby a hrdost na ukrajinskou tradici, jazyk a kulturu tedy nejsou hlavní motivací pro to, aby rodiče poslali děti na pražskou ukrajinskou školu, nicméně stále mají určitý význam. Několik respondentů – nezávisle na sobě - vztah k Ukrajině komentovalo citátem Tarase Ševčenko: „*Jak říkal Ševčenko: ,Cizímu se naučte, ale své neztraťte*““

„Nejenom, že (moje děti) musí znát česky, ale aj ukrajinsky musí vědět... protože jak bude (dcera) mluvit jenom na české mluvě, tak to není dobré, protože ona zapomene svou rodnou řeč... každý člověk musí dodržovat zákony té republiky, kde on bydlí a nezapomínat svoje.“ (rodič, 42 let)

„Syna, až vyroste, bych poslal do sobotní školy, aby znal jazyk, aby mohl jet na Ukrajinu a rozuměl.“ (učitel, 29 let) *„Nevadilo by mi, kdyby se na to dcera později vykašlala, ale nechci ji vzít tu možnost.*“ (učitelka, 37 let)

Pro některé další rodiče ovšem není vztah k Ukrajině až tak významný: „*Proč ho tam posílám? Jemu to prospěje, stejně je českých úkolů málo, tak se bude půl dne flákat, zlobit, hrát na počítači... když nepospěje ta ukrajinská škola, tak ho dám na jiný kroužek... už je mu dvanáct, tak to ukrajinsky nezapomene.*“ (rodič, 34 let)

Podobně jako u rodičů, nestojí ani u učitelů vztah k Ukrajině na prvním místě. Důležitější jsou spíše finance (tedy jako možnost přivýdělku, ne hlavní pracovní příjem) a především vlastní zájem o výuku.

„Pro mě to je spíše jako zajímavá zkušenost, možnost finančního přivýdělku, měla jsem tenkrát čas, když mi to nabídli... a baví mě to.“ (učitelka, 37 let), *„Mě zajímají děti... to není finančně výhodné, tohle je spíš jako zábava... já bych si chtěl teď, od podzima udělat kurzy češtiny a učit i v české škole.*“ (učitel, 30 let) *„Příští rok, já už tam nechci učit, já jsem už stará, je to únavné a peněz je málo, musíš furt uklízet, nemůžeš si udělat munikůr, vypadat jako učitel.*“ (učitelka, 58 let)

Všichni učitelé sice mají vysokoškolské vzdělání a obvykle i pedagogické minimum, řada z nich ovšem učila poprvé až zde v České republice. „*První rok, to jsem seděla u knih každý den a bála jsem se.*“ (učitelka, 42 let)

Jak bylo zmíněno, škola pořádá některé aktivity pro rodiče: „*Rodiče známe, máme takové ty různé svátky, den matek, tak rodiče chodí... ne všichni najednou, střídají se, ale komunikujeme, máme telefon, rodiče s učiteli, v kostele se někdy vídáme*“ (ředitelka školy), rodiče jsou také zváni na první zvonění i na ukončení školního roku. Role školy jako dalšího centra ukrajinské komunity je ovšem omezená, zatím se okolo ní neutváří uzavřenější skupina: „*Občas (se vídáme) na nějaké další ukrajinské akci, ale moc ne, každý pracuje a nemá čas a ani o to moc není zájem.*“ (respondentka, 29 let).

Poslední zvonění. Květen 2008.⁹⁴

Podle učitelů pochází děti z různých částí Ukrajiny, v důsledku čehož je možné ve škole o přestávce slyšet ukrajinštinu stejně jako ruštinu. Ukrajinština je ovšem jediným vyučovacím jazykem. Pokud děti nebo vyučující používají ruštinu mimo vyučovací hodiny, nevidí v tom nikdo problém.

Výuka v ukrajinské škole trvá celou sobotu, což je pro děti poměrně náročné. Vysoké je i množství probírané látky, děti také dostávají množství úkolů domů. Jak komentuje jeden studentů: „*Je to strašně časově náročné, nemůžu jít nikam s klukama.*“ Podobně se vyjadřuje jeden z rodičů, „*Ta paní ředitelka, ona je velmi náročná, že můj malý chodil skoro na záchod s dějepisem.*“ Přesto je však úroveň vzdělání zůstává nižší než a Ukrajině, což učitelé připisují především nekompatibilitě českého a ukrajinského programu, kdy se děti, vedle studia na české škole, musí během soboty naučit týdenní ukrajinský program. „*Problém je, že ukrajinská škola je o rok napřed... podle našeho systému, to nejde, musíme dodržovat ukrajinský systém... je trochu složité, ale zvládnou to, známky nejsou moc vysoké, ani není důvod, každý to pochopí, že to nestihnou.*“ (respondent, 36let) „*Děti se něco naučí, něco ne... hlavně ta matika, fyzika, to jde těžko doma nastudovat.*“ (respondentka, 46 let)

Podle vyjádření všech dotazovaných chodí děti do školy rády. „*Já se divím, vždyť každý den chodí do české školy... je pět hodin, my říkáme ‚běžte domů‘, ale oni říkají ‚my nechceme‘.*“ (respondentka, 34 let) Na zájmu dětí o sobotní školu se shodli všichni respondenti, stejně jako na tom, proč je škola pro děti tak důležitá: „*Děti v sobotu chodí komunikovat, víc mluvit, protože v českých školách jsou většinou – no, nerozumí, není čas...oni mají někdy problém v českých školách, to je jiné chování. Já si myslím, že je to v té mentalitě... jazyk děti pochopí rychle.*“ (respondentka, 34 let)

⁹⁴ Zdroj: *Škola Svoboda*. [cit. 10. 8. 2009]. Dostupné z WWW: <http://picasaweb.google.com/kolehium/geGbUD#5215065391482347522> >.

„Tady ve škole se děti cítí volněji, mohou mluvit svým jazykem s vrstevníky ... máme tu děti, co teprve přijeli, tak pro ně je ta bariéra obtížná – než se adaptují, tak většina nerozumí česky. Díky škole mohou komunikovat.“ (respondentka, 29 let)

Vedení školy také někdy reaguje na problémy žáků, které se školou přímo nesouvisí. *„Ted’ měla jedna holčička problém, nedošla ji pozvánka k přijímacím zkouškám na Karlovu Universitu, tak jsme to s ní řešily.“* „Jedna holčička, chodí do osmé třídy, přišla k nám a říká, že u nich učitelka vzala celou třídu a říká jim, že ‚Rusko má plyn a Ukrajina, že ten plyn krade. A všichni Ukrajinci, že jsou zloději‘ Holčička říká, že byla úplně červená a všichni na ni koukali... my jsme chtěli rovnou volat učitelce, já jsem byla úplně z toho divá.“ (zástupkyně ředitelky)

V postoji dětí ke studiu se odráží celková přátelská atmosféra školy, vzájemná soudržnost mezi dětmi i jejich relativně dobrý vztah k vyučujícím. Ukrajinská škola nemá pro své studenty prioritní význam jako místo vzdělání, ale spíše jako prostor pro setkání.

Existence ukrajinské školy má dopad i na identitu a postoje dětí, jak popisuje jeden student, který zároveň studuje českou střední školu *„Považuji se za Ukrajince. Ale už jsem tady dlouho, tak nevím - spíš za Ukrajince. Asi jo, teďka se to docela hodně změnilo, jak jsem v té škole.“*

9 Proměna identity ukrajinské migrace

Jak vyplývá z předcházející charakteristiky, ukrajinská škola odráží proměnu části současné ukrajinské imigrace – posun od cirkulační migrace k postupnému (ať už dočasnému nebo trvalému) usazování se v České republice. Osoby spjaté s pražskou ukrajinskou školou se pohybují na pomezí mezi Českou republikou a Ukrajinou – jak vychází z výzkumu provedeného v rámci této práce, neztotožňují se zcela ani s lidmi na Ukrajině, ani s českou většinovou společností.

V obou společnostech se nicméně orientují a bez problémů pohybují. Vymezují se vůči Ukrajině – a zároveň jsou v tamní kultuře zakořeněni. Vymezují se vůči Česku – a zároveň se s některými rysy země, kde žijí, ztotožňují. Identifikace se utváří také ve vztahu k ukrajinské migraci v České republice a částečně k širší ukrajinské diaspoře. Nejde přitom o ostře vyhraněnou identitu s jasnými hranicemi, právě naopak.

Z tohoto pohledu je možné ukrajinskou identitu vidět jako transnacionální, tedy takovou, která se formuje ve vztahu k více národním kulturám, přitom se však neztotožňuje pouze s jednou z nich.

Je možné sledovat tři vektory skupinové identifikace: identifikace sám se sebou, identifikace druhými a náš vlastní způsob identifikování druhých (viz kapitola Etnicita). Z tohoto předpokladu bude vycházet následující analýza.

Vzhledem k tomu, že identita migrantů je v předkládané práci pojímána jako transnacionální, budu v následujících odstavcích sledovat, jak se tato identita utváří ve vztahu ke třem celkům: k České republice, k Ukrajině a k ukrajinským migrantům v České republice. Pozornost bude věnována identifikaci sebe sama (tedy vazbám migrantů na danou skupinu, znakům, na základě kterých se migranti s danou skupinou ztotožňují) a identifikaci druhých (tedy znakům, které migranti považují u určité skupiny za odlišné), sledovat identifikaci skupiny druhými není v kontextu této práce relevantní.

9.1 Charakteristika dotazovaných osob

Všichni respondenti⁹⁵ žijí v České republice už řadu let a bez problémů se orientují v českém prostředí. mluví česky, i když je z přízvuku a některých obrátů většinou zřejmý jejich původV zemi

⁹⁵ Celkem bylo provedeno 14 rozhovorů, ředitelka školy, její zástupkyně, další 4 učitelé, 2 rodiče, 2 studenti, ředitelka mezinárodní ukrajinské školy, předseda organizace Svoboda, ředitelka Drahomanovy školy, telefonický rozhovor s knězem, který má v řeckokatolickém kostele na starosti ukrajinské záležitosti – více viz kapitola Metodologie.

pobývají legálně a dokumenty si vyřizují sami, bez pomoci prostředníka. Obvykle mají dlouhodobý nebo trvalý pobyt.

Jako specifikum této skupiny je nutné podotknout, že jde obvykle o vysokoškolsky vzdělané osoby. Ve většině případů pochází ze západní Ukrajiny. Jeden respondent pocházel ze střední Ukrajiny z ruské rodiny, další respondentka byla rusko-arménského původu – v obou případech jde o učitele.

Mezi respondentky převládaly ženy (4 :10), což je dáno tím, že většina učitelů jsou ženy. Gendrové složení skupiny respondentů mohlo mít určitý vliv na podobu výpovědí. Osobně považuji ženy z Ukrajiny za integrovanější do české společnosti než muže, už jen kvůli povaze jejich práce (práce ve službách, stravovacích zařízeních, obchodech, v domácnostech, etc), díky které častěji pracují individuálně a přijdou více do styku s Čechy. Zatím jsem se ovšem nesetkala s výzkumem, který by tento názor potvrzoval – a ni vyvracel.

Muži přijížděli poprvé do České republiky bez rodiny, aniž by měli předchozí znalost prostředí nebo zde někoho znali. Hlavní motivací byly ekonomické důvody, nemožnost získat na Ukrajině práci, finance. Podobně začínala i část žen, ovšem u některých z nich byl důležitou motivací také osobní život, odchod byl často spojen s rozpadem manželského vztahu. V obou případech do země obvykle přijeli na voucher nebo později na turistické vízum (viz kapitola Vývoj migrace v České republice). Ze začátku tedy byli v Česku v mnoha případech nejdříve polo- nebo zcela nelegálně, nejčastěji na špatně placené a náročné pozici. Posléze, s tím, jak získali lepší orientaci v českém prostředí, si pobyt legalizovali. Většinou dále pracovali na živnostenský list, díky vlastní iniciativě získali lépe placenou (a obvykle i méně náročnou) pozici.

Část dotazovaných žen ovšem tuto prvotní zkušenost neměla – do země přijely až za svým manželem. Díky jeho zkušenosti se nikdy nedostaly do pozice nelegálního migranta a často (pokud pracovaly) získaly kvalifikovanější práci. V jenom případě si respondent se svou ženou zaplatil u cestovní kanceláře kompletní zajištěná cesty – počínaje dopravou, přes dokumenty až po první zaměstnání. Díky tomu v zemi pobývaly od začátku legálně, nicméně stejně začínaly na špatně placené a velmi náročné pozici.

Dítě do země respondenti obvykle přivezli až po několika letech pobytu. I když se některým manželům narodilo dítě až v České republice, žádné z nich nebylo školního věku. Respondenti-studenti školy do země přišli před několika lety se svou rodinou.

9.2 Ukrajina

9.2.1 Pozitivní vazby na Ukrajinu

Zatímco nukleární rodina respondentů žije v Česku, další příbuzní obvykle bydlí na Ukrajině. Kromě jednoho případu obvykle starší rodiče respondentů většinou nemají zájem odjet do České republiky. Na druhou stranu, ve většině případů na Ukrajině zůstávali sourozenci respondentů, kteří se mohou o rodiče postarat.

Oproti předchozím létům v poslední době většina respondentů neposílá peníze rodině na Ukrajinu - buď proto, že většinu financí použije na pokrytí potřeb rodiny v Česku, nebo proto, že jim rodiče sami řekli, že už jejich pomoc nepotřebují. Ovšem nejde o všeobecné pravidlo: „*Rodiče zůstali na Ukrajině, nemohu je sem přivést, protože na Ukrajině je bratr, který je vážně nemocný s páteří a matka se o něj stará, on sám posílá peníze.*“ (respondent, 42 let)

Rodiny ovšem zůstávají v úzkém kontaktu, převážně přes mail, skype nebo telefon. Na Ukrajinu se také respondenti poměrně často vrací, alespoň jednou za rok, obvykle na svátky nebo v létě: „*Na Ukrajinu jezdím v létě a na Vánoce na, víc ne, není čas, každý pracuje.*“ (respondentka, 29 let) „*Jak často jezdím domů? Jednou za půlrok, rok, protože nejsou peníze na to, abych jezdila častěji.*“ (respondentka, 42 let) „*Jezdím často na Ukrajinu, protože tam jsou rodiče, bratr... nebo maminka sem, tak mi Ukrajina tak moc nechybí.*“ (respondentka, 34 let)

Četnost cest přitom neklesá v důsledku délky pobytu v Česku. „*Zpět na Ukrajinu každé léto, v poslední době i v zimě.*“ (respondent, 17 let) „*No, jezdíme na Ukrajinu, vlakem – do narození kluka jedenkrát za rok, teď snad budeme jezdit víckrát, dvakrát.*“ (respondent, 29 let)

Cesty na Ukrajinu přitom nemusí mít primárně společenský význam: „*Manželka jezdí domů kvůli dokumentům, zařizuje je pro celou rodinu, ale já už nemám čas, pracuji, naposledy jsem byl na Ukrajině před dvěma lety.*“ (respondent, 42 let) „*Teď jsem jela na týden na Ukrajinu, protože jsem tam dělala řidičák – je to tam trochu levnější, ale hlavně proto, že jsem měla strach, že v češtině bych něčemu neporozuměla.*“ (respondentka, 35 let)

Je tedy zřejmé, že respondenti udržují s Ukrajinou poměrně úzké kontakty na základě osobních vazeb. Obvykle také mají přehled o politickém vývoji na Ukrajině, většina z nich volí, i když bez větší důvěry v pozitivní změnu. Je příznačné, že i když všichni respondenti žijí naprostou většinu času v České republice, slovem „doma“ v rozhovorech označovali Ukrajinu.

Vazby na Ukrajinu jsou přitom často regionálně omezeny: „*Víte co, on je hrozný rozdíl v mentalitě, mezi západní a východní Ukrajinou – a Zakarpatí, tam jsou vůbec divní lidi, já jim nerozumím, oni myslí úplně jinak.*“ (respondent ze střední Ukrajiny, 29 let) „*U nás to ještě jde, ale když jedu na Krym a přijdu na tržnici, tak tam jsou strašně nepříjemní, když začnu vybírat... a když mluvím ukrajinsky, tak to je taky rozdíl, tam jsou nepříjemní jen proto, že mluvím ukrajinsky.*“ (respondentka z lvovské oblasti, 34 let)

9.2.2 Negativní hodnocení Ukrajiny

I když udržují úzké kontakty s Ukrajinou, řada respondentů reflektuje odlišnou zkušenost a rostoucí odstup od místních obyvatel. Několik respondentů popisuje, jak ztrácí své původní přátele „*U nás to bylo fajn, samí mladí, ale pak se něco změnilo, už nebylo kam se tam vracet... skoro jsem doma ztratila kamarádky, když tam přijedu, mě už se nechce nikam chodit, mě nezajímají jejich problémy... oni pak tak blbnou... ale jinak to nejde, když jsi z takového malého městečka jako já, tak to ani jinak nejde.*“ (respondentka, 34 let)

„*Když se vrátím na Ukrajinu, já už mám jiné problémy a oni mají svoje, já už nerozumím těm jejich a oni nerozumí těm mým... protože já mám trochu víc peněz – a u nich problémy, všechny stojí na penězích... a všichni chytří, schopní odchází, nebo do Ruska nebo do Ameriky.*“ (respondent, 29 let)

Pro řadu migrantů hraje důležitou roli i celková situace na Ukrajině, možnosti uplatnění a kvalita života. „*Není tam co dělat, není práce v oboru, nebo je, ale ne za peníze, za které by šlo žít... a je škoda, máme dost schopných, vstřícných lidí, pracovitých lidí, ale pokud nemají kontakt, příbuzné, kdo by pomohl dostat se výš – nemají moc šanci.*“ (respondentka, 29 let)

Zároveň se zde promítá i osobní zkušenost a charakter respondentů: „*To je takový zvláštní pocit, mám ráda vysmátý lidi – a na Ukrajině to neexistuje... na Ukrajině je strach a zlost, pořád, vevnitř... to člověk bere jako normální, že nikdo nepoprosí, nepoděkuje, nezdraví... já jsem byla tak unavená z toho, z té špíny, bordelu.*“ (respondentka, 34 let)

„*Jezdím tam, ale Ukrajina mi ani nechybí... lidé z města jsou všude stejní, jen lidé z venkova jsou jiní – a mě to nikdy nebylo blízké, ten ukrajinský způsob života, to, že se tam zas tak nic moc neděje... známé na Ukrajině už moc nemám, všichni odešli do Evropy.*“ (respondentka, 37 let)

9.3 Česká republika

9.3.1 Pozitivní vazby na Českou republiku

Většina respondentů hodnotila Českou republiku poměrně pozitivně.

Důležitou roli hraje kvalita života a místní prostředí. „*Tady je bezpečněji, pořádek, nejsou takové fronty jako na Ukrajině a lidi jsou lepší... a Češi tak v klidu dělají, Ukrajinci, ti mohou něco udělat, člověk neví... mě tu nic nevadí, vše líbit se.*“ (respondent, 29 let) „*Já když jedu na Ukrajinu, kde mám práva, tak to nejsem ten svobodný člověk, jako se jím cítím tady.*“ (respondentka, 34 let) „*Já Prahu miluji, je podobná Lvovu.*“ (respondent, 34 let)

Dalším významným faktorem je opět osobní zkušenost „*Ale víte, já nevím, jestli jsem měla štěstí, ale já mám obecně dobrou zkušenost s Čechy, já tu potkávala samé dobré lidi.*“ (respondentka, 42 let) Někteří dokonce zpětně hledali svůj český původ „*Babička se narodila podle matriky v*

Československu, ale 1916, po válce emigrovali na Ukrajinu... já si ji na to dřív neptala - a tak asi ani nezjistím, jak to vše bylo.“ (respondentka, 29 let)

Roli hraje i celková znalost prostředí a energie, kterou migranti vložili do života a práce v Česku. Díky tomu roste význam země pro migranty „*Já co pracuji, tak jsem vždycky pracoval v Česku... tady už žiji deset let.*“ (respondent, 34 let) „*Pro mě se Česká republika stala jako druhý domov, mě se tady líbí ... i kdyby tam platili víc, já bych nepojechal – protože já už zvyklý, znáš tu řeč, znáš lidský povahy, jak se který člověk staví do tebe, špatně, dobře – ale ty znáš jak jemu odpovědět. A jak ty najdeš jiný stát, tak než ty zvykneš, to projde hodně času... a mezitím budou do tebe stavět se jak do prasat – to je stejno, v každém státu... ale nemá smysl teď jezdit domů, já tu platím sociální, zdravotní, mám tady dům koupený na hypotéku – nemá smysl jezdit domů, nechci ztratit tu dobu, kdy tu jsem.*“ (respondent, 42 let) „*Já bych ráda by zůstala v Čechách i v té práci jsem spokojená. I bych požádala o české občanství, ale manžel nechce, ten je patriot.*“ (respondentka, 37 let)

9.3.2 Negativní hodnocení České republiky

Negativní hodnocení Česka vychází často ze zkušeností přezíravého přístupu většinové společnosti. Ten je spojen s tím, že Češi často nerozlišují mezi Ukrajinci a Rusy „*Bylo takové období, kdy se v Česku hodně mluvilo o ruskomluvíci mafii, tak každý den skoro bylo v televizi, že tam ruskomluvíci něco provedli, někoho zavraždili. Tenkrát jsem do Česka přivezla svého syna, chodil do české školy a kvůli tomohle se tam necítil dobře, plakal – tak jsem ho odvezla na Ukrajinu k matce.*“ (respondentka, 42 let) Většina respondentů je na podobné chování od některých lidí zvyklá „*Češi se někdy dívají skrze prsty, ale – já vždycky člověka dělím na vychovaného nebo nevychovaného.*“ (respondentka, 35 let)

Řada migrantů považuje sebe sama ještě za hosty, a tedy se snaží být maximálně nezávislí na českém státu. „*Já se ještě necítím na to, že bych od státu mohla něco chtít, já to zvládnou sama, pokud mám zdraví a elán do života.*“ (respondentka, 34 let).

Naopak někteří ti, co v zemi žijí už dlouho, legálně (a často tvrdě) pracují, mají pocit, že by měly od státu nebo společnosti získat něco zpět „*Češi hodně nacionalisti, říkají: ‚Ivan, proč ty nemluvíš se mnou po česky?‘ A já říkám: ‚Proč ty nemluvíš se mnou po ukrajinsky nebo po rusky? Protože chceš, aby ti všechno dali, a sám se nechceš nic naučit?‘*“ (respondent, 42 let)

Někteří se v podobné souvislosti zmiňují o lhostejnosti českého státu - ať už v kontextu ukrajinské školy: „*Český stát, ten s tím nechce mít nic společného, je mu to jedno.*“ (respondentka, 35 let), začleňování dětí do českých škol „*Děti mají problém v českých školách ... pro ty děti, Rusy, Ukrajince, Bělorusy, není nějaká jednotná učebnice, podle čeho učit česky.*“ (respondentka, 35 let), nebo v kontextu ochrany práv Ukrajinců pracujících v Česku: „*Víte, soudce nám nepůjde vstříc, protože soudce myslí, že to je naše záležitost mezi českým a ukrajinským podnikatelem.*“ (respondent, 42 let)

Většina respondentů nemá příliš českých známých. Důvody, které k tomu vedou, jsou ovšem různé. „*Tady je těžko, my máme jinou mentalitu než Češi – až tak, že jeden druhého nepochopí.*“ (respondentka, 29 let) „*Nemám kamarády Čechy – já Čechy vídám jenom v práci (úklid) a tam jsem jako zaměstnanec, tam se s nimi moc nebavím.*“ (respondentka, 34 let). „*Já se nedostanu do kontaktu s Čechy, ale čtu česky, dívám se na televizi.*“ (respondentka, 35 let) „*Známi jsou hlavně Ukrajinci, Rusové – ale to je spíše dáno píše danou jazykovou bariérou, ale Češi jsou mi sympatičtí.*“ (respondent 29 let) „*Známi jsou Ukrajinci a Rusové, je mi to jedno mi to, ale Češi ne, to jsou hodně zrádci, ti tě nabonzují šéfovi.*“ (respondent 42 let)

I když tento názor převládá, opět nelze zobecňovat: „*Já mám známé Čechy stejně jako Ukrajince, spíš s kým si osobně sednu.*“ (respondentka, 37 let)

Je zajímavé sledovat v tomto kontextu ambivalentní vztah k Rusům – i když se vůči nim řada respondentů ostře vymezuje, mnoho z nich (a jde i o stejné osoby) zmiňuje, že má více ruských než českých známých. „*A Rusáci, ještě když se bojovalo v Afgánistánu, tak posílali v první řadě Ukrajince... pořád, to bylo nastavená na ponižování Ukrajinců, pořád... my jsme úplně jiní než Rusové ... ale má spousta známých, se kterými mluví rusky, hodně jich je... jdu po ulici – a tady se na mě chlapy ne dívají jako na ženskou, Ukrajinci nebo Rusové, ti se hezky podívají.*“ (respondentka, 34 let)

V souvislosti se vztahem k většinové společnosti typicky migranty z Ukrajiny překvapuje celkově nízké zastoupení křesťanů v české společnosti a poměrně malá rodinná soudržnost „*U nás jak svátek, nikdo nic nedělat. A tady lidé jedou na chatu, na chalupu, dělejūt, svátek, nesvátek, mě se to nelíbí. U nás jak Vánoce nebo svátek tak se rodina schází, všichni přijdou, děti k mamince, k babičce. A u vás všechno pryč... já neviděla, tam nikdo, tam nikdo, já jedu k babičce, já jedu v hory, já jedu v to... u nás toho nět, u nás všichni přijdou a slaví se.*“ (respondentka, 58 let)

9.4 Ukrajinská imigrace v ČR

9.4.1 Pozitivní vazby na Ukrajince v ČR

Většina respondentů pozná obvykle Ukrajince na ulici podle vzhledu „*Jdou dva kluci, Ukrajinci – je to vidět, možná někdo to nevidí, ale já to vidím...*“ (respondentka, 34 let) „*Ukrajinky poznám podle zlata – a ukrajinské má trochu jiný odstín, je takové víc červené.*“ (respondentka, 29 let)

I přesto, že řada respondentů v zaměstnání spolupracuje s Čechy nebo dalšími cizinci, volný čas obvykle tráví převážně s Ukrajinci. „*My nechodíme do hospody, my se potkáme, jedeme na Orlickou přehradu, do Karlových Varů, odpočineme si, burty uděláme, vezmeme s sebou grilovačku, pivo a v pondělí normálně do práce. S manželkami, kamarády, sejdem se dohromady, 10, 15 lidí,*

bereme s sebou stany nebo přespíme v autě.“ (respondent, 42 let) *„To je takový život, že já tady nemám čas na kamarády... ještě se necítím na to, že by to tady byli takoví kamarádi jako spolehlivý... ale když jsou narozeniny, tak se setkáváme... kamarádka, má tady chalupu, tak občas jezdíme tam.“* (respondentka, 34 let)

Přestože většinu známých a přátel respondentů tvoří Ukrajinci, není jejich primární orientace na ukrajinskou komunitu nutně spojena se zájmem o aktivity ukrajinských spolků. Ať už z časových nebo jiných důvodů, nejsou pro část z nich přitažlivé.

Naopak pro jiné představují důležité místo pro setkání. *„Proč se scházíme? Stýská se. Aspoň děláme společné oslavy narozenin, jdeme na představení, když něco pořádá Džerelo, to je tak alespoň jednou za měsíc.“* (respondentka, 29 let) *„Vždycky chodíme na nějaké ukrajinské příležitosti, nějaký koncert... chodíme, no, to tak funguje.“* (respondentka 34 let)

Většina respondentů chodí do kostela, i když někteří spíše jen příležitostně, na svátky. Nejčastěji do sv. Klimenta, ale také do pravoslavného, výjimečněji i do katolického.

9.4.2 Negativní hodnocení Ukrajinců v ČR

I když mezi známými respondentů převládají Ukrajinci, většina respondentů se vyznačuje kritickým pohledem k ukrajinské migraci do České republiky.

Kritizují zejména jejich automatické přijetí druhořadého postavení, ochotu přizpůsobit vše tomu, aby vydělali peníze. *„Já nemám zas tolik peněz, ale ti co vydělávají peníze jsou od rána do večera v restauraci, mají nádobí... taky jsem zkoušela, ale pak jsem onemocněla, těžce – a po nemoci jsem si řekla, už spíš abych byla zdravá.“* (respondentka, 42 let) *„Ze začátku, když jsem pracovala na stavbě, jsem to cítila stejně, odmakám a jedu, sedím, pak pošlu domů peníze, protože babička potřebuje, syn potřebuje a to a to... ale pak jsem už nechtěla jsem ten život takhle rvát ne dva kousky, nemůžu, nechci tady být jako všichni, přijet, makat jako blbec a necejtít se spokojeně... jak naše holky většinou to dělají, posílají domů nějaké hrnce, kraviny – mě to sere, mě to přijde blbý.“* (respondentka, 34 let).

„Většina lidí tady, to jsou vesničani, kteří nikdy nic neviděli, škola, kultura, to jim nic neříká... oni se neumí chovat, když přijedou do velkého města a pak není divu, že se tu lidi dívají na Ukrajince tak, jak se na ně dívají.“ (respondent, 36 let)

Dále řada respondentů viděla příčinu častého porušování práv pracovních migrantů z Ukrajiny v jejich vlastním chování: *„Říká se, že Ukrajinci, co jedou za hranice, jsou pracovitější... ale já si myslím, že ti co odjíždí teď, jsou taky blbější... prostě náš ukrajinský člověk, řekněme sovětský, když říkám mu, můžeš jít rovně, tak on rovně nejde a dělá nějaké aféry, jsou tak zvyklý... naše mentalita je nějaká taková blbá, nás tak Sovětský svaz vychoval, že si nestěžujeme, nechodí se na polici, na úřady, vše se udělá tak spodem – a přitom evropské země to většinou chtějí mít v pořádku. Nevidí a hlavně nechtějí vidět, jak to má probíhat – každý soukromník a podnikatel dělá pro sebe, stejně Ukrajinec jako Čech, prostě ti lidi nepřemýšlí, ti lidé nejdou na policii, nezjišťují si informace.“* (respondentka,

35 let) „*Ti Ukrajinci dost vydělali sami na svých lidech, dostali hodně peněz, když něco pomohou, tak za strašný peníze... teď když člověk do toho trochu vidí, začne si dělat sám papíry, protože na těch papírech hrozně vydělají... a za co platí? Za to, že se bojí jít sám a zeptat se.*“ (respondentka, 29 let)
Je ovšem příznačné, že nejkritičtěji se k strachu ukrajinských migrantů staví ti, kteří sami získali legální status díky známým a rodině, která do Česka přišla dříve.

Na první pohled působí poněkud paradoxně, že řada respondentů se zpočátku v Česku Ukrajincům vyhýbala a celkově mezi nimi stále převládá nedůvěra k Ukrajincům v Česku. „*Já když jsem přijela, tak jsem měla začátku strach z Ukrajinců, z mafie. Bydlela jsem na ubytovně Tesly, ale nerada se bavila s Ukrajinkami, sice jsem měla kamarádky, ale jen do určité míry... i v kostele byli většinou Ukrajinci, ale měla jsem strach, že jsou to většinou mafianti, tak jsem se s nimi moc nebavila.*“ (respondentka, 42 let)

„*Tady každý, kdo sem přijede, se snaží být ticho, aby se nedostal do nějakého průšvihů... když má někdo nějaké problémy s papíry, tak se snaží ani nemluvit, takže když jede autobusem, tak ani nezvedne telefon, protože neumí česky a bojí se mluvit ukrajinsky. Když někdo někomu ublíží, postaví se normálně lidé jeden za druhého – ne tak naši Ukrajinci, tam můžou jeden druhého normálně ubodat a oni říkají: ‚Já tě neznám.‘ A vše to vychází z toho strachu, těm lidem vždycky někdo něco nakecá.*“ (respondentka, 29 let)

„*Jednou, ze začátku jsem měl peníze, viděli mě dva Ukrajinci, že mluvím rusky, měním euro na koruny – a přišli ke mně, že tohle je jejich teritorium, a ať jim dám peníze. Tak jsem to nahlásil policii, a po roce je zavřeli a peníze mi vrátili. To byli Ukrajinci. Teď už když vidím podobné, tak volám policii.*“ (respondent, 29 let)

9.5 Vazby na více zemí

Většina respondentů udržuje kontakt se známými, kteří odjeli do dalších evropských zemí, do Ruska, do Evropy. Kontaktů většinou zůstávají na úrovni mailu, u blízkých přátel častých hovorů po skypu. Pro vzájemnou návštěvu nejsou finance ani čas.

Pro některé ovšem tyto kontakty otevírají možnost dalších cest. „*Lákalo by ji to jet někam dál na západ, na jih... ale mě to nevádí, já tam taky budu mít uzavřenou komunitu, známé... hlavně já už se nebojím někam jet, Amerika, Portugalsko, Španělsko, Anglie, Řecko – všude tam mám známé, Ukrajince... nemůžu říct, že jsem taková Ukrajinka, já spíš člověk světa.*“ (respondentka, 34 let)

Podobný postoj, i když utvářený ve zcela odlišném kontextu má jedna ze studentek školy. „*Když byla Ukrajině – mluvila jsem česky a ne ukrajinsky a všechny děti říkali, že nejsem Ukrajinka, ale Češka... jestli tady říkají, že jsem Ukrajinka a na Ukrajině, že Češka, tak já nevím kdo jsem... teda vím, kdo jsem, ale většinou mě to bolí... jestli já přijedu na Ukrajinu, mě se stýská po tady, tady má taky kamarády, český, ruský, jiný – a jestli jsem tady, tak se mi stýská po Ukrajině... nejsem na úplně*

v nějaké zemi... já jsem pro všechny země... já ne Češka, ne Ukrajinka ale Evropanka.“
(respondentka, 17 let)

Někteří z migrantů, jak bylo popsáno výše, jsou rozhodnuti v Česku zůstat a vazby na Ukrajinu pro ně přestávají mít zásadní význam. Řada migrantů ovšem není i přes poměrně dlouhý pobyt v zemi rozhodnuta pro Českou republiku ani pro Ukrajinu. *„Jestli zůstanu? Tak záleží na osobním životě, jak to bude fungovat... a mě tahle práce tady baví, tak bych chtěla pracovat dál.*“ (respondentka, 35 let) *„Rodiče už umřeli, nemám sourozence. Mě tady nic nedrží – a zas u mě doma taky není nic. Pokaždé se ptám na práci, když tam přijedu – a mám dojem, že už ti lidi mě neberou vážně... Je to tak? Nevím.*“ (respondentka, 42 let)

Další vidí ideálně budoucnost v udržení vazeb na obě země. *„Pro mě se Česká republika stala jako druhý domov, já nechci změnit svůj národ, já nechci říct, že já Čech, ale mě se tady líbí.*“ (respondent, 42 let) *„Chci žít, jak tam, taky i tady, ve Lvově v Praze, tak je to dálka jenom osm set kilometrů, to znamená deset hodin autem a jsem tam, když nemusím stát na hranici – tak chci do budoucna mít něco společné, pracovat v nějaké firmě mezi.*“ (respondent, 36 let)

ZÁVĚR

V předcházejících kapitolách byla ukrajinská imigrace do České republiky popisována z pohledu transnacionalismu. Vycházela jsem z předpokladu, že skupina migrantů, na kterou byl zaměřen tento výzkum, si vytváří vazby jak k cílové zemi, stejně jako zároveň udržuje vazby se zemí původu, eventuelně s dalšími státy. Z tohoto důvodu byla značná pozornost věnována vývoji a současné situaci v jednotlivých zemích, tedy Česku a Ukrajině.

Považujeme-li za transnacionální migranty takové osoby, které žijí paralelně ve více zemích, které si zároveň udržují více domovů, pak většina respondentů do této kategorie nespadá. Naprostá většina z nich žije převážně v Česku. Na druhou stranu řadu aspektů jejich života lze označit za transnacionální. Jde zejména o následující rysy:

- Identita respondentů může být považována za prototyp „místní identity“ v transnacionálním pojetí tohoto označení: Jde sice o lokální identitu, ale na její podobu nemá vliv jen místní prostředí, ale výrazně ji ovlivňují i vazby k zemi původu, eventuelně k dalším zemím. Tedy v případě ukrajinské migrace se identita utváří nejen ve vztahu k České republice, ale i k Ukrajině a k širší ukrajinské komunitě.
- Většina respondentů udržuje a považuje za významné vazby a kontakty se svou zemí původu (Ukrajinou) a zároveň se integruje do přijímací země (Česko).
- Respondenti jsou zapojeni do mezinárodních sítí a vztahů, které jdou napříč státními hranicemi – za příklad takové vazby lze považovat existenci mezinárodní ukrajinské školy, pořádání konferencí, na kterých se setkávají zastupitelé jednotlivých ukrajinských škol.
- Ukrajinskou školu lze také považovat za příklad „transnacionalismu zdola“, tedy aktivity samotných migrantů, která vzniká nezávisle na minimálním zájmu a podpoře státních úřadů jak v zemi původu, tak v přijímací zemi – a opět jde napříč státními hranicemi.
- Na respondenty je možné se dívat také jako na příslušníky ukrajinské diaspory, kteří sice žijí v místní společnosti, ale zároveň si uchovávají vlastní identitu, kterou sdílejí s dalšími příslušníky dané etnické skupiny v jiných zemích.

Zřejmě by bylo možné najít více transnacionálních aspektů zkoumané skupiny. Na druhou stranu není jasné, nakolik je popisovaná charakteristika ukrajinské migrace pouze přechodným jevem. Zejména díváme-li se na Ukrajince jako na příslušníky diaspory, chybí dostatečný časový odstup, který by prokázal, že jde o dlouhodobý způsob identifikace.

Je však zřejmé, že transnacionalismus představuje relevantní přístup k výzkumu ukrajinské migrace do České republiky. Jednotlivé transnacionální aspekty by si ovšem zasluhovaly větší pozornost.

Díváme-li se pak na zkoumanou skupinu v kontextu ukrajinské migrace do České republiky, je jasně patrné, že část ukrajinské migrace reprezentovaná touto skupinou se výrazně odlišuje od převládajícího popisu ukrajinské migrace v českých zemích.

Respondenti mají v úmyslu - nebo zvažují možnost - se v České republice usadit. Je pro ně důležité nejen mít legální status, ale i orientovat se v české legislativě, být schopni si sami zařídit všechny potřebné dokumenty. Snaží se získat zaměstnání, které by bylo nejen lukrativní, ale i smysluplné, s vyšším společenským statutem. Mají zájem zlepšit svou úroveň českého jazyka, několik respondentů zmínilo, že uvažují o zvýšení své kvalifikace na české škole nebo kurzu.

Lze tedy říci, že tito migranti se snaží žít v Česku plnohodnotný život. S touto snahou zřejmě souvisí i jejich kritika současné ukrajinské migrace. Ta je často zaměřena právě na ty její rysy, v důsledku kterých se Ukrajinci dostávají druhořadého postavení v české společnosti (malý snaha získat informace, mafiánské praktiky, ochota obětovat všechn čas práci, z které tu nemají žádný užitek, etc).

I když má stále řada respondentů představu, že jsou v zemi hosty a tedy nemohou očekávat od českého státu a společnosti vyšší podporu, s délkou pobytu se tento postoj částečně mění. V kontextu toho, že dodržují česká pravidla a zákony, platí tu daně nebo se snaží vyvíjet v Česku všeobecně prospěšnou činnost, bylo u některých respondentů znát, že by očekávali od českého státu alespoň částečnou podporu.

Proti rozšířené představě, že nová vlna ukrajinské migrace nemá o společenský život v Česku zájem a funguje zcela odděleně od starší migrace, v případě zkoumané skupiny dochází k vyššímu zapojení respondentů do činnosti místních ukrajinských spolků. Tedy starší a nová vlna ukrajinské migrace se setkává na jednotlivých aktivitách a částečně i spolupodílí na jejich přípravě. Průvodním jevem je ovšem růst konfliktů o vliv a o přístup k finančním zdrojům. To je ještě podpořeno tím, že česká grantová politika poměrně striktně rozlišuje mezi podporou spolkového života menšin a podporou projektů zaměřených na integraci.

V kontextu státní podpory rozvoje aktivit ukrajinské komunity je důležité si uvědomit, že pojetí ukrajinské identity prezentované starší českou diasporou vychází z etnického pojetí ukrajinské identity a jejich činnost tedy zřejmě není – jak se ostatně ukázalo i v rámci výzkumu – přitažlivá pro všechny migranty z Ukrajiny jako státu.

Česko bylo dlouho etnicky homogenní státem, při hlubším pohledu do minulosti zde však existuje starší tradice rozsáhlého menšinového života, ne kterou je možné navázat. V současnosti se dá předpokládat, nejen, že nejen poroste počet imigrantů, ale zřejmě i bude stoupat podíl těch, kteří se chtějí v zemi usadit.

Pokud se nově přicházející skupiny dostávají do marginální pozice spojené se sociální exkluzí, roste riziko jejich radikalizace. I pokud jde o etnicky a kulturně blízké skupiny, jako je tomu v případě ukrajinské imigrace, jejich integrace do české společnosti by měla být důležitou. Jejím cílem by měla být podpora existenci rozmanitých imigračních komunit, jejichž příslušníci si ovšem zároveň měli integrovat do české společnosti.

Podle mého názoru identita zkoumané skupiny nabízí takovou alternativu ukrajinské identity, která umožňuje jedinci udržet si svou původní identitu, využít pozitivní potenciální příslušnosti k šir ovšem o jednolitou a nekonfliktní identitu. Její nositelé nepředstavují homogenní skupinu a nejsou zbaveni pocit exkluze, deprivace spojené s migrací, zpětně se negativně vymezují vůči svému okolí.

Rozplétání sítě vazeb na zemi původu, vazeb v rámci (tradiční) české ukrajinské komunity, vztahu k jednotlivým státům i širší ukrajinské dispoře, porozumění jejich vývoji, významu a využívání, roli jednotlivých aktérů a institucí představuje komplexní a zajímavý problém, který ovšem přesahuje rozsah této diplomové práce.

Literatura

Anderson, Benedikt. 1999. The nation and the origins of national consciousness. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 43 – 51.

Barrington, Lowell W. Marquette. 2002. Region, Language, and Nationality: Rethinking Support in Ukraine from Maintaining Distance from Russia. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 131 – 146.

Barša, Pavel. 2005. *Historie a současnost českého multikulturalismu*. Rozhovor s Pavlem Baršou [online]. Migraceonline [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/PBarsa_rozhovor_o_multikulturalismu.pdf>.

Barša, Pavel. 2009. *Konstruktivismus a politika identity* [online]. Antropoweb. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://antropologie.zcu.cz/clanek/konstruktivismus-a-politika-identity>>.

Baršová, Andrea, Barša Pavel. 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

Baršová, Andrea. 2005. *Integrace přistěhovalců v Evropě* [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/ABarsova_Integrace_pristehovalcu_v_Evrope.pdf>.

Bazin, Jean. 1985. A chacun son bambara. In Amselle, Jean-Loup, M'Bokolo, Elikia, (ed). *Au coeur de l'ethnie: Ethnies, tribalisme et état en Afrique*, Paris: Editions de la Découverte. s. 87-127.

Berend, Tibor Iván. 2003. History derailed: Central and Eastern Europe in the long nineteenth century. Berkeley: University of California Press.

BEZOUŠKOVÁ, Markéta. 2008. Ukrajinské spolky na území ČR. (pracovní kopie) In: BITTNEROVÁ, Dana - MORAVCOVÁ, Mirjam eds.: *Etnické komunity v kulturním kontextu*, Praha: Ermat. str. 141 - 172.

Bezoušková, Markéta. 2009. *Úloha řeckokatolické církve po druhé světové válce při formování spolkových aktivit ukrajinské menšiny v ČR*. Nepublikovaný článek připravený k tisku.

Boušková, Petra. 2005. Pracovní migrace cizinců v České republice v 70. až 90. letech. Praha: MPSV [online]. Dokumenty MPSV. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://web.mvcr.cz/archiv2008/azyl/integrace2/nks01/prispevek4.pdf>>.

Brown, Michael E. 1999. Causes and implications of ethnic conflict. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 80 – 99.

Brudny, Yitzhak. and Finkel, Evgeny. (2009). *Democracy and National Identity in Russia and Ukraine* [online]. Paper presented at the annual meeting of the MPSA Annual National Conference, Palmer House Hotel, Hilton, Chicago, IL, Apr 03, 2008 [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.allacademic.com/meta/p268080_index.html>.

Cohen, Ronald. 1978. Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology. *Annual Review of Anthropology*. No. 7, s. 379 – 403.

Cuhra Jaroslav, Ellinger Jiří, Gjuričová Adéla, Smetana Vít. 2006. *České země v evropských dějinách. Díl čtvrtý od roku 1918*. Praha, Litomyšl: Paseka.

Čermák, Zdeněk, Dzúrová, Dagmar. 2007. *Ilegální migranti v pražském regionu*. [online]. Přírodovědecká fakulta. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.natur.cuni.cz/~ksgrsek/illegal/clanky/Olomouc.pdf>>.

Čermáková, Dita, Nekorjak, Michal. 2009. Ukrainian Middleman System Of Labour Organisation In The Czech Republic. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. Royal Dutch Geographical Society KNAG. Vol. 100(1) [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.natur.cuni.cz/ksgrsek/illegal/clanky/Cermakova_Nekorjak_Ukrainian%20.pdf>.

Černák, Jan. 2004. Sovětská národnostní otázka: Propaganda, ideologie a mocenský nástroj totalitarismu jako jeden z předpokladů pro vytvoření migrační situace na území Sovětského svazu. In *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu (prostor bývalého SSSR a slovenští Romové)*. Výzkumná zpráva. Praha: Etnologický ústav AV.

Černík, Jan. 2005. *Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/JCernik_Klientura_1.pdf>

Československo (statistika obyvatel). 1925. In *Masarykův slovník naučný*. Díl I. Praha: Československý kompas. s. 1051 – 1070.

Čižinský, Pavel. 2009. *Zelené karty? Čekalo se více*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2088093>>.

Dann, Otto 2003. Utváření národa v pověké Evropě. In Hroch, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: SLON, 1999, s. 349 – 360.

Drbohlav, Dušan 2008. Mezinárodní migrace v Česku s důrazem na legální pracovní migraci. In Drbohlav, Dušan (Ed). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Karolinum.

Drbohlav, Dušan, Jánská Eva. 2008. The Czech Republic. In *Permanent or Circular Migration? Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe*. [online]. IOM. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/Permanent_circular_migration.pdf>.

Drbohlav, Dušan, Jánská, Eva, Šelepová, Pavla. 1999. Ukrajinská komunita v České republice. Výsledky dotazníkového šetření. In Šišková, Tatjana (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál. s. 89-98.

Drbohlav, Dušan, Jánská, Eva. 2004. In Górný, Agata, Ruspini, Paolo (Ed.). *Migration in the New Europe: East-West revised*. London: Palgrave Macmillan. s. 49 – 64.

Drbohlav, Dušan. 2003. Immigration and the Czech Republic (with a Special Focus on the Foreign Labor Force). *International Migration Review*, Vol. 37, No. 1, pp 194-224.

Drbohlav, Dušan. 2004. Migration trends in selected EU Applicant countries. Volume II – The Czech Republic. *The times are A-changin*. Vienna: IOM.

Drbohlav, Dušan. 2005. *The Czech Republic: From Liberal Policy to EU Membership* [online]. Migration Information Source. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=325>>.

Drbohlav, Dušan. 2007. *Labour Migration Management: „Dreams“ and Reality – The Example of the Czech Republic*. Příspěvek přednesený na mezinárodní konferenci „International Migration and Development of Ukraine in Context of European Integration“, organizoval National Institute of International Security Problems a Friedrich Ebert Foundation, Regional Office to Ukraine and Belarus (16. 10. 2007), Kyjev, Ukrajina. [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.natur.cuni.cz/~ksgrrek/illegal/clanky/Drbohlav_Kijev.pdf>.

Drbohlav, Dušan. Lachmanová, Lenka. 2008. Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů v Česku – realita očima expertů (Delfy výzkum). In Drbohlav, Dušan (Ed). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Karolinum.

Dubovický, Ivan. 1996. Etnicita a chicagská sociologická škola. *Český lid*. 1993, roč. 83, č. 1, s. 53–73.

Dubovický, Ivan. 1998. *Nástin teorie etnicity* [online]. Studijní materiál. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.rychlik.wz.cz/FILE/etnicita.doc>>.

Düvell, Franck. 2007. *Central and East European migration, Ukraine – Europe's Mexico?* [online]. Centre on Migration, Policy and Society (COMPAS) [cit. 20. 5. 2008]. Dostupné z WWW: <<http://www.compas.ox.ac.uk/publications/papers/Country%20Report%20-%20Ukraine%20-%20Duvell.pdf>>.

Eriksen, Thomas Hylland. 1999. Ethnicity, race and nation. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 33 – 42.

Fedyuk, Olena. 2006. Ukrainian Labour Migrants: Visibility Through Stereotypes [online]. *igraceonline*. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/3bfc4ddc48d13ae0415c78ceae108bf5/OFedyuk_Ukrainian_Labour_Migrants_1.pdf>.

Gabal, I. a kol. 2004. *Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků*. Analýza byla provedena na objednávku MPSV ČR v roce 2004 konsultační firmou Ivana Gabala. [online]. Cizinci v České republice. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/16/analyza.pdf>>.

Gabal, Ivan. 1999. Vývoj mezinárodního standartu ochrany a rozvoj práv národnostních menšin od konce druhé světové války po současnost. In Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G. s. 33 – 45.

Gellner, Ernest. 1999. Nationalism as a product of industrial society. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 52 – 68.

Gellner, Ernest. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDS.

Glick Schiller, Nina, Fouron, Georges. 2002. Transnational lives nad national identities: The Identity Politics of Haitian Immigrants. In Smith, Michael Peter, Guarnizo, Luis (ed.). *Transnationalism from bellow*, New Brinswick, London: Transacstion publishers. s. 130-164.

Glick Schiller, Nina. 2005. The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration. *Anthropological Theory*. Vol. 5. s. 439-461.

Golub, Anne, Morokvasic, Marjana, Quiminal Catherine. 1997. Évolution de la production des connaissances sur les femmes immigrées en France et en Europe. Entretien. *Migration Société*. 1997. Vol. 9, N. 52, s. 19 - 36.

Guibernau, Monserrat, Rex, John. 1999. Introduction. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 1 – 14.

Günter, Vladislav. 2008. *Čeština pro cizince a MŠMT: když je integrace cizinců jen nepříjemnou prací navíc*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2088736>>.

Gunter, Vladislav. 2008. *Čeština pro cizince a MŠMT: když je integrace cizinců jen nepříjemnou prací navíc*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2088736>>.

Harna, Josef. 2005. Národnostní politika Hodžovi vády. In *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*. Sborník z mezinárodní vědecké konference (26. – 27. 10. 2004). Praha: Masarykův ústav AV (ve spolupráci s Institut Historii UO, Historický ústav AV ČR). s. 94 - 107.

Hirth, Tomáš. 2005. Svět podle multikulturalismu. In Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek (ed). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Aleš Čeněk. s. 162 - 197.

Hirth, Tomáš. 2007. Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů. In *AntropoWebzin* [online]. 2007, roč. 3, č. 2–3. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.caat.cz/publikace/prehledove-studie/44-prehledove-studie/144-pehled-nejasnosti-spjaty-ch-s-konceptem-etnicity-v-perspektiv-post-barthovskych-pistup>>.

Hobsbawm Eric. 1999. An anti-nationalist account of nationalism since 1989. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 69 – 79.

Horáková, Milada. 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část I. Integrace cizinců na trhu práce v České republice*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Hroch, Miroslav. 1996. *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí 19. století v komparativní perspektivě*. Praha: FF UK.

Hroch, Miroslav. 2003. Úvod k čítance textů o nacionalismu. In Hroch, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: SLON, 1999, s. 9 – 23.

Hroch, Miroslav. 2006. *Zmatky okolo nacionalismu* [online]. Antropoweb [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://antropologie.zcu.cz/webzin/zmatky-kolem-nacionalismu>>.

Hruška, Bohuslav. 2009. *Fiasko zvané zelená karta*. [online]. Člověk v tísní. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?id=115&idArt=1183>>.

Chumak, Viktor. 2006. *Illegal Migration in Ukraine* [online]. ICPS newsletter. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <www.icps.com.ua/doc/nl_eng_20060306_0312.pdf>.

IOM. *Labour Migration Assessment for the WNIS Region*, 2006. [online]. IOM documents. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.iom.org.ua/docs/im100_1.pdf>.

Ivakhnyuk Irina. 2006. *Migration in the CIS Region: Common Problems and Mutual Benefits* [online]. Paper from International Symposium International Migration and Development (United Nations Secretariat). June 30, 2006, Turin, Italy. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P10_SYMP_Ivakhniouk.pdf>.

Janmaat, Jan G. 2002. Identity construction and Education: The story of Ukraine in Soviet and Post-Soviet Schoolbooks. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 171 – 190.

Jaroszewicz, Marta, Szerepka, Leszek. 2007. *Migration Challenges in the European Union's Eastern Neighbourhood* [online]. Policy documentation centre [cit. 20. 5. 2008]. Dostupné z WWW: <http://pdc.ceu.hu/archive/00003169/01/migration_challenges.pdf>.

Jelínková, Marie. 2007. *Integrace cizinců v České republice*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2061721>>.

Jelínková, Marie. 2008. *K návrhu systému výuky českého jazyka a zkoušek pro cizince jako jedné z podmínek pro udělení trvalého pobytu*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2081308>>.

Kaiser, Robert J. 1994. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton: Princeton University Press

Kasianov, Georgij. 2002. Rewriting and Rethinking: Contemporary Historiography and Nation Building in Ukraine. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 29 – 46.

Keryk, Myroslava. 2004. *Labour Migrant: Our Savior or Betrayer? Ukrainian Discussions Concerning Labour Migration*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://aa.ecn.cz/img_upload/f76c21488a048c95bc0a5f12deece153/Keryk___Labour_Migrant.pdf>.

Křen, Jan. 2006. *Dvě století střední Evropy*, Praha: Argo.

Kural, Václav. 1999. Cesta k proměně ČSR v ryze národní stát. Česko-německý rozchod. In Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G. s. 45 - 50.

Kusz, Agnieszka. 2005. *Nikde není oběd zadarmo. Sartoriho úvahy o multikulturalismu*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1955151>>.

Kuzio, Taraz. 2007a. *Tolerance Reduces need for Russian Language Law in Ukraine* [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.taraskuzio.net/media13_files/27.pdf>.

Kuzio, Taraz. 2007b. *Russia, Ukraine Trade Harsh Words Over Historical Memory* [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.taraskuzio.net/media13_files/29.pdf>.

Kuzio, Taraz. 2009. *Ukraine's Orange Revolution Five Years On* [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.taraskuzio.net/media18_files/110.pdf>.

Kymlicka, Will. 1999. Ethnicity in the USA. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 229 – 247.

Laverty, Nicklaus. 2008. *The Problem of Lasting Change: Civil Society and the Colored Revolutions in Georgia and Ukraine* [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_/ai_n27899297/>.

Leontiyeva, Yana. 2006. Ukrajinská menšina a migranti v ČR. In Leontiyeva, Yana (ed.). *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové)*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Livinsky, Oleksa. 2007. *Různé pohledy na emigranty na Ukrajině*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1971149>>.

Lozoviuk, Petr. 2005. Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek (ed). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Aleš Čeněk. s. 162 - 197.

Mahlar, Sarah J. 2002. Theoretical and Empirical Contributions Towards a Research Agenda of Transnationalism. In Smith, Michael Peter, Guarnizo, Luis (ed.). *Transnationalism from bellow*, New Brinswick, London: Transacstion publishers. s. 64-102.

Malynovska, Olha 2008. Migrace z Ukrajiny (s důrazem na Česko jako cílovou zemi). In Drbohlav, Dušan (Ed). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Karolinum.

Malynovska, Olha. 2004. *International Migration in Contemporary Ukraine: Trends and Policy*. [online]. Global comision on internatinal migration. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.gcim.org/attachements/GMP%20No%2014.pdf>>.

Malynovska, Olha. 2006. *Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy*. [online]. Migration infromation source [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?id=365>>.

Marques, Jose Carlos, Góis. 2007. Pedro Ukrainian migration to Portugal. From non-existence to the top three immigrant. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1963795>>.

Massey, D. S. et al. 1993. Theories of International Migration: a Review and Appraisal. *Population and Development Review*. September 1993. Vol. 19, Iss. 3. p. 431 – 466.

Mikule, Vladimír. 1999. Národnostní problémy v ČR pohledem českého práva. In Gabal, Ivan a kol. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G. s. 50 - 70.

Mlynárik, Jan. 2005. *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Praha:Libri

Nekorjak, Michal. 2007. Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku. *IVRIS Working Papers*, Brno, Institut pro výzkum integrace a reprodukce, vol. 07, no. 01, s. 1-21. [online]. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ivris.fss.muni.cz/papers/?page=cislawp&id=2>>.

Nosková, Helena 2005. Národnostní menšiny a politika komunistické moci v Československu v letech 1948 – 89. In Nosková, Helena a kol. *K problému menšin v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. s. 76 - 87.

Nosková, Helena. 2008. Československo a mezinárodní migrace ve 20. století. In *Mezinárodní migrace v evropském kontextu*. Sborník z mezinárodní vědecké konference, 15. – 16. 5. 2008. Kolín: Nezávislé centrum pro studium poitiky, Academia Rerum Civilum.

Parkhomenko, Nataliya, Starodub, Andriy. 2005. *Does Labor Migration Become a School of Democracy for the Ukrainians?*. [online]. Ukrainian monitor policy paper. [cit. 20. 5. 2008]. Dostupné z WWW: <<http://cpcfpu.org.ua/en/projects/foreignpolicy/papers/092005/>>.

Pavlíková, Eva. 2009. Religiozita Ukrajinců, její změny a vývoj po a v migraci. In Pavlíková, Eva, Sládek Karel a kol. *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Červený Kostelec: Mervart. s. 25-46.

Pavlíková, Eva. 2009. Závěr. In Pavlíková, Eva, Sládek Karel a kol. *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Červený Kostelec: Mervart. s. 96-108.

Petr, Miroslav. 2009. *Zelená karta? Tu má jediný cizinec*. [online]. iHNed. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://hn.ihned.cz/c1-37741250-zelena-karta-tu-ma-jediny-cizinec>>.

Pop, Ivan. 2005a. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri.

Pop, Ivan. 2005b. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005

Popson, Nancy. 2002. Conclusion: Regionalism and Nation Building in Divided Society. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 191 – 208.

PORTES, Alexandro. GUARNIZO, Luis E., LANDOLT, Patricia. 1999. *The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field*. Ethnic and Racial Studies, Vol. 22, No. 2, s. 217-237.

Pribytkova, Irina, Gromovs, Juris. 2007. *Migration trends 2004–2006, Soderkoping process countries*. [online]. Soderkoping process documents. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupé z WWW: <www.soderkoping.org.ua>.

Profily nejčtenějších státních občanství cizinců v ČR. *Cizinci se státním občanstvím Ukrajiny*. 2007. [online]. ČSÚ. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/6500510EED/\\$File/11180631.pdf](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/6500510EED/$File/11180631.pdf)>.

Prokofjeva, Violeta. 2008. *Čeština jako cizí jazyk: kurzy potřebné, nedostatkové a drahé?* [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2113145>>.

Radtke, Frank-Olaf. 1999. Multiculturalism in welfare states: the case of Germany. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 248 – 256.

Rex, John. 1999. The concept of a multicultural society. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 205 – 219.

Rex, John. 1999. The nature of ethnicity in the project of migration. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 269 – 282.

Riabchuk, Mykola. 2002. Culture and Cultural Politics in Ukraine: A Postcolonial Perspective. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 47 – 70.

Rychlík, Jan. 2005. Czech-Slovak Relations in Czechoslovakia. In *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*. Sborník z mezinárodní vědecké konference (26. – 27. 10. 2004). Praha: Masarykův ústav AV (ve spolupráci s Institut Historii UO, Historický ústav AV ČR). s. 108 – 122.

Rychlík, Jan. 2005. Češi na Slovensku v letech 1918-1938. [online]. Obnova. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.obnova.sk/clanok-1487.html&mode=thread&order=0&thold=0>>.

Shulman, Stephen. 2002. The Internal-External Nexus in the Formation of Ukrainian National Identity: The Case of Slavic Integration. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 103 – 130.

Siar, Sheila (ed). 2008. *Migration in Ukraine: A Country Profile* [online]. IOM documents. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: < http://publications.iom.int/bookstore/index.php?main_page=product_info&products_id=492>.

Sládek Karel. 2009. Ukrajinská migrace v Čechách a její křesťanská religiozita. In Pavlíková, Eva, Sládek Karel a kol. *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Červený Kostelec: Mervart. 8-24.

Slezkine, Yuri. 1994. The USSR as a Communal Apartment or How a Socialistic State Promoted Ethnic Particularism. *Slavic Review*. 1994. Vol. 53, No. 2, s. 414 - 452.

Smith, Anthony D. 1999. Structure and persistence of ethnies. In Guibernau, Monserrat, Rex, John (ed). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 27 - 32.

Smith, Jeremy. 2006. Non-Russians in the Soviet Union and After. In Sunny, Ronald (ed.). *The Cambridge History of Russia, Volume III, the 20th Century*. Cambridge University Press. 495 - 521.

Szaló, Csaba. 2007. *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: CDS.

Šatava, Leoš. 1994. *Národnostní menšiny v Evropě: encyklopedická příručka*. Praha: Ivo Železný.

Šatava, Leoš. 2009. *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: SLON.

Tarrius, Alain. 2002. *Mondialisation par le bas, les nouveaux nomades de l'économie souterraine*, Paris: Balland.

Thiesse, Anne – Marie. 1999. *La Création des Identités Nationales, Europe - XVIII^eXX^e Siecle*. Paris: Editions du Seuil.

Tomášková, Petra. 2001. Právní rámec problematiky migrantů a menšin. In Šišková, Tatjana (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál. s. 31 -38.

Trlifajová, Lucie, Cieslarová, Veronika. 2009. In Pavlíková, Eva, Sládek, Karel a kol. *Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v ČR*. Červený Kostelec: Mervart. s. 62 -75.

Trlifajová, Lucie. 2006. *Ukrajinsko-česká migrace*. Postupová práce.

Uherek, Zdeněk, Valášková, Nad'a, Bělohradská, Kateřina, Mušinka, Mikuláš. 2008. Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do České republiky. In Uherek, Zdeněk Korecká, Zuzana Pojarová, Tereza. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy (vybrané případy významných imigračních skupin v České republice)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW:
<http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/Uherek_Cizinecke_komunity_z_antropologicke_perspektivy.pdf>.

Uherek, Zdeněk. 2008. Závěr. In Uherek, Zdeněk Korecká, Zuzana Pojarová, Tereza. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy (vybrané případy významných imigračních skupin v České republice)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW:
<http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/Uherek_Cizinecke_komunity_z_antropologicke_perspektivy.pdf>.

Vaďura, Vladimír 2007. Teorie etnického konfliktu. In: Šmíd, Tomáš, Vaďura, Vladimír (ed). *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 2007. Brno: CDK.

Veber, Václav, Sládek, Zdeněk, Bubeníková, Miluša, Harbulová, Lubica. 1996. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při ústavu světových dějin FF UK.

Vykoukal Jiří, Litera, Bohuslav, Tejchman, Miroslav. 2000. *Východ – Vznik vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Libri.

Weller, Craig A. 2002. Mass Attitudes and Ethnic Conflict in Ukraine. In Kuzio, Taras, D'Anieri, Paul (ed.). *Dilemmas of state-led nation building in Ukraine*. 1. vyd. Westport: Praeger, 2002, s. 71 – 102.

Wong, Lloyd. 2008. Multiculturalism and Ethnic Pluralism in Sociology: An Analysis of the Fragmentation Position Discourse. *Canadian Ethnic Studies*. Calgary: 2008. Vol. 40, Iss. 1; s. 11- 32.

Yarova, Olha. 2006. The Migration of Ukrainian Women to Italy and the Impact on Their Family in Ukraine. In Szczepaniková, Alice, Čaněk, Marek, Grill, Jan (ed.). *Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the Diversity*. s. 38 – 42. [online]. Multikulturní centrum Praha.[cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: < http://www.migration-boell.de/downloads/integration/Migration_Processes_in_CEE_MKC.pdf>.

Yekelchuk, Serhy. 2006. The Western Republics: Ukraine, Belarus, Moldova, and the Baltics. In Sunny, Ronald (ed.). *The Cambridge History of Russia, Volume III, the 20th Century*. Cambridge University Press. s. 522 – 548.

Zelené karty i cizincům bez papírů. (2008) [online]. Sdružení pro integraci a migraci. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.uprchlici.cz/cs/aktualne/novinky/zelene-karty-i-cizincum-bez-papiru_0176.html>.

Zilynskyj, Bohdan, Kočík, René. 2001. Ukrajinci v České republice. In Šišková, Tatjana (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál. s. 81-88.

Zilynskyj, Bohdan. 1995. Ukrajinci v Čechách (1894) 1917 – 1945 (1994). Praha: X-Egem

Zilynskyj, Bohdan. 2003. *Ukrajinci v českých zemích po roce 1989*. [online]. Cizinci v České republice. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/124/Ukrajinci_ceskych_zemi_po_roce_1989.pdf>.

Zimmer, Kerstin. 2008. *Migrants and Refugees in the Buffer Zone: Asylum Policy in Ukraine*. [online]. Migraceonline. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: < http://aa.ecn.cz/img_upload/6334c0c7298d6b396d213ccd19be5999/KZimmer_Ukraineasylumandmigrationpolicy.pdf>.

Život cizinců v ČR 2007. [online]. ČSÚ. [cit. 23. 7. 2009]. Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/C60046609E/\\$File/Cizinci_pro%20web_2007.pdf](http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/t/C60046609E/$File/Cizinci_pro%20web_2007.pdf)>.

PŘÍLOHY

Příloha I – Teorie migrace

Většina teorií migrace se zaměřuje především na ekonomickou migraci, která je nejpočetnější a je k ní největší množství dostupných dat. Větší důraz je obvykle kladen na přijímací země před vysílacími, což je dáno podobnými důvody, o to zvláště, že většina výzkumů probíhá z iniciativy přijímacích zemí. Ostatně nedostatek a nevěrohodnost dat je jedním ze základních problémů, který obecně provází výzkum migrace.

Teoriím se dále může vytýkat jejich neaktuálnost, tedy že jsou vždy o krok dál za vývojem, dále to, že ignorují některé skupiny se specifickým postavením v migraci – jako jsou ženy⁹⁶, rodinní příslušníci, etc.⁹⁷

Jak zdůrazňuje D. Drbohlav, většina migračních teorií de facto nejsou teoriemi, ale spíše modely, úhly pohledu nebo souborem pravidel, kterými se migrace řídí. Žádné z teorií přitom nepodává (a obvykle se ani nesnaží podat) kompletní vysvětlení fenoménu⁹⁸.

Jednotlivé teorie vznikaly nezávisle na sobě, často i v důsledku zaměření jen na jednu z disciplín, v rámci které se utvářely (Massey 1993, 432). Obvykle jsou stavěny jako komplexní vysvětlení fenoménu migrace, v realitě ovšem zachycují „jen dílčí aspekt migrace... a jedna teorie často zaplňuje mezeru v jiné“ (Baršová, Barša 2005: 267).

Existuje množství migračních teorií – v této kapitole se pokusím shrnout několik nejznámější, které upozorňují na důležité charakteristiky migrace a způsob, jakým je přijímána.

⁹⁶ Otázka specifické role žen patří k jednomu aspektu migrace, který byl otevřen až poměrně nedávno. (Golub, Morokvasic, Quiminal 1997).

⁹⁷ Drbohlav, Dušan. Mezinárodní migrace. (přednáška). Praha: sociální geografie PřF UK, letní semestr 2008/2009, 15. 4. 2009.

⁹⁸ Drbohlav, Dušan. Mezinárodní migrace. (přednáška). Praha: sociální geografie PřF UK, letní semestr 2008/2009, 15. 4. 2009.

Neoclassical economy: macro theory⁹⁹

Neoklasická ekonomická teorie: makroúroveň

Jde o nejstarší a nejznámější teorii migrace, která je založena na vztahu mezi nabídkou a poptávkou. Výrazně ovlivnila všeobecné vnímání migrace i tvorbu řady migrační politik (Massey 1994: 433).

Základní premisou je rozdíl mezi ve vysílající a přijímající zemi. Zatímco do bohatých zemí proudí (levná) pracovní síla, z přijímacích zemí naopak proudí do zemí původu kapitál v podobě investic. Podle této teorie v momentě, kdy se srovnají rozdíly mezi platy v jednotlivých zemích, dojde k postupnému zastavení migrace – tedy migraci je možné regulovat prostřednictvím regulace pracovního trhu. (Massey 1993: 433, 434). Cíl migrace je určován rozdílnými ekonomickými podmínkami a migrační politikou přijímacích zemí.

Tato teorie byla významná zejména v 60. letech 20. století. (Baršová, Barša 2005: 268)

Neoclassical economy: micro theory

Neoklasická ekonomická teorie: mikroúroveň

Model, který odpovídá předcházejícímu, ovšem pracuje s jednotlivcem. Migrace je podle něj formou investice lidského kapitálu, jedinec migruje s cílem zlepšit celkovou kvalitu života. Pravděpodobnost, že dojde k migraci $ER(0)$, lze podle této teorie popsat následující rovnicí:

$$ER(0) = \int_0^{\infty} [P_1(t)P_2(t)Y_d(t) - P_3(t)Y_o(t)]e^{-rt} dt - C(0)$$

Na jedné straně je předpokládán zisk z migrace, proměnnými jsou čas, pravděpodobnost získání práce a výše výdělku v cílové zemi ve vztahu k pravděpodobnosti získání práce a předpokládanému výdělku v zemi původu a celkové investici do migračního pohybu (což zahrnuje i psychologický aspekt). Vzhledem významu lidského kapitálu a schopností každého jednotlivce se pak může ochota migrovat u příslušníků stejné skupiny výrazně lišit. (Massey 1993: 434, 435)

The new economics of migration

Nová ekonomická teorie migrace

Významným přínosem této teorie je pohled na migranta nikoliv jako na jedince, ale na základní jednotku (rodinu, domácnost), ze které vychází. Pozornost se přenáší od trhu práce k trhu s pojištěním a kapitálem (Baršová, Barša 2005: 269)

Cílem migrantů je prostřednictvím paralelního zapojení domácnosti na místním trhu i trhu v cílové zemi diversifikovat zdroje příjmu a tedy výrazně snížit riziko neúspěchu a chudoby. Předpokladem této teorie je, že ve většině rozvojových zemí, odkud migranti pochází, chybí funkční

⁹⁹ Anglické názvy vycházejí z Masseye (Massey 1993), jejich české ekvivalenty pak z Baršové a Baršy (2005). Vzhledem k tomu, že v českém prostředí nepanuje jasná shoda ohledně používání některých termínů, uvádím na prvním místě původní anglický název

system půjček a pojištění. Migrace tento systém zastupuje, díky to na několika úrovních: jako prostředek k získání potřebného kapitálu k investicím, ochrana proti nezaměstnanosti, proti poklesu ceny obilí etc. Pro rozhodnutí o migraci tedy není významný rozdíl ve výši příjmů, ale jejich diversity.

Významnou roli hraje i situace v okolí, v této souvislosti se mluví „relativní deprivaci“ domácnosti, kterou migrace vyvolává. Je možné ji vyjádřit následující rovnicí:

$$RD(y) = \int_y^{y_{max}} h[1 - F(z)] dz$$

$RD(y)$ vyjadřuje relativní deprivaci. Proměnnými je celkové rozdělení příjmů v komunitě, nejvyšší příjem, kterého dosahuje některá ze sousedních domácností, vlastní příjem dané domácnosti a spokojenost s jeho výší ve vztahu k předcházejícím.

Migrace se tedy nezastavuje v momentě, kdy dochází ke srovnání platů mezi zeměmi, ale záleží na celkovém rozdělení příjmů v dané skupině a vedle pracovního i na pojišťovacím, kapitálovém a budoucím trhu (Massey 1993, 436 – 440).

Dual labor market theory

Teorie segmentovaného pracovního trhu

Oproti předcházejícím teoriím teorie dvojího (segmentovaného) trhu považuje požadavek po práci imigrantů za přirozenou součást ekonomické struktury vyspělých zemí.

Na trhu práce v cílové zemi existuje určitý segment, ve kterém přetrvává poptávka, i když je v hlavním segmentu vysoká míra nezaměstnanosti. Jde o „pracovní místa s nízkým sociálním statusem a bez příležitosti k vzestupné mobilitě, tzv. dead-end-jobs“ (Baršová, Barša 2005: 270 - 271). Platy v tomto segmentu nemohou být zvýšeny, vzhledem k hrozbě tzv. „strukturální inflace“, kdy by paralelně musely být navýšeny platy u prestižnějších zaměstnání. Ovšem naopak, pokud v tomto sektoru stoupá počet potenciálních pracujících, mohou platy klesat. Vzhledem k nízké investici do profesionalizace zaměstnanců nebo do technického zázemí chybí u tohoto typu zaměstnání i dlouhodobější jistota úvazku. (Massey 1993: 441 - 443).

Pro migranty by nízký společenský status ani minimální možnost vzestupu neměla být problémem, protože nevidí sami sebe jako členy místní společnosti, ale „těžiště svého sociálního uznání a identity stále vidí ve svých zemích původu“ (Baršová, Barša 2005: 271). Ovšem v momentě, kdy se migranti začínají usazovat, hrozí konflikt mezi starousedlíky a novousedlíky. Nově příchozí se snaží získat rovný společenský status, pracovní příležitosti a odpovídající mzdu (Baršová, Barša 2005: 271).

Sekundární trh práce je také místem kde se setkává neregulární migrace (jako součást dynamiky mezinárodních migračních procesů) a šedá ekonomika. (Hofírek, Nekorjak 2008: 6)

World systems theory

Teorie světového systému

Podle tohoto přístupu je migrace součástí vývoje, kterým postupně prochází světový trh od 16. století a stojí na vztahu mezi centrem (respektive centry) a periferií. Proměna periferie v důsledku vstupu kapitalismu a souvisejícího vzniku nových kulturních, administrativních, jazykových, investičních, dopravních nebo komunikačních spojení vede k narušení tradičního uspořádání místní společnosti. Všechny tyto změny pak zvyšují migrační potenciál periferie. (Massey 1993: 444 – 448).

Zároveň je „proud pracovních sil z periferie do centra spuštěn a dále posilován opačným proudem kapitálu a zboží“ (Baršová, Barša 2005: 273).

Network theory

Teorie migračních sítí

Tento koncept klade důraz na mezilidské vztahy, které spojují bývalé, současné i minulé migranty s ne-migranty na základě přátelství, příbuzenství nebo společného původu. Díky nim výrazně klesají výdaje a rizika spojená s migrací. Migranti získávají sociální, ekonomickou a rezidenční základnu, snáze se orientují v novém prostředí, mají na koho se obrátit při hledání práce, ubytování, vyřizování dokumentů nebo v krizových situacích. Tyto vazby výrazně usnadňují migraci i po stránce psychologické, zmírňují pocit odcizení a vykořenění.

Díky podpoře sociální struktury migrace začíná být tzv. „self-perpetuating“ a „self-sustaining“, tedy schopná replikace sebe sama a schopná fungovat nezávisle na původních faktorech, které vedly prvotnímu pohybu. Jakmile se migrační proces rozeběhne, je pro stát velmi obtížné ho regulovat a kontrolovat. Podle této teorie se sítě rozšiřují až do momentu, kdy se migrace stane snadnou a dostupnou pro každého – v tuto chvíli začne počet migrantů klesat. (Baršová, Barša 2005: 275 - 276, Massey 1993: 448 – 450)

Institutional theory

Institucionální teorie

V momentě kdy se utváří určitý migrační proud, je s tímto procesem spojen i vznik řady nestátních institucí. V zásadě jde o instituce dvojího typu. Na jedné straně soukromé, které zprostředkovávají široký okruh služeb po migranty, které se pohybují na hranici nebo za hranicí legality (vyřizování dokumentů, převádění přes hranice, falešná potvrzení, fňgované svatby, etc). Na druhé pak neziskové a humanitární organizace, které se naopak snaží zajistit ochranu práv a zlepšení postavení migrantů. V průběhu času se tyto organizace stávají všeobecně známými mezi migranty „institucionalizují se“. Stávají se tak jedním z faktorů, které udržují migraci v chodu, nezávisle na jejích původních příčinách. (Massey 1993: 449 – 450)

Pokud se státní politika stan výrazněji proti-přistěhovaleckou, zvyšují se i zisky nelegálních pašeráků lidí a zprostředkovatelů černé práce. Neziskovým organizacím podobný vývoj umožňuje

zviditelnit a ospravedlnit svou činnost, případně zvýšit dostupnost finančních zdrojů. (Baršová, Barša 2005: 277)

Cumulative causasion

Teorie kumulativních příčin

Podle tohoto přístupu „určitý proces zapříčiní změnu v prostředí, které zpětně udržuje či posiluje tento proces“ (Baršová, Barša 2005: 276). Podle Massey jde o šest faktorů, které tento proces výrazně ovlivňují – rozdělení příjmů, pozemků, způsob organizace zemědělské produkce, kultura migrace, místní distribuce lidského kapitálu a společenský význam.

V momentě, kdy se rozeběhne proces migrace, dochází k změnám, v důsledku kterých stoupá relativní deprivace rodin, které nemigrují, místní práce přestává být lukrativní. Část půdy, koupené migranty, zůstává ležet částečně ladem, protože práce v zahraničí představuje výnosnější zdroj financí. Modernizace, umožněná ziskem a vstupem zahraničního kapitálu, snižuje počet potřebné pracovní síly v zemědělství. Paralelně jednotlivá zaměstnání v cílových oblastech získávají ve společnosti označení jako práce pro místní nebo migranty.

Migrace začíná být přijímána jako přirozená součást života místní komunity, místy se dokonce stává určitým přechodovým rituálem k dospělosti, prokázání schopností jedince. Podobně se ukazuje, že u osob, které jednou migrovali, je větší pravděpodobnost dalšího pohybu. S celkovou změnou souvisí i kumulace lidského kapitálu v několika centrech, což je ještě podtrženo rozvojem vzdělanosti, kdy místní elity často odchází. (Massey 1993, 451 – 454)

Migration systems theory

Teorie migračních systémů

Tato teorie může být dáována do souvislosti s World systems theory. V důsledku historicky utvořených vazeb, které mohou stát na kulturních, politických, ekonomických základech a na vzájemné geografické blízkosti, vzniká systém relativně stálého spojení mezi určitou vysílací a přijímací zemí. Periferní země se pak mnohdy specializují na „vývoz pracovníků“ pro určitý sektor, dělby práce mezi migranty „není čistě ekonomickou, ale má rozpoznatelně etnické či rasové konotace a je spjata s propastí v statusu, životních stylech a příležitostech“ mezi jednotlivými skupinami (Baršová, Barša 2005: 274).

Jednotlivé země mohou být zapojeny do více systémů, podoba jednotlivých systémů se vyvíjí a mění v čase. (Massey 1993, 454)

Příloha II – Národ a nacionalismu

Při zkoumání migrací je možné se na otázky související s utvářením národa dívat jen jako na jeden z typů identity – národní identitu, která stojí vedle etnických, náboženských a dalších. Stejně jako etnicitu, tak i nacionalismus lze definovat podobnými charakteristikami, jako těmi, které jsou určující pro definici etnické skupiny. (Guibernau, Rex 1999: 10)

Nacionalismus jako ideologie prosazující právo určité národní skupiny hrál zcela zásadní roli při utváření hranic současné Evropy, a i když může být jako ideologie považován za překonaný, jeho vliv je stále patrný.

Existuje množství definic nacionalismu a národa. Jak zmiňuje Hroch „Již v meziválečném období se prý v Německu říkalo, že každý doktorand, který se touto tematikou zabývá, považuje za věc své cti, aby předložil originální definici národa“ (Hroch 1996: 1). Vedle toho, že se pojetí národa ovlivňoval dobový přístup k problematice (viz následující oddíl), významnou roli hraje i fakt, že slovo *národ* má v různých jazycích odlišný význam (odlišná míra propojení s jazykem, etnicitu, občanstvím,...), což se pakt promítá i do odlišného chápání pojmu nacionalismus (Hroch 1996: 1–2).

Vývoj pojetí národa a nacionalismu

Jednotlivé moderní evropské národy se formovaly od 18. století. Po francouzské revoluci se pomalu dostává do všeobecného povědomí idea rovnostářského státu, založeného na principu suverenity lidu spojeného ideálně s jedním teritoriem (Dann 2003: 351–352). Paralelně se v průběhu 19. století prosadila představa propojení národa s jazykem (Hroch 2003:12).

Zejména druhá polovina 19. a začátek 20. století probíhali ve znamení probouzení „zapomenuté“ národní paměti, očišťování národních tradic od cizích vlivů, hledání ztracených bratří, vymezování se vůči druhým „národům“, obracení „násilně asimilovaných“ příslušníků vlastního národa a především ožívování a upevňování vlastního národního vědomí a vzniku standardizovaných národních jazyků. Za národ se obětovalo a umíralo. (Hroch 1996, Thiesse 1999, Berend 2003).

Existence národa byla viděna jako universální jev, národ – být probíhalo množství diskuzí ohledně jeho konkrétní definice (Hroch 2006) – byl považován za věčnou kategorii, specifickou

hodnotu lidského rodu, kterou je možno a nutno oživovat (Hroch 2003:15). Na této představě národa se stavělo, tímto se ospravedlňoval postup národních buditelů i jejich požadavky.

V důsledku konkrétního vývoje se určité rysy skupiny stávaly symbolickými nositeli příslušnosti k danému národu (jazyk nebo vyznání, původ, historie, tradice etc.) a byly posléze přijímány jako věčné a neměnné charakteristiky. Jejich utváření přitom probíhalo odlišně u těch národů, které měly svůj vlastní státní celek, než u národů, které tvořily vládnoucí elitu větších říší nebo naopak představovaly jednu ze skupin multietnických státních celků. Na výsledné pojetí národa mělo také značný vliv, jestli v zemi existovaly historické vzdělané národní elity a jaké bylo sociální složení národa. Roli hrálo i v jaké době a kontextu daný získal „národ“ vlastní stát a řada dalších faktorů.

Klíčovou pozici při utváření národů měl do té doby bezvýznamný lid. Poddaní se stali právoplatnými občany národa, a nadále s nimi bylo nutno počítat jako s aktivními nositeli národní příslušnosti. (Dann 2003: 350-354, Hroch 1996)

Toto období prvního utváření národa se pro většinu národních skupin stalo součástí společné paměti a interpretace dějin. Získalo symbolicky významné a dlouho nedotknutelné místo jako zásadní mezník na cestě směřující k utvoření samostatnému a národního státu. Součástí národní identity se staly například napoleonské války v Německu, řecký boj za nezávislost, *rissorgimento* v Itálii (Dann 2003:357), paralelně J. Dobrovský, J. Jungmann, K. H. Borovský v Českých zemích, T. Ševčenko, M. Drahomanov, M. Hruševskij na Ukrajině.

Výše zmiňované odlišnosti ve vývoji se projeví v rozdílném charakteru národních států. Nejčastější, byť poněkud zjednodušující přístup (Hroch 2003, 15, 16) klade do protikladu etnický a občanský stát – za francouzské „občanské“ pojetí je považováno takové pojetí národa, který stojí na politických institucích. Proti němu stojí německé „etnické“ *ius sanguinis* (Barša 2005:31), založené na pokrevní spřízněnosti příslušníků národa.

Nicméně oba způsoby vytváření státní identity se prolínají. Občanský národ je spojen s jednou majoritní státní kulturou a jazykem (anglosaská kultura v USA, francouzská ve Francii) a naopak i tradičně výrazně národní státy přijímají zejména v posledních letech určité občanské rysy (Baršová, Barša 2005: 36, Hroch 2003). Barša také rozlišuje v závislosti na principu vzniku mezi národem přistěhovaleckým a starousedlickým, který odráží protiklad mezi Novým a Starým světem.

Nárok na vlastní stát, který se od poloviny 19. století přisuzovalo pouze „historickým“ národům (Hroch 2003:13), začal být s nástupem nového století vnímán jako oprávněný požadavek i těch skupin, které se opírali o argumenty stojící jen na etnickém základě. Argumenty nacionalismu 19. a počátku 20. století byly přijaty na mezinárodní úrovni a jako takové výrazně ovlivnily poválečnou tvář Evropy.

„Právo na sebeurčení národů“ se jasně odráží ve Wilsonových 14 bodech, které v mnohém ovlivnily versailleský systém uspořádání Evropy. Jak píše J. Křen „Poválečná státní struktura se vytvářela na principu národního sebeurčení, nástupnické státy byly koncipovány jako státy národní“

(Křen 2006: 360). Nově vzniklé státy byly ovšem kompromisem mezi odlišnými pojetími národa, etnickými, historickými právy a funkcí. Žilo v nich sice podstatně méně menšin, ve střední Evropě se jejich počet snížil z 50 na 20 milionů (Křen 2006: 458), nicméně i přesto zůstala tato problematika závažným problémem „ať se hranice táhla jakkoliv, žaloby na porušení sebeurčovacího práva byly nevyhnutelné“ (E. Hanisch In: Křen 2006: 360).

Ochrana práv menšin byla ukotvena na mezinárodní úrovni, součástí poválečných smluv byly i dohody zaručující jazyková, školská a další práva. Reálná situace v jednotlivých zemích byla ovšem různá a mnohdy neuspokojivá. V řadě států se menšiny ocitly pod silným asimilačním tlakem. Jednotlivé národní státy vnímali mezinárodní dohody o postavení menšin jako zasahování do svých vnitřních záležitostí a ani na mezinárodní úrovni – zejména pak v kontextu celkově slabé pozice Společnosti národů - nebylo prosazení ochrany menšin prioritou. (Křen 2006: 458–459).

Situace se výrazně zhoršila v důsledku krize ve 30. letech, kdy se ve většině evropských států společnost radikalizovala právě na exklusivním etnickém základě s revizionistickými požadavky (Maďarsko, Německo a další) nebo stále výraznějšími asimilačními tendencemi (Rumunsko, Polsko a další).

Nechám stranou všeobecně známý vývoj během druhé světové války. Cílem poválečného uspořádání Evropy byl pro Spojence návrat k „statut quo ante bellum“ (Křen 2006: 535).

Ve střední východní Evropě to ovšem bylo spojeno s řadou teritoriálních změn a zejména pak masivními migracemi a přesuny, které výrazně změnily podobu států. „Národní homogenizace v této části kontinentu byla produktem tehdy všeobecně uznávané normy: stát má být národní a národnostně co možná nejčistší“ (Křen 2006: 545). V zemích sovětského bloku tento stav¹⁰⁰ zůstal zakonzervován a problematika menšin zůstala obvykle až do 80. let zmrazena¹⁰¹.

Neúspěch versailleského systému se projevil i v západoevropské politice. Otázka menšin zde byla dlouho opomíjená, teprve v 60. letech se tento pojem objevuje ve Všeobecné deklaraci lidských práv (1966). V obavě před potenciální výbušností problému byla práva skupin přijímána jen jako součást individuální identity (podobně Závěrečný Helsinský pakt 1975). Teprve na začátku 90. let dochází k postupnému posunu od pasivní k aktivní ochraně práv menšin a podpoře jejich rozvoje. (Gabal 1999: 33-38)

Poněkud odlišný byl přístup k národnostní otázce v bolševickém Rusku. Zde lze odlišit dvě v podstatě protichůdná období.

¹⁰⁰ Čímž ovšem není řečeno, že by minority v těchto zemích přestali existovat (početná zůstala například maďarská menšina na Slovensku nebo v Rumunsku, Turci v Bulharsku, zbytky dříve rozšířené německé menšiny etc.)

¹⁰¹ Rychlík, Jan. Národnostní problémy v Československu a rozpad ČSFR. (přednáška), Praha: historie FF UK, letní semestr 2008/2009.

Většina 20. let, de facto ještě v první polovině 30. let byla státem podporována politika „korenizacija“ s cílem rozvoje – a mnohdy vytvoření – místní „národní“ struktury, politika která vycházela z leninského pojetí národa a práv utlačovaných národů na rozvoj.

Administrativní celky vznikaly ve spojení s etnickými skupinami. Ty byly ovšem definovány podle dobových etnografických výzkumů, a na řadě míst tak docházelo k umělému utváření nových etnik na základě domnělých společných znaků¹⁰². Otevíraly se základní školy v neruských jazycích, vycházel tisk, literatura, sbíral se folklor, sepisovali národní dějiny. Příslušníci místních elit získávali stranické funkce.

Podpora nacionalismu ovšem měla být jen jednou z fází vývoje ke srovnání rozdílů mezi národními skupinami, nacionalismus byl brán jako forma, náplň měla zůstat bolševickou. Nacionalismus měl zůstat omezen striktně na úroveň kultury, mimo ekonomický a politický obsah (Slezkine 1994: 416–419, 434. Smith 2006: 498, 499.).

Naopak během 30. let došlo k ideologickému posunu v pojetí SSSR. V důsledku přijetí Stalinovi národnostní politiky, podle které byl ruský národ nejsocialističtější a tudíž nejbližší konci dějin. Cílem ostatních národů bylo se mu vyrovnat. (Černík 2004: 61) Namísto svazku jednotlivých národností se nadále mluvilo o SSSR jako o bratrském svazu národů, ve kterém si sice jednotlivé národy byly rovné, ovšem Rusko mělo postavení „prvního mezi rovnými“ (Kaiser 1994: 385), z čehož pak také vycházelo prioritní postavení ruského národa a kultury. Národnostní politika se nadále stala jedním z nástrojů totalitní moci. (Černík 2004: 62) 30. léta se (tak) nesla ve znamení stále výraznější rusifikace a tvrdých represí, zaměřených mimo jiné proti buržoaznímu nacionalismu. Paralelně probíhala násilná kolektivizace a industrializace. (Smith 2006: 499–501).

Dominantní postavení ruského jazyka a kultury zůstalo průvodním rysem sovětského režimu. V závislosti na momentální situaci, centrálním vedení i na daném regionu získávalo v průběhu času různou intenzitu a podobu. Za Chruščeva nahradila ideologii sblížování národů politika splývání (slijania), která měla přispět k vytvoření jednotné, sice rusky mluvící, ale internacionální kultury – politika, která nikdy nebyl přijat ani Rusy natož neruskými národy (Vykoukal a kol. 2000: 324-325, 668).

Dekonstrukce konstrukce národa?

Extrémní nacionalismus a fašismus, které stály za hrůzami druhé světové války a holocaustu a následující poválečná vlna národní homogenizace a masivních přesunů obyvatel v některých zemích výrazně ovlivnily přístup k nacionalismu. Někteří autoři kritizovali dosavadní pojetí národa už dříve, zásadní zlom ale nastává právě v tomto období.

¹⁰² Tato uměle vytvořená identita se na konce desetiletí začala pojímat jako dědičná a v dalších generacích byla zapisována „propisky“ (vnitrostátní sovětský pas) jako neměnný údaj. (Slezkine 1994: 444)

Národ přestal být viděn jako věčná kategorie, definovatelná jazykem a etnicitou, naopak, důraz se kladl na proces jeho utváření (konstruktivismus) a využití jednotlivých aspektů, symbolů v tomto procesu (instrumentalismus), na subjektivní postoje příslušníků národa. (Hroch 2003: 13–16)

Postupně se začala prosazovat představa provázanosti utváření národů a nástupu nacionalismu s moderní společností. Podle A. Gellnera je to až nacionalismus, jako ideologie, která utváří národ. Jeho existence je, vzhledem k zintenzivnění komunikace a z ní vyplývající nutnosti jednoho komunikačního kódu, v post-agrární, industriální době nezbytností zaručují fungování a soudržnost společnosti ve státu – jeho podoby jsou nicméně různé (Gellner, 2003).

Podle B. Andersona nacionalismus vzniká ve spojitosti s nástupem nového systému vztahů a produkce (kapitalismus), nové technologie pro komunikaci (tisk) a fatalitu lidské jazykové diversity, která do té doby nebyla podstatná (Anderson 1999: 48–51). A. D. Smith poukazuje na význam etnické skupiny pro vytvoření národa (A. D. Smith 2003: 291), která i podle K. W. Deutche hraje důležitou roli schopnost skupiny vzájemně komunikovat (Hroch 2003: 16).

Národ a nacionalismus začal být v tomto kontextu nově definován. Podle slavné Gellnerovy definice je nacionalismus teorie politické legitimizace, která požaduje, aby politické hranice nešly napříč etnickými a aby etnické hranice v rámci státu neoddělovaly držitele moci od ostatních. (Gellner 1999: 53). Podobně nacionalismus definuje Eriksen – „nacionalismus je oproti etnicitě vázán na státní celek, s cílem, aby jeho hranice odpovídala etnickým“ (Eriksen 1999: 34).

Zásadní vliv měla také definice národa od B. Andersona, podle které je národ „an imagined political community – and imagined as both inherently limited and sovereign“. „Imagined“, protože členové (národní) komunity se nikdy nebudou všichni znát, přičemž imaginární jsou v podstatě všechny komunity, větší než místní vesnice. „Limited“, protože, žádný národ netouží po tom, aby přijal za své všechny lidi na světě. (B. Anderson 1999: 43).

Během 80. a 90. let, kdy se zkoumání národa dostalo do centra pozornosti, vzrostl důraz na vnímání národa jako pouhého konstruktu. I tento postoj byl posléze kritizován, s tím, že nelze zcela odloučit některé jeho takzvané primordialistické aspekty, význam „citové mobilizace a iracionálních pudů“ (Hroch 1996: 18-19, 22). Jak píše A. D. Smith: “pre-existing senses of identity, interests, and ideas ... set very substantial boundaries to the senses of peoplehood leaders can advance successfully.”¹⁰³ (Smith 2003 In: Brudnyj 2009: 5). Ještě větší důraz na primordialistický význam mezilidských vazeb klade C. Geertz „Jak je vidět, toto sdílení krve, řeči, zvyků atd má nepopsatelnou a někdy silnou setrvačnost ... je to výsledek nejen osobní náklonnosti, praktické nezbytnosti, společného zájmu nebo případných závazků, ale přinejmenším do značné míry i působení nějakého nevypočitatelného významu připisovaného vazbě samé“ (C. Geertz 2007 In: Šatava 2009: 22), Podobně i u A.D. Smitha „Tím nemá být popírána temná stránka nacionalismu ... Co je třeba

¹⁰³ Již dříve existující vnímání identity, zájmů a idejí ... pokládá významné hranice vnímání lidu, na jejichž základě pak mohou vůdci postupovat dále.

vysvětlovat je všudypřítomná síla národů a nacionalismu v globálním světě“ (Smith 1995 In: Šatava 2009: 26).

Národ je tedy dekonstruován, přesto v představě většiny mnohdy zůstává jednou jasnou kategorií. Idea národa si stále uchovává silný emociální a mobilizační potenciál, přetrvává jeho role jako politického nástroje.

Zároveň, paralelně s globalizací, provázaností světové ekonomiky, klesá i vliv národních států. V důsledku prudkého zrychlení dopravy, usnadnění komunikace a nárůstu migrace není možné udržet prostor státu jako čistě národní. Na druhou stranu stát zůstává zásadní institucí pro redistribuci daní, systému sociální péče, vzdělání... (Hobsbawm 1999: 64–66). Významnou otázkou je vztah imigračních komunit ke státu.

I přes masové přistěhovalectví, přesuny a výměny obyvatel v představě státu hraje důležitou roli dichotomie mezi dobrými „my“, kteří čelí od nepaměti zlým „oni“, představa údajně autochtonního a nutného historického vývoje národa, kolektivní bytosti, která stojí v opozici vůči vnějšímu a nahodilému, tedy rušivému, fenoménu migrace. (Baršová, Barša 2005: 258, 259)

S rolí státu a národa v současnosti souvisí i otázka regionálních hnutí a hnutí autochtonních menšin, která – zejména od 60. let – v určitém smyslu vytváří alternativu k národní identitě. Existence menšin přitom přestává být viděna jen jako rušivý element, ale také je zdůrazňován pozitivní aspekt kulturního bohatství a rozmanitosti (Šatava 2009: 47). Ta může být viděna jako alternativa k současnému globalizovanému světu, návrat k uznání významu a specifčnosti partikulárních a osobitých rysů menších společenství. (Šatava 2009: 48, 52). Současná etnická a mini-etnická hnutí je možné vidět jako odpověď na světově převažující způsob budování státu, nezaloženého na etnických principech. Což ovšem naznamená, že jde o alternativní princip politického uspořádání (Hobsbawm 1999: 66).